

Kultūros almanachas

D O R Ē

Spaustuvē DRUKA
Klaipēda
2017

Išleista Neringos savivaldybės lėšomis

ISSN 2351-4582

© Raimonda Ravaitytė-Meyer, 2017
© Neringos savivaldybės Viktoro Miliūno viešoji biblioteka, 2017
© Spaustuvė DRUKA, 2017

TURINYS

Pratarmė.....	4
Martyno Liudviko Rėzos premijos laureatai.....	7
„Kai tikėjimas keitė pasaulį“... Pokalbis su Inge Lukšaitė.....	8
Rytprūsių architektūros paveldas, išsaugotas akvarelėse Romaną Borisovą kalbina Birutė Skaisgirienė.....	18

ASMENYBĖS

Nijolė Strakauskaitė. Profesorius Adalberto Bezenbergerio veiklos pėdsakas Kuršių nerijoje.....	27
Nijolė Strakauskaitė. Ludwigas Goldsteinas – Karaliaučiaus kultūros šviesulys, atvedęs Thomą Manną į Nidą.....	33
Raimonda Ravaitytė-Meyer. Nepažįstamas Ernstas Mollenhaueris.....	42

KRAŠTOVAIZDIS

Albertas Bitinas. Ką apie Kuršių neriją šiandien sako geologijos mokslas?.....	61
--	----

PRISIMINIMAI

Asta Jankauskienė . Apie praėjusį laiką ir pašaukimą. Stanislovo Valančiaus prisiminimai.....	72
--	----

KŪRYBA, KŪRĖJAI

Stanislovas Žvirgždas. Fotografų seminarai Nidoje: ištakos, raida, tąsa.....	87
Vitalijus Butyrinas.....	94
Neringa Abrutytė. Eilėraščiai.....	96

KRONIKA

Lina Motuzienė. Kuršių nerijos kultūros vertybėms – ypatingas Neringos savivaldybės dėmesys.....	106
2017 m. Neringos kultūros įvykių apžvalga.....	110

TIKROS ISTORIJOS.....	122
-----------------------	-----

MŪSŲ AUTORIAI.....	127
--------------------	-----

PRATARMĖ

Penktąją *Dorę* dedikuojame Reformacijos 500 metų sukakčiai. Leidinio viršelyje – Romano Borisovo Karaliaučiaus katedros altoriaus fragmentas ir penkios liuteroniškosios Reformacijos tezės lotyniškai, kurių nežinant neįmanoma suvokti, kas Europoje įvyko prieš penkis šimtus metų. Reformacija yra pirmiausia dvasinis-religinis ir tik paskui ideologinis, socialinis, kultūrinis sąjūdis, istorikų vis garsiau įvardijamas kaip civilizacijos lūžis Europoje. Kokia esminė Reformacijos žinia?

Sola Scriptura – vien tik Šventasis Raštas yra aukščiausias tikėjimo, mokymo ir išpažinimo šaltinis, krikščioniškojo tikėjimo autoritetas.

Sola Fide – vien per tikėjimą. Esame išgelbstimi vien tik tikėdami Kristaus auka.

Sola Gratia – vien iš malonės. Išganymas gaunamas vien tik iš Dievo malonės.

Solus Christus – vien Kristus.

Soli Deo Glorija – vienam Dievui garbė.

Kuršių nerija, kaip ir visas Klaipėdos kraštas bei Prūsijos (Mažoji) Lietuva, priklausė Prūsijos kunigaikštystei – valstybei, kurioje Reformacija laimėjo, „įtvirtindama ortodoksinę doktriną, kurios šalininkai atidžiai sekė, kad nebūtų nė mažiausio nukrypimo nuo Martino Liuterio doktrinos, <...> XVI a. pabaigoje absoliuti Prūsijos kunigaikštystės gyventojų dauguma buvo liuteronai“, – teigė Reformacijos tyrinėtoja dr. Ingė Lukšaitė. Kultūros istorikė ne kartą lietuvininkus yra pavadinusi Dievo dovana Lietuvai. Jos teigimu, XIX amžiuje Lietuvos atgimimas buvo įmanomas tik Mažosios (Prūsijos) Lietuvos dėka. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje lietuvių kalba netapo literatūrine kalba, tokia ji pradėjo formuotis Prūsijos (Mažojoje) Lietuvoje tik dėl Reformacijos. Dievo žodį daugiatautėje valstybėje, o tokia buvo Prūsijos kunigaikštystė, buvo privalu skelbti visų tautinių mažumų gimtosiomis kalbomis. Taigi nuo XVI amžiaus Kuršių nerijos bažnyčiose žmonės meldėsi ir giedojo lietuviškai, nes kuršininkų tarmė (latvių kalbos dialektas), kuria kalbėjo žvejų bendruomenė, niekada netapo rašto kalba. Kad Dievo žodį galėtų perskaityti ir suprasti kiekvienas paprastas žmogus, jį reikėjo mokslinti, todėl Prūsijos (Mažojoje) Lietuvoje buvo įsteigta daugybė parapijų mokyklų, pradžioje veikusių prie bažnyčių.

Tik suvokę Reformacijos procesus Prūsijos (Mažojoje) Lietuvoje, išsilavinusių evangelikų liuteronų kunigų vaidmenį visuomenėje, galime paaiškinti, anot dr. I. Lukšaitės, kaip atokioje Tolminkiemio bažnytelėje subręsta Kristijono Donelaičio genijus. 2018 m. minėsime 200 metų sukaktį, kai teologijos profesorius Martynas Liudvikas Rėza suredagavęs išleido evangelikų liuteronų kunigo pamoklininko Kristijono Donelaičio *Metus*. Be kita ko, galėsime didžiuotis, kad nedidelis Neringos istorijos muziejus yra įsigijęs Donelaičio *Metų* originalą!

Reformacijos temą pradėję pokalbiu su viena iškiliausių šalies kultūros istorikų dr. I. Lukšaitė, tęsime ją ir kituose *Dorės* leidiniuose, svarbiausiu *Dorės* uždaviniu laikydami lokalios tapatybės suvokimą. Dr. I. Lukšaitė yra rašiusi, kad kultūrinės atminties kūrimas – visos visuomenės reikalas. Atsiimdama Martyno Liudviko Rėzos premiją Juodkrantėje, mokslininkė sakė: „Mes, istorikai, turbūt nieko daugiau ir negalime nuveikti, tik sudaryti galimybę visuomenei suvokti kultūrinės atminties jėgą.“

Pristačiusi Martyno Liudviko Rėzos premijos laureatus – kultūros istorikę dr. Ingė Lukšaitė ir dailininką Romaną Borisovą (2016 m. premija), kurio akvarelės liudija skaudų ir dramatišką Rytų Prūsijos likimą, *Dorė* skaitytojams suteikia galimybę pažinti tris iškilias asmenybes, susijusias su Kuršių nerija.

„Pagarba – tai duoklė, kurios mes negalime neatiduoti“, – Karaliaučiaus universiteto švietusio Imanuelio Kanto žodžius pacitavusi nuolatinė *Dorės* autorė, autoritetingiausia Kuršių nerijos istorijos žinovė doc. dr. Nijolė Strakauskaitė nuosekliai tęsia pažintį su baltistikos korifėjumi profesoriumi Adalbertu Bezenbergeriu, kurio vardo prieš ketvirtį amžiaus Neringoje niekas nebuvo girdėjęs. 40 vasarų A. Bezenbergeris praleido Juodkrantėje, ten ne tik ilsėjosi, bet ir produktyviai dirbo. Sugrąžinusi A. Bezenbergerio vardą į mūsų kultūrinę sąmonę, doc. dr. N. Strakauskaitė kitoje publikacijoje iškelia mažai kam girdėtą Karaliaučiaus intelektualą Ludwigą Goldsteiną. Tai yra žmogus, atvedęs Thomą Manną į Nidą, o prieš tai – į Karaliaučių.

Trečioji asmenybė – tai dailininkas ekspresionistas Ernstas Mollenhaueris, kuriam nidiškiai turėtų būti dėkingi už išsaugotą Nidos savitumą. Be to, E. Mollenhaueriui pavyko išgelbėti bankrutuojantį uošvio Hermanno Blode's viešbutį, tapusį Nidos dailininkų kolonijos centru. Su E. Mollenhauerio vardu siejamas Nidos dailininkų kolonijos suklestėjimas XX a. 3–4-uoju dešimtmečiais. Apie Mollenhauerį – dailininką ir pilietį – *Dorėje* kalbamės su Rytų Prūsijos krašto muziejaus Liuneburge (Vokietija) direktoriaus pavaduotoju menotyrininku dr. Jörnū Barfodu, maloniai sutikusių mūsų leidiniui pateikti įdomiausias, kol kas Lietuvoje nepublikuotas vaizdinės medžiagos iš E. Mollenhauerio archyvo.

Šioje *Dorėje* pradedame naują temą apie Kuršių nerijos kraštovaizdį. Prof. dr. Albertas Bitinas griaua per dešimtmečius suformuotus mitus apie Kuršių nerijos susidarymą, pateikdamas naujausių mokslinių tyrinėjimų rezultatus, mokslininkų įžvalgas, hipotezes, nelengvą geologijos mokslo kalbą iliustruodamas ranka pieštomis schemomis, fonuotrukėmis.

Prisiminimų skiltyje – mūsų autorės žurnalistės Astos Jankauskienės kruopščiai surinkti ir užrašyti ilgamečio Nidos mokyklos direktoriaus Stasio Valančiaus prisiminimai apie pokarinės Nidos mokyklą – mokytojus, mokinius, vietos bendruomenę, į mus žvelgiančią iš gausybės senų fotografijų.

Didžiuojamės galėdami kūrėjų galerijoje publikuoti naujausius Nidoje gimusios ir augusios poetės Neringos Abrutytės eilėraščius. Nebūdama labai produktyvi rašytoja, Neringa Abrutytė šių metų pabaigoje išleido pirmąją elektroninę knygą *Atostogos*, dar kartą įrodydama neabejotiną poetinį talentą.

Kūrybos temai skirta ir fotografijos istoriko Stanislovo Žvirgždo publikacija, apžvelgianti 40-ies Nidos fotografijos seminarų istoriją. Atskiras dėmesys parodytas Valerijui Butyrinui, apdovanotam pirmąją Neringos mero premija fotomenininkui.

Kultūros atminties lauke kviečiame susipažinti su *Neringos muziejų* naujausiais eksponatais, kuriais galėtų didžiuotis ir žymiausi šalies muziejai. Spausdiname gausiai iliustruotą 2017 m. Neringos kultūros įvykių apžvalgą, kurioje atsiskleidžia įvairios nuomonės. Pirmą kartą į Neringos kultūros vyksmą bandyta pažvelgti iš įvairių perspektyvų. Pabaigoje – įdomybių skiltyje – pateikiame užrašytas naujausias tikras istorijas, papasakotas neringiškių arba su Neringa susijusių žmonių.

Penktasis Neringos kultūros almanachas *Dorė* – tai ir pirmoji maža sukaktis, sakanti, kad mes esame, augdami tvirtėjame, kad mūsų autorių ir temų ratas plečiasi, kad matome didžiulę prasmę ir būtinybę apie Neringos istoriją, kultūrą ir šiandieną kalbėti savo balsu.

Sudarytoja

MARTYNO LIUDVIKO RĖZOS PREMIJOS LAUREATAI

MARTYNO LIUDVIKO RĖZOS PREMIJOS LAUREATAI

Eduardas Jonušas – dailininkas, Kuršių nerijos paveldo puoselėtojas. 2009 m.

Nijolė Strakauskaitė – Klaipėdos universiteto docentė, humanitarinių mokslų daktarė, Kuršių nerijos ir Prūsijos (Mažosios) Lietuvos istorijos tyrinėtoja. 2010 m.

Vitalija Jonušienė – kultūros veikėja, ilgametė Thomo Manno memorialinio muziejaus ir kultūros centro direktorė. 2011 m.

Arvydas Juozaitis – humanitarinių mokslų daktaras, politikos ir visuomenės veikėjas, filosofas, rašytojas, publicistas. 2012 m.

Liucija Citavičiūtė – humanitarinių mokslų daktarė, Prūsijos (Mažosios) Lietuvos raštijos tyrėja, vertėja, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkė. 2013 m.

Arūnas Sakalauskas – Vilniaus dailės akademijos profesorius, skulptorius, M. L. Rėzos paminklų Juodkrantėje ir Kaliningrade autorius. 2014 m.

Nidos kultūros ir turizmo informacijos centro *Agila* folkloro ansamblis *Giedružė* (vadovė – Audronė Buržinskienė), Pamaro krašto etninės kultūros puoselėtojas. 2015 m.

Romanas Borisovas – dailininkas, akvarelėse įamžinęs nykstantį Rytų Prūsijos paveldą. 2016 m.

Ingė Lukšaitė – docentė, habilituota humanitarinių mokslų daktarė, Reformacijos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Prūsijos Kunigaikštystės, Prūsijos (Mažosios) Lietuvos kultūros istorijos tyrinėtoja. 2017 m.

2008 metais Neringos savivaldybės taryba įsteigė Martyno Liudviko Rėzos vardo kultūros ir meno premiją. Ji teikiama kiekvienų metų sausio 9 d. per M. L. Rėzos gimtadienį už Kuršių nerijai ir Prūsijos Lietuvai reikšmingą, aktyvią ir kūrybingą veiklą. Martynas Liudvikas Rėza gimė 1776 m. sausio 9 d. Kuršių nerijoje, Karvaičių kaime, kuris paskutiniaisiais XVIII a. metais buvo užpustytas.

„KAI TIKĖJIMAS KEITĖ PASAULĮ“...

Doc. habil. dr. Ingė Lukšaitė kalbina Raimonda Ravaitytė-Meyer

Kuo daugiau dirbu, tuo labiau įžvelgiu Mažosios Lietuvos kultūros pėdsakų mūsų moderniojoje kultūroje. Jei pabandytume įsivaizduoti, kad nebūtų Mažvydo, Bretkūno, Vilento, nebūtų Kleino pirmosios gramatikos, nebūtų Donelaičio, Rėzos, mes pasijustumė labai skurdūs... XIX amžiuje Lietuvos atgimimas buvo įmanomas tik Mažosios (Prūsijos) Lietuvos dėka. Iš tiesų, jei tiksliai sakytume – tai nebuvo atgimimas. Tai buvo gebėjimas atsistoti ant kojų, ir tą galimybę sukūrė Mažosios Lietuvos žmonės.

Ingė Lukšaitė

(iš kalbos, pasakytos atsiimant Martyno Liudviko Rėzos premiją)

Jūsų monografija *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, išleista 1999 m., – tai fundamentalus, apie 650 puslapių, veikalas, jaunesnės kartos istorikams, kultūros tyrinėtojams ilgą laiką buvęs pagrindine knyga, formavusia naują požiūrį į Reformacijos procesus Lietuvoje, skatinusia mokslinius tyrimus, o dar tiksliau – įkvėpusia ne vieną mokslininką imtis šios mūsų katalikiškam kraštui vis dar „rizikingos“ temos. Šiandien, praėjus 18 metų po Jūsų monografijos pasirodymo, drįščiau teigti, kad mokslininkų darbai labai vangiai pasiekia plačiąją visuomenę, o dar sunkiau keičia jos istorinę sąmonę, ilgus dešimtmečius formuotas nuostatas. Girdėjau Jus sakant, jog mūsų visuomenėje esama tipinių grupių, kurių atstovams atrodo, kad jie bus geresni tikintieji, jeigu vengs Reformaciją prisiminti arba neigs ją buvus, arba vertins ją tik vienu požiūriu – ji sugriovusi Bažnyčios vienybę.

Jau prieš jūsų minimos monografijos pasirodymą Heidelberge gyvenančio lituanisto Arthuro Hermanno ir Vokietijos profesoriaus Wilhelmo Kahle'ės iniciatyva buvo parengta ir Erlangene 1998 m. vokiečių kalba išleista daugelio autorių parašyta nedidelė knyga *Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys*. Lietuviškai ją 2003 m. išleido *Baltų lankų* leidykla. Į Lietuvos Reformacijos tyrimus per tuos kelis dešimtmečius įsitraukė nemažai Lietuvos istorikų, senosios lietuvių literatūros tyrėjų, parengta ir išleista nemažai mūsų kultūros istorijai labai svarbių XVI–XVII a. tekstų. Kai kurių jų yra belikę po vieną ar tik keli egzemplioriai pasaulyje. Paminėtini Dainoros Pociūtės, Onos Aleknavičienės, Deimanto Karvelio, Ginos Kavaliūnaitės, Liucijos Citavičiūtės, Gvido Micholini, Dariaus Petkūno, Daivos Kšanienės, Vacio Vaivados darbai. Paskelbti tyrimai ir senieji tekstai sudaro galimybes į sudėtingą religinį, visuomeninį, kultūrinį judėjimą, koks ir buvo Reformacija, pažvelgti daugeliu požiūrių. O tų požiūrių yra ir gali būti daug. Į Reformaciją galima žvelgti kaip į galingą kultūros istoriją veikusią jėgą, keitusią ir raštijos, ir kalbos raidą, kaip į kultūrinius ryšius kūręs judėjimą. Galima ją nagrinėti kaip Krikščionių bažnyčios, Katalikų bei Evangelikų bažnyčių raidos etapus. Reformacija buvo pirmiausia tikybinis judėjimas, o tikėjimas yra labai stipriai susijęs su žmogaus emocijomis, įsitikinimais, pasaulėvoka. Šis pasaulis kinta labai lėtai. Matyt, nedaug jame reiškia mokslininkų balsas. XXI a. jau galima būtų suvokti, kad kitaip tikintysis ar agnostikas nesikėsina į Tavo tikėjimą, į Tavo pasirinktą Bažnyčią. Jau tais senais Reformacijos laikais formavosi ireniškios nuostatos (pažiūrų visuma, ieškanti bendrų, o ne skiriančių teiginių), dėjusios pagrindus ekumeniniam judėjimui, stipriau ar silpniau rusenusiam Europoje daugelį šimtmečių po Reformacijos. Ieškoti vienas kito supratimo, pažinti, manau, yra viltingas kelias ateičiai.

Grįžtu prie dar vieno Jūsų teiginio, kad negalima daryti tokios griežtos takoskyros tarp Reformacijos proceso Didžiojoje ir Mažojoje (Prūsijos) Lietuvoje. Esą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) buvo vienas pasaulis, Mažojoje (Prūsijos) Lietuvoje – kitas, tarp jų nebuvo ryšio, ir mes negalime šių procesų sudėti į vieną vietą.

Iš tiesų būta daug skirtumų tarp Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Prūsijos Kunigaikštystėje (kurios dalis buvo Mažoji (Prūsijos) Lietuva – *R. R.-M.*) vykusios Reformacijos: Reformaciją sukėlė abiejose valstybėse skirtingos istorinės aplinkybės. Liuteroniška Prūsijos Kunigaikštystė kūrėsi iš reformuojamos teokratinės katalikų ordino valstybės, buvo išnaudotos Reformacijos teiktos politinės galimybės, kartu modernizuojant ir valstybę, ir visuomenę, jos kultūrą. LDK Reformacijos galimybes įžvelgė išsilavinusioji visuomenės dalis, kuri siekė reformuoti šalies

„Jeigu dr. Inga Lukšaitė nieko daugiau ir nebūtų parašiusi, jau vien už šią monografiją būtų verta visų įmanomų kultūros ir mokslo premijų“ (prof. dr. Deimantas Karvelis)

raida abiejose Lietuvos dalyse daug kuo skyrėsi: skirtingi buvo vyraujantys kultūrų sąveikos dalyviai, gyveno skirtingose politinėse erdvėse, kitokie buvo ir pavaldumo santykiai, ryškėjo iš dalies skirtingas abiejų dalių lietuvių socialinis statusas visuomenių sandaroje, lietuvininkų kultūroje susiformavo lietuvių bažnyčių kunigo pareigybė, būrusi protointeligentijos visuomeninę grupę, Mažosioje Lietuvoje vyko lietuvių kalbos institucionalizacija, skyrėsi tautinės kultūros brendimo tempai ir pavidalai, formavosi skirtingas kultūrinės atminties turinys, brendo skirtinga Lietuvos ateities vizija.

Abi Lietuvos, t. y. lietuvius ir besiformuojančius lietuvininkus, jungė daug kultūrinių ir ūkinių saitų. Prasidėjus Reformacijai, tų saitų dar pagausėjo: iš LDK emigravusi išsilavinusių lietuvių grupė tapo pirmaisiais Mažosios Lietuvos lietuviškų bažnyčių kunigais. Griežtąją perskyrą suformavome mes, jau moderniaisiais laikais, savo sąmonėje, ypatingą reikšmę suteikę tikėjimo skirtumams ir pabandę atmesti tai, kas jungė abi Lietuvos.

Džiugi žinia, kad Reformacijos metams einant į pabaigą išleidžiama nauja Jūsų knyga apie Reformaciją, skirta plačiajai visuomenei. Jos pavadinimas verčia suklusti – *Kai tikėjimas keitė pasaulį... Reformacija Lietuvoje*. Ar galėtumėte apibūdinti, kokie tai buvo laikai, kai tikėjimas galėjo pakeisti pasaulį?

Šioje knygelėje bandau trumpai papasakoti apie visą ir LDK, ir Prūsijos Kunigaikštystės dalies – Mažosios Lietuvos – Reformacijos šimtmetį. Lietuvos aktyviausios ir kūrybiškiausios asmenybės, kaip ir Vidurio Europoje, ieškojo tokio tikėjimo ir jį skelbiančios Bažnyčios, kurią galėtų laikyti teisingai veikiančia, Šventajame Rašte ieškojo tikėjimo tiesų, kurios padėtų

švietimą, visą rašto kompleksą, jo naudojimą, teisinius ir iš dalies luomų santykius, t. y. taip pat modernizuoti visuomenę ir iš dalies valstybę. Tačiau neturėtume užmiršti svarbios istorinės realybės: istorinė Lietuva XVI–XVIII a. – lietuviškai kalbančių ir kompaktiškai gyvenančių lietuvių masyvas – buvo dviejose daugiatautėse valstybėse: vieną – LDK – kūrė pati, kitoje – Prūsijos Kunigaikštystėje, vėliau Karalystėje – gyveno kaip nukariautoji dalis. Jas skyrė valstybinė siena ir Nemunas. Abi Lietuvos dalis siejo: kalba, dauguma liaudies kultūros bruožų ir reiškinių, per daugelį amžių išlaikytas baltų kultūros tęstinumas, intensyvi kultūrų sąveika, vyraujanti istorinė tendencija – lietuviškai kalbantieji ilgainiui tapo nepilnos socialinės struktūros visuomenės dalimi, kintant socialinei visuomenės sandarai stiprėjo siekis išėiti iš savojo sluoksnio ir kartu nutautėti, abiejose dalyse, palyginus su kaimynų valstybėmis (Vokietija, Lenkija, Rusija), gimtosios – lietuvių – kalbos statusas buvo menkesnis. Tačiau istorijos

keisti žmogiškąjį pasaulį, nes nemaža daugelio valstybių visuomenių dalis manė, kad jis nesąs teisingas. Kartu jie ieškojo ir tokio Bažnyčios modelio, kuris padėtų žmonėms suprasti Šventąjį Raštą, padarytų jį prieinamą, keitė pačią Bažnyčios sampratą, mažino jos vidaus hierarchijos reikšmingumą arba jos atsisakė. Visa tai turėjo toli siekiančių pasekmių. Reformacija išsiliejo į platų judėjimą, apėmusį visas visuomenės tikėjimo, gyvenimo sritis.

LDK visuomenės aktyviausios, plataus išsilavinimo asmenybės gerai suvokė savo visuomenės trūkumus, problemas ir poreikius, susipažinusios su Reformacijos centruose skleidžiamomis idėjomis, įžvelgė galimybes jomis remtis ir keisti ne vieną Bažnyčios reguliavimo sferoje buvusią kultūros sritį, modernizuoti jas, o iš dalies ir pačią visuomenę. Norėčiau akcentuoti, kad kituose kraštuose susiformavusių idėjų galimybes galėjo suvokti tik labai gerai pažįstantys savo tautos, visuomenės, valstybės gyvenimą asmenys. LDK trūko mokyklų, platesnės rašto sklaidos, visapusiškos švietimo sistemos, gimtosios – lietuvių – kalbos vartojimo Dievo žodžiui skleisti, pokyčių teisės, luomų santykių srityse. Tai yra jie siekė visuomenėje, Bažnyčioje ir tikėjime tokių pokyčių, kurie atlieptų ankstyvųjų naujųjų laikų epochos reikmes.

Reformacija į Lietuvą ėjo labai sparčiai keliomis bangomis. Kokios jos buvo?

Prūsijos Kunigaikštystėje Reformacija prasidėjo anksčiau nei LDK. Nuo 1525 m. iki 1530 m. ten jau buvo susiformavusi Evangelikų liuteronų krašto bažnyčia su savo doktrina, tikėjimo tiesomis, bažnytine organizacija. LDK pirmieji Reformacijos ženklai pasirodė 4-ąjį dešimtmetį; apie savo pažiūras prabilo pirmieji jos šalininkai, jie įkūrė pirmąsias evangelikų institucijas. Pirmasis laikotarpis buvo ieškojimų metas, aktyviausios asmenybės – Abraomas Kulvietis, Stanislovas Rapolionis, Jonas Tartilavičius Batakietis – tapo liuteronais. Per pirmąjį laikotarpį LDK tik pavienės asmenybės skleidė Reformacijos idėjas, dar neįsikūrė nė viena evangelikų krašto bažnyčia. Šie aktyviausi naujų idėjų skelbėjai turėjo išvykti iš savo tėvynės į Prūsijos kunigaikštystę, kur pradėjo Dievo žodį skelbti savo tautiečiams. Jie pradėjo naują etapą lietuvių kultūros istorijoje. Praėjus dešimtmečiui LDK susidarė jau didikų, bajorų grupės, kurios atnaujino teisingojo tikėjimo ir kitokios Bažnyčios ieškojimus. Čia lyderis buvo Mikalojus Radvila Juodasis, kurio posūkis į Reformacijos šalininkų gretas išjudino gausų bajorijos, miestiečių, miestelėnų būrį. Nuo XVI a. 6-ojo dešimtmečio antrosios Reformacijos bangos dalyvių dauguma pasuko į evangelikų reformatų (kalvinistų) tikėjimą, sukūrė Lietuvos Reformatų krašto bažnyčią *Lietuvos vieneta*, veikiančią iki šiol. Nuo reformatų atskilo Arijonų – Lietuvos brolių – bažnyčia, susidarė ir liuteronų bažnyčių tinklas (liuteronai nesukūrė bendros krašto Bažnyčios institucijos LDK). Prūsijos kunigaikštystėje, tad ir Mažojoje Lietuvoje, Reformacijos raida vyko kiek kitokiu ritmu. Valstybės, tikėjimo ir Bažnyčios reformos jungimas į viena padiktavo ir paties principo „kieno valdžia – to ir religija“ perėmimą iš Šv. Romos imperijos vokiškųjų žemių. Jose po religinių karų, vykusių nuo 1531 m., Augsburgio taika 1555 m. buvo susitarta, kad liuteronų tikėjimas yra pripažįstamas ir kad pavaldinių tikėjimą lemia valdos suzerenas (politinio vieneto – kurfiurstystės, markgrafystės, hercogystės, grafystės – valdovo religija lėmė, kokią religiją privalėjo išpažinti pavaldiniai).

Kokie pokyčiai įvyko Lietuvoje per Reformacijos šimtmetį? Jūs prilyginate tą laiką beveik stebuklui.

Iš tiesų, tokia sparti kultūros raida Lietuvos istorijoje naujaisiais laikais daugiau nebepasikartojo. Tas šimtmetis buvo audringas kultūros kaitos metas, energingų ir toli matančių

asmenybių skleidimosi ir jų iniciatyvų laikotarpis, apmąstymų, kokia kryptimi turėtų keistis LDK visuomenė, laikas. Jau per pirmuosius Reformacijos istorijos dešimtmečius buvo sukurti pirmieji teologijos tekstai, svarstantys tikėjimo teiginių pagrįstumą, Bažnyčios sampratą ir jos požymius, parašyti pirmieji asmeniniai ir Reformatų bažnyčios tikėjimo išpažinimai (A. Kulvietis, S. Rapolionis, M. Radvila Juodasis, A. Volanas, Vilniaus reformatų pirmasis sinodas). Kilusiose ir daug visuomenės problemų aprėpiančiose diskusijose pradėti kelti opiausi visuomenės gyvenimo klausimai. Pirmiausia ieškota atsakymo į klausimą, kas yra visuomenė, kas yra Bažnyčia, t. y. paskelbti teiginiai buvo visuomenės teorijos pradmenys. Visa tai išniro iš kritiško požiūrio į savo meto visuomenės sandarą, luomų santykius, barjerus tarp luomų, į valstybės funkcionavimą, į asmens laisvės ir savivalės ribas, į piliečių pareigas, lojalumą valstybei ir į luominį egoizmą. Jie teigė, kad įstatymas yra aukščiausia valdžia, kėlė teisės prioritetą prieš politikų galią. Evangelikų pastangomis pagrindiniame Lietuvos valstybės teisės sąvade – Trečiajame Statute – buvo įrašytas įstatymas, reikalaujantis išlaikyti taiką tarp skirtingai tikinčių bajorų. Daug kas iš to laikotarpio svarstymų skamba labai aktualiai ir mūsų laikais.

Dėl Reformacijos LDK prasidėjo ir intensyviai vyko Šventojo Rašto tekstų studijos, vertimas, spausdinimas, t. y. jie pradėti gerokai plačiau skleisti palyginus su ankstesniu laikotarpiu. Per tą šimtmetį LDK buvo išversti ir išspausdinti du visos Biblijos leidimai (lenkų kalba), o skaičiuojant su Mažojoje Lietuvoje atliktais darbais, akivaizdu, kad Biblijos studijos vyko plačiu mastu: buvo parengti trys visos Biblijos vertimų į lietuvių kalbą rankraščiai, keturi Naujojo Testamento vertimų leidiniai lenkų kalba, trys evangelijų leidiniai lenkų kalba, du leidiniai lietuvių ir vienas rusėnų kalbomis bei vienas evangelijų rankraštis lietuvių kalba, trys Dovydo psalmių leidiniai (du lietuvių, vienas lenkų kalbomis). Šventojo Rašto vertimus lydėjo teksto interpretacija, kalbos norminimo ir turtinimo darbas.

Reformacija, keisdama Bažnyčios sampratą, suformulavo naują gimtosios kalbos vaidmenį Dievo žodžiui skelbti. Reformacijos iškelta gimtosios kalbos vertė ir Prūsijos kunigaikštystės vadovybės pripažinimas, kad valstybėje gyvena skirtingomis kalbomis kalbantys gyventojai, lėmė siekį parūpinti jiems knygų gimtąja kalba. Kartu grupės išsilavinusių lietuvių emigravimas iš Didžiosios Lietuvos į Mažąją sukūrė naują Lietuvos kultūros reiškinį – spaudą lietuvių kalba. Pirmoji lietuviška Martyno Mažvydo knygelė pradėjo naują etapą Lietuvos kultūros istorijoje.

Reformacijos idėjos Europoje plito žaibiškai. Tam lemiamą įtaką padarė revoliucinis įvykis – vokiečių Johanas Gutenbergas išranda spausdinimo presą: užuot perrašinėjus ranka, tekstai pradedami spausdinti. Pasak Jūsų, evangeliko didiko prestižo reikalas buvo atidaryti spaustuę.

Iš tiesų, Reformacijai turime būti dėkingi už LDK pradėtą nenutrūkstamai veikiančią spaudą. Po pirmojo spaustuvininko Pranciškaus Skorinos veiklos Vilniuje daugiau nei 20 metų LDK teritorijoje neveikė nė viena spaustuve. Reformacija pažadino didelį visuomenės spaudos poreikį. Visas pirmąsias spaustuves (išskyrus vieną stačiatikių) įsteigė evangelikai didikai ir bajorai. Jie pirmiausia pradėjo spausdinti Evangelikų bažnyčiai reikalingas knygas. Spausdinti katekizmai, giesmynai sparčiai plito evangelikų bažnyčių veikloje. Nuo XVI a. 8-ojo dešimtmečio Vilniuje jau pradėjo veikti ir katalikų spaustuve. Netrukus, susidarius konkurencinei situacijai, kūrėsi įvairaus pobūdžio spaustuvės: institucinės, pusiau komercinės, komercinės; labai sparčiai augo spaudinių poreikis. Per trumpą laiką Vilnius Lenkijos ir

Lietuvos valstybėje tapo antrasis pagal reikšmę spaudos centras. Knygas lietuvių kalba LDK XVI a. rengė reformatai pasauliečiai: bajoras Merkelis Petkevičius ir Jokūbas Morkūnas. Pastarasis – pirmasis miestietis, vilnietis lietuvis spaustuvininkas ir knygrišys. Skaitydami jų tekstus, galime įsivaizduoti, kaip lietuviškai kalbėjo Vilniaus apylinkių bajorai ir Vilniaus miestiečiai.

Dar vienas veiksnys, sparčiai keitęs viduramžių visuomenę, buvo evangelikų švietimo sistemos sukūrimas. Pasak Jūsų, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje susidarė tam tikra kultūrinė konkurencinė įtampa, kurios nebuvo kitose Europos šalyse.

Reformacija LDK pirmiausia pradėjo veiklą keisdama švietimo situaciją. Pirmoji evangelikų įsteigta institucija buvo A. Kulviečio įkurtoji mokykla. Pirmieji Reformacijos šalininkai siekė, kad Lietuvoje pradėtų veikti vidurinio lygio mokyklos ir universitetas, plėtė paprastųjų mokyklų tinklą. Ir Mažosios Lietuvos lietuviai (M. Mažvydo lūpomis), ir Didžiosios Lietuvos (Merkelio Petkevičiaus žodžiais) ragino plėsti raštingumą gimtosios kalbos pagrindu, t. y. mokyti rašyti ir skaityti lietuvių kalba iš jų leistų katekizmų, ir tai daryti namų mokyklose. Tai Lietuvos kultūros istorijoje buvo visai nauja. Evangelikai ragino ir atsirado didikų ir bajorų, kurie skyrė lėšų mokykloms, neturtingiems mokiniams išlaikyti. Jie dairėsi į mokyklas, veikiančias Šveicarijoje, Vokietijoje. Tačiau jiems nepavyko įkurti aukštosios mokyklos – tai padarė Katalikų bažnyčia, pasitelkusi tarptautiniu mastu veikusį Jėzuitų ordiną. Su jų pagalba valdovas ir Katalikų bažnyčios vadovybė įsteigė Vilniaus kolegiją ir universitetą. Reformacijos šalininkų vaidmuo buvo tas, kad jų siekiai ir surkurta konkurencija paskatino valdovą ir Katalikų bažnyčios vadovybę apsispręsti ir imtis aktyviai kurti pilną – visų lygių – švietimo sistemą LDK. Evangelikai įsteigė gimnaziją Vilniuje, vėliau gimnazijas Kėdainiuose, Slucke, kurios pergyveno Reformaciją ir veikė dar ir XIX a. Vilniaus liuteronai įkūrė pirmą viešąją mergaičių mokyklą. O konkurencinė įtampa tapo stipriu Lietuvos kultūros raidos veiksniumi, kadangi LDK ilgą laiką tikėjimo ir pažiūrų klausimai, kaip rašė Mikalojus Radvila Juodasis, nebuvo sprendžiami, kaip daugelyje Europos valstybių, ginklu, smurtu, inkvizicijos teismais. Reformacijos šalininkai Radvilos, net ir eidami LDK etmonų pareigas beveik visą Reformacijos šimtmetį, t. y. turėdami savo rankose valstybės kariuomenę, nepanaudojo jėgos savo išpažįtamam tikėjimui skleisti.

Kodėl iš Europos į Lietuvą taip sparčiai atėjęs Reformacijos procesas vis dėlto neįsitvirtino ir buvo atmestas?

Nesutikčiau, kad Reformacija buvo atmesta, tačiau jos sukurtos bažnyčios galutinai neįsitvirtino, nors veikė šimtmetį, o kai kurios veikia ir šiais laikais. Tam buvo daug priežasčių. Pirmiausia stipriai keitėsi Katalikų bažnyčia – ji per pusę šimto metų įgyvendino ne vieną Reformacijos pradžios Lietuvoje siekį. Katalikų bažnyčia galėjo remtis tarptautinėmis, konsoliduotomis pajėgomis. Katalikų bažnyčios pozicijas LDK labai aktyviai rėmė Vatikanas, Habsburgai, Lenkijos ir Lietuvos valdovai, tais laikais turėję nemažą galių. Jie taip pat palaikė Katalikų bažnyčią: paskutinis iš Jogailaičių Žygimantas Augustas išliko katalikas, o pradisėjus Vazų dinastijos valdymui, ir Zigmantas, ir Vladislovas energingai rėmė Katalikų bažnyčią. Manau, kad siekiant evangelikų reformatų bažnyčioms ir tvarioms bendruomenėms išlikti, kitaip turėjo formuotis visuomenės mentalitetas. O XVII a. vidurio karai, okupacijos, maras sustabdė sparčią kultūros ir kartu mentaliteto kaitą, įtvirtino konservatyvias nuostatas. Todėl po karų Reformacijos šalininkų gretos nebeturėjo galimybių atsistatyti, nors liko veikti Lietuvos Evangelikų reformatų bažnyčia ir liuteronų bendruomenės.

Norėčiau, kad mintimis persikeltume į Mažąją (Prūsijos) Lietuvą ir Prūsijos kunigaikštystę – valstybę, kurios Europos žemėlapyje nebėra, tačiau kuri mums, lietuviams, davė neįtikėtinai daug... Lietuvininkus pavadinate likimo dovana Lietuvai.

Mažoji (Prūsijos) Lietuva pradėjo spaudą lietuvių kalba ir sukūrė visą Bažnyčios veiklai reikalingų knygų lietuvių kalba programą. Per šimtmetį parengė ir išleido įvairaus pobūdžio knygų: katekizmų, giesmyių, sakramentų formulių, maldaknygių, evangelijų, originalią, t. y. ne versitinę, postilę, pirmuosius teologijos kūrinių vertimus į lietuvių kalbą, gramatikas, parengė ne vieną žodyną. Šis darbas buvo reikšmingas keliomis prasmėmis: rengdami knygas ir rankraščius lietuvių kalba, kunigai lietuvių kalbai suteikė rašto kalbos statusą, normino ją, ieškojo literatūrinės kalbos pagrindų, įtvirtino vakarų aukštaičių tarmę raštuose, turtino leksiką, ieškodami atitikmenų intelektualiajam klodui lietuvių kalba išreikšti. Skelbiamą Dievo žodį gimtąja kalba girdėjo papapijiečiai. Bendros pastangos su kitais tikėjimo skleidimo būdais padėjo liuteronų tikėjimui išlėto skverbtis į lietuvių pasaulėžiūrą, keitė jų liaudies kultūros bruožus. Tad buvo vienas iš baltų tautybių palikuonių lituanizacijos ir kartu lietuvininkų formavimosi veiksmų. Antra vertus, Prūsijos Kunigaikštystėje spausdinamų lietuviškų knygų gausa vertė ir Katalikų bažnyčią LDK paisyti lietuvių kalbos. Nuo Reformacijos pradžios iki 1666 m. Mažonojoje Lietuvoje buvo parengti ir išleisti penki katekizmai lietuvių ir trys prūsų kalbomis, o LDK lietuvių kalba buvo išleisti trys. Per tą laiką Mažonojoje Lietuvoje lietuvių kalba buvo parengti devyni giesmyiniai, LDK – du evangelikų reformatų ir trys katalikų. Mažonojoje Lietuvoje pradėta kurti religinė poezija lietuvių kalba – joje Mažosios Lietuvos kunigai parašė pirmąsias originalias (ne verstas) giesmes. Šiuolaikinė modernioji lietuvių kultūra rėmėsi Mažosios Lietuvos kunigų darbštuolių darbu. Nežinia, kaip būtų pakrypusi mūsų kultūros vaga, jei ne tas Reformacijos indėlis.

Naujausiame moksliniame straipsnyje apie Reformaciją Mažonojoje Lietuvoje pateikiate įspūdingą lietuviškų papapijų evangelikų liuteronų kunigų, iškilų kultūros asmenybių vaizdą. Gal galėtumėte apibūdinti, kokį Dievo tarną Mažonojoje Lietuvoje suformuoja Reformacija, koks jo vaidmuo visuomenės gyvenime?

Mažosios Lietuvos kunigų visuminį paveikslą mes tik pradėdame suvokti, bet svarbiausi bruožai jau išryškėjo. Pirmiausia juos būrė į bendriją XVI a. paskutiniame ketvirtyje Prūsijos kunigaikštystės Bažnyčioje suformuota lietuviškų bažnyčių kunigų institucija: speciali konsistorijos sudaryta komisija tikrino, ar pretendentai moka lietuviškai ir ar geba ta kalba teikti patarnavimus bažnyčioje. Lietuviškų kunigų grupę sudarė skirtingos tautinės kilmės žmonės, tačiau jungė kalbos mokėjimas, darbas lietuviškose papapijose, kur bažnytinė vadovybė kėlė specialius uždavinius kunigui. Joje būta ir iš LDK atvykusių kunigų palikuonių, tęsusių tėvų ir senelių darbą, vietinių, baltų kilmės asmenybių ir jau seniai atvykusių iš įvairių Vokietijos žemių, čia įsigyvenusių ir išmokusių kalbą, bei naujai atvykusiųjų. Šie kunigai sudarė visuomeninę grupę: juos siejo bendra veikla, siekiai, užmojai, jie gerai pažinojo lietuviškų papapijų reikalus, kasdienį papapijiečių gyvenimą ir jų problemas; iš jų iškildavo lyderiai, kurie pelnė grupės pripažinimą ne vadovybės paskyrimu, o savo darbu (M. Mažvydas, B. Vilentas. J. Bretkūnas, L. Zengštokas, D. Kleinas); karta keitė kartą, o grupė išlikdavo; juos siejo kultūrinis aktyvumas, pašaukimas dirbti lietuvių kalba. Kaip ir dera, jie buvo studijavę universitetuose, pažįstantys antikos rašytojus, studijavę Šventąjį Raštą, mokėję lotynų, vokiečių, lietuvių, mokėsi hebrajų ir senosios graikų kalbų, kai kurie mokėjo kuršininkų ir lenkų kalbas, t. y. buvo

įgiję aukšto lygio išsilavinimą. Ypatingas lietuviškų parapijų kunigų brožas buvo jų kūrybinis iniciatyvumas: nemaža jų dalis vertė ir kūrė giesmes lietuvių kalba, rašė žodynus, gramatikas, recenzavo kitų vertimus ar sudarytas būsimas knygas. Jie sukūrė lietuvių religinės poezijos pradžią, kurios jau kitas etapas buvo pasaulietinė poezija. Aktyvių asmenybių randame ne tik centrinėse apskričių bažnyčiose, bet ir atokiausiose Mažosios Lietuvos branduolio parapiinėse bažnytelėse. Jie buvo per šimtmečius tvariai lietuvių kalba veikianti protointeligentijos grupė, kuri Mažojoje Lietuvoje išugdė ne vieną lietuvių kultūros labai dirbusią asmenybę. Galime teigti, kad ši parapiinių bažnyčių kunigų kūrybinio aktyvumo banga, neslopstanti per šimtmečius, iškėlė į aukštumas Kristijono Donelaičio genijų – Mažojoje Lietuvoje buvo įprasta, kad lietuvių parapijos kunigas kuria lietuvių kalba, jis buvo įsitikinęs tokiu būdu atliekams savo pašaukimo darbą ir šlovinąs Viešpatį.

Kokie dar yra Mažosios Lietuvos nuopelnai Didžiajai, kurių galbūt nepaminėjome?

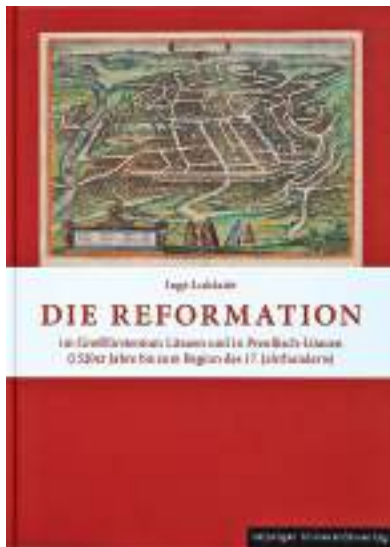
Kuo iš toliau istorikas žvelgia į Reformacijos šimtmetį, tuo daugiau galima atrasti mūsų laikų kultūroje Reformacijos ir ypač Mažosios Lietuvos kultūrininkų įnašo pėdsakų. Sunku pervertinti spaudos ir raštijos lietuvių kalba to etapo reikšmę Lietuvos kultūrai. Tas etapas buvo svarbus ne tik tuo, kad veikė kalbos raidą, bet ir brandino kalbos statuso suvokimą būsimai moderniai tautinei valstybei kurti. Raštingo ir aktyvaus, visuomeniškai atsakingo žmogaus nuostata, pradėta formuoti tais tolimais laikais, pagelbėjo Didžiosios Lietuvos knygnešiams spaudos draudimo laikais. Slaptosios XIX a. lietuviškos spaudos padėtis būtų buvusi visai kitokia be Mažosios Lietuvos žmonių indėlio. Abiejų Lietuvos dalių raštijos darbuotojai tada dirbo kaip partneriai.

Didžiuojamės, kad minint Reformacijos 500 metų jubiliejų Neringoje teikiama Martyno Liudviko Rėzos kultūros ir meno premija paskirta Jums už ilgamečius Prūsijos (Mažosios) Lietuvos istorijos ir kultūros tyrinėjimus. Rėzą esate pavadinusi asmenybe, dirbusia ateičiai. Kaip jį galime susieti su Reformacija?

Nuoširdžiai dėkoju už šios premijos suteikimą, ji yra labai brangi mano širdžiai. Kuo ilgiau dirbu, tuo atrodo svarbesni ir įdomesni Mažosios Lietuvos tyrimai, o juose dar yra labai daug ką nuveikti. Džiaugiuosi, kad tokią premiją įsteigė Neringos savivaldybė, kad veikia Liudviko Rėzos kultūros centras, kad yra centro mokslinė kuratorija, kad yra tokia premija, nes ji pažymi ir primena visiems, kad Mažosios Lietuvos įnašas į mūsų istoriją buvo ir yra gyvybiškai svarus, kad ji telkia tą įnašą pažįstant ir įprasminant.

Kaip žinome, Martynas Liudvikas Rėza (1776–1840) gyveno jau ne Reformacijos laikais, tačiau jo veikloje, nuostatose ir požiūryje į gimtosios kalbos reikšmę galime pamatyti tuos pačius saitus, kurie jungė seniai praėjusiais laikais Mažosios Lietuvos lietuviškų parapijų kunigus, ir galime tarti, kad tos grupės, gyvuojančios jau kitu pavidalu, narys buvo ir Rėza.

2017-ieji Lietuvoje, kaip ir daugelyje krikščioniškųjų valstybių, paskelbti Reformacijos metais. Jiems baigiantis, lietuviai intelektualai (tarp kurių esate ir Jūs) kreipėsi į šalies Seimą ir Vyriausybę, kad spalio 31 d. būtų atmintina diena. 1517 m. spalio 31 d. didysis vokiečių reformatorius Martynas Liuteris viešai paskelbė savo 95 tezes, kvietusias diskusijai, kuri įplieskė Europoje Reformacijos sąjūdį. Kodėl mums, lietuviams, yra svarbu minėti Reformaciją? Galbūt šių, jubiliejinių, metų sujudimas davė mums dar kažką svarbaus?

2017-uosius – Reformacijos metus – Ingė Lukšaitė pasitiko išleisdama dvi knygas: monografiją *Die Reformation im Grossfürstentum Litauen und in Preussisch-Litauen (1520er Jahre bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts)* Vokietijoje ir plačiajam skaitytojų ratui skirtą *Kai tikėjimas keitė pasaulį... Reformacija Lietuvoje*

Į Seimą ir Vyriausybę kreipėsi Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugija. Manome, kad Lietuvos visuomenei būtų naudinga prisiminti ir apmąstyti Reformacijos paveldą ir patirtį. Jau praėjęs Reformacijos 500 metų paminėjimas Lietuvos visuomenei suteikė nemažai progų tą paveldą ir patirtį pažinti. Vienas tokių svarbių įvykių buvo Lietuvos dailininkų sąjungos kartu su Kultūros ministerija ir Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugija paskelbtas ir įvykęs paminklo *Lietuvos Reformacijos ir raštijos lietuvių kalba pradininkams* konkursas. Šiuo paminklu norime pagerbti Mikalojus Radvilas – Juodąjį ir Rudąjį, A. Kulvietį, S. Rapolionį, M. Mažvydą, B. Vilentą, J. Bretkūną, M. Petkevičių, J. Morkūną ir A. Volaną. Konkursą laimėjo Dalios Matulaitės ir Juro Balkevičiaus projektas. Jei pavyks, kaip planuota, pastatyti paminklą Vilniuje, galbūt giliau suvoksime mūsų kultūros ir istorijos vientisumą, visumą ir tų tolimų laikų paveldo svarbą šiuolaikiniam žmogui.

Nepaisant Jūsų didžiulių nuopelnų Lietuvos mokslui ir kultūrai, esate nepaprastai kukli. Nežinant Jūsų knygų ir iškilių darbų, viešojoje erdvėje galima būtų Jūsų ir nepastebėti (jei gyvenimi ne Vilniuje). Lyg ir praėjo pro ausis faktas, kad Jūsų monografija *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, išversta į vokiečių kalbą, šiais metais buvo pristatyta Vokietijos Leipcigo knygų mugėje ir sulaukė didžiulio susidomėjimo.

Apie Reformacijos istorijos Lietuvoje knygą vokiečių kalba, išleistą Lietuvos lėšomis Leipcigo universiteto leidykloje ir skirtą Leipcigo knygų mugei, buvo gana plačiai rašyta Vokietijos spaudoje. Vokietijoje buvo net trys knygos pristatymai. Leipcigo mugės Lietuvos knygų

kolekcijos aptarimuose Lietuvos periodiniai leidiniai visus metus apie šią knygą tylėjo, įvykį paviėšino tik *Liudies kultūros* žurnalas.

Pabaigoje norėčiau pakalbėti apie Jūsų šeimą. Jūsų mama žymi pedagogė Meilė Lukšienė su talkininkais Nepriklausomybės pradžioje sukūrė Tautinės mokyklos koncepciją, kuri, deja, neįgyvendinta iki šiol. Jūsų tėvelis Kazimieras Lukša taip pat buvo pedagogas. Ar Jūsų – mokslininkės ir pedagogės – kelias jau buvo nulemtas Jūsų šeimos? Kokį kraitį išsinešėte iš namų?

Iš namų išsinešiau kelių šeimos kartų suformuotą supratimą apie humanitaro darbo svarbą, nuoširdžią pagarbą kūrybai, knygai, įsipareigojimą savajai kultūrai ir savarankišką mąstymą. Ir šeimoje, ir giminėje būta nemaža humanitarų iš prigimties, todėl toje aplinkoje buvo labai gera bręsti. O kelią rinkomės patys. Dabar džiaugiuosi, kad man užteko drąsos neprievartauti savo humanitarinės prigimties, nors tais laikais, kai reikėjo pasirinkti, atrodė, kad humanitaro darbas bus rizikingas ir neperspektyvus.

Esate prisitarusi, kad geresnio likimo kaip mokslininkė negalėjote tikėtis. Kaip Reformacijos, Rytų Prūsijos (Mažosios Lietuvos) istorija tapo Jūsų viso gyvenimo temomis? Kas lėmė Jūsų mokslinių tyrinėjimų kryptį? Gal galėtumėte įvardyti nors keletą asmenybių, tapusių Jūsų gyvenimo autoritetais?

Kadangi į literatūros studijas pasukti negalėjau, ėmiausi kultūros istorijos tyrimų, o jie buvo be galo įdomūs. Lietuvos kultūros istorijoje ieškojau jos intelektualiojo sluoksnio, kuris slypėjo senuosiuose raštuose lotynų arba senąja vokiečių kalba. Taip „patekau“ į Reformacijos veikėjų mąstymo lauką, į jų išlikusių arba neišlikusių tekstų paieškas. Tie tekstų ieškojimai kartais buvo ne mažiau įdomūs už mintis, kurias radau jų raštuose. Iš lėto klostėsi mano pačios suvokimo, kas buvo Reformacija Lietuvai, audinys. Jis galėjo būti vientisas tik tada, kai aprėpė ir Mažąją Lietuvą. O joje pirmiausia sau atradau tą nepažįstamą, mįslingą ir paslaptingą senovės didžiosios Prūsijos istoriką klaipėdietį Matą Pretorijų. Nuo jo pradėti tyrimai, kaip ratilai, vedė platyn ir laiko, ir temų prasme. Tą ilgą laiką dirbau labai įdomų darbą, turtinantį, padedantį suvokti žmogaus, tautos ir valstybės gyvenimą. Bet kartu ir supratau, kad jei nekyla klausimų, kito žmogaus surasti atsakymai žmogaus gyvenimo nepaliečia. Jei turėčiau antrą gyvenimą, dabar rašyčiau lietuvių nutautėjimo istoriją.

O autoritetai yra tie, kurie matė bendro darbo prasmę, gebėjo žvelgti toli į priekį ir dirbo ateičiai, nors tuo metu, kai kūrė, atrodė, kad jų darbas nebuvo reikšmingas. Man regis, tokie žmonės, kurių viltis buvo stipresnė už jų gyvenimą, buvo Kristijonas Donelaitis, Liudvikas Rėza, Simonas Daukantas, Vincas Kudirka.

Mūsų pokalbį norėčiau baigti tuo, kuo Jūs pradėdate savo didžiąją studiją apie Reformaciją: „Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos kultūros patirtis yra ypač įvairi. Ji galėtų būti, bet nėra, mūsų išminties mokytoja.“

RYTPRŪSIŲ ARCHITEKTŪROS PAVELDAS, IŠSAUGOTAS AKVARELĖSE

Su dailininku Romanu Borisovu kalbasi Birutė Skaisgiriienė

Prieš akis atsivėręs grožis buvo suniokotas, išniekintas, pamintas: statinių griuvėsiai, nuo kurių biro paskutinė gyvastis, žmonių veidai, jų gyvenimo sąlygos tuose griuvėsiuose ir sveiku protu nesuvokiamas noras tik naikinti – visa tai tiesiog įsirėžė, įsirašė į atmintį, ir aš to jau nebegalėjau ištrinti. Ši „karalystė“ mane užvaldė – turėjau ją pažinti, užfiksuoti.

Romanas Borisovas

Kad kurtum vienokią ar kitokią kultūrą vienoje ar kitoje šalyje, nebūtina būti tos šalies etninės daugumos atstovu, yra įsitikinęs Romanas Borisovas. Vilniuje gimęs ir užaugęs R. Borisovas, dailininkas ir aistringas buriuotojas, daugiau nei penkiasdešimt metų tyrinėja Rytų Prūsiją ir gausybėje akvarelių yra jamžinės Mažosios Lietuvos architektūrinio paveldo objektus arba tai, kas liko iš jų didybės. Nuniokotas kraštas, istoriškai ir kultūriškai reikšmingas etninis Lietuvos regionas atgimė R. Borisovo akvarelėse.

Dabar jau nestinga rašytinių šaltinių apie Rytprūsius, Lietuvai atgavus nepriklausomybę jiems skirta ne viena monografija, tačiau vaizdinės medžiagos – ne fotografijų, o vaizduojamosios dailės kūrinių – ne tiek ir daug. R. Borisovas yra vienas iš pirmųjų, pradėjusių dokumentuoti šio krašto architektūrinį paveldą. Jo akvarelės leidžia pažvelgti į keletą Rytų Prūsijos epochų: istorinę, sovietmečio ir dabartinę. Skirtingu laiku nulietos tų pačių pastatų akvarelės atskleidžia Mažosios Lietuvos architektūrinių objektų gyvavimo istoriją ir jų transformaciją, tiksliau, nykimą. R. Borisovo piešiniai padeda interpretuoti minėtus istorinius laikotarpius ir bent jau vaizduotėje rekonstruoti to krašto didybę. Jo kūrybiniame archyve – daugiau kaip 700 darbų ir turbūt tiek pat eskizų, didžiulis nuolat pildomas fotoarchyvas. Nors dailininkas savo rizikingus žygius į Rytprūsius sakosi baigęs, bet, žinodami jo aistrą, retus kadrus iš Rytprūsių pakraščių jam siunčia draugai ir pažįstami, tad ta pabaiga vis nusitęsė...

R. Borisovą galima vadinti Mažosios Lietuvos istorinės atminties archeologu, kronikininku ar metraštininku. Tokia yra jo buvimo Rytprūsių istorijoje prasmė ir misija.

Nors dabar informacijos apie Mažąją Lietuvą tikrai netrūksta, tas regionas daugeliui Lietuvos gyventojų tebėra *terra incognita*, o tuo metu, kai prasidėjo Jūsų kelionės, žinių apie ją buvo tikrai nedaug. Kaip Rytprūsiai yra susiję su Jumis? Kodėl Rytprūsių tyrinėjimas ir vizualizavimas virto viso gyvenimo projektu?

Gimiau ir užaugau Lietuvoje, Vilniaus centre. Rusišką pavardę gavau iš tėvo inžinieriaus architekto, o polinkį į menus, jautrumą supančiai aplinkai, istorijai ir sąsajas su Rytprūsiais – iš mamos Aleksandros Sedleckos.

Mama man yra pasakojusi nepaprastai įdomių istorijų iš savo vaikystės ir jaunystės, su tomis legendomis iš Rytprūsių aš ir užaugau. Žinoma, po karo žmonės nelabai kalbėjo apie savo praeitį, apie savo šaknis, nes tai buvo nesaugu. Visi pasakojimai likdavo tarp namų sienų. Bet aš viską prisimenu.

Mano motina yra kilusi iš Suvalkų. Proseneliai prie Suvalkų turėjo dvarą, didžiulę teritoriją su ežeru – grožis neapsakomas. Prie ežero – trys kalvos. Ant vienos kadaise stovėjo baltų tvirtovė, ant kitos – aukuras su šventa ugnimi, ant trečiosios – laidojimo vieta. Nepaprasta aplinka, apipinta padavimais. Joje ir augo mano mama.

Prieš Antrąjį pasaulinį karą mama baigė Suvalkų gimnaziją, o 1941 metais, kai Vokietija su SSRS „suderino“ gyventojų perkėlimą, su tėvais atkeliavo į Lietuvą. Pagal numatytą planą, rusų kilmės gyventojams teko kraustyti į „sovietiją“, o vokiečių kilmės – į *faterlandą* (vok. *Vaterland* – tėvynė, gimtinė), nes Suvalkų vokiečiais reikėjo apgyvendinti likviduotos Lenkijos teritorijas.

Tuo laiku mano senelis – caro karininkas – pilietinio karo metu dingęs be žinios, vėliau atsirado Dniepropetrovske, sovietijoje, ir jokių galimybių grįžti pas močiutę į Lenkiją neturėjo. Negalėjo pasakyti, nei kad buvo caro karininkas, nei kad šeimą paliko Lenkijoje. Lenkija

Senasis Karaliaučiaus universitetas po 1944 m. bombardavimų

Brandenburg. Ušakovo. Pilies menė. 1991 m. rugsėjis

Kaukehmen. Kaukėnai. Jasnoje. 2010 m.

*Tharau mistika. Torava. Vladimirov.
Bažnyčios griuvėsiai. 2017 m.*

*Powunden. Pavandenė. Chrabrovo.
2011–2012 m. žiema*

tuo metu buvo didžiausias Sovietų Rusijos priešas, todėl Dniepropetrovske jis pradėjo naują gyvenimą, vedė vietinę Ukrainos vokiečių Idą Michel ir ten gyveno. Antrojo pasaulinio karo metu, vokiečiams atėjus į Dniepropetrovską, visiems vietiniams vokiečiams buvo liepta kraustytis į naujas Reicho žemes Lenkijoje. Senelis, kaip vokiečių Idos vyras, irgi turėjo keltis gyventi kartu. Todėl dabar aš turiu daugybę giminių Vokietijoje.

Apie Rytų Prūsiją – tą paslaptinę kraštą – nebyliai kalbėjo ir mūsų namų biblioteka. Tarp daugybės knygų įvairiomis užsienio kalbomis buvo ir vokiškų, keletas net pažymėtų svastikos ženklu, su jomis glūdinčia paslaptimi, kurią man norėjosi atskleisti. Dar vaikas būdamas suvokiau, kad negaliu niekam pasakoti apie tas knygas ir skaityti jas galiu tik namuose. Mama, diplomuota germanistė, puikiai kalbėjo vokiškai, tą kalbą išmokau ir aš. Vėliau tai labai pravertė tyrinėjant Rytprūsių istorinį paveldą.

Jūsų akvarelėse atgyjantys pastatai nupiešti labai profesionaliai. Reikia turėti ypatingą erdvinį matymą ir architektūrinį, netgi, sakyčiau, konstrukcinį suvokimą, kad piešinys (akvarelė) taip tikroviškai ir tiksliai atkurtų pastato vaizdą. Iš kur toks architektūrinis erdvinis suvokimas? Kiek žinau, esate ne architektas – Vilniaus dailės institute (dabar Vilniaus dailės akademija) baigėte dizaino studijas?

Namuose netrūko knygų apie architektūrą, bet nepamainoma architektūros „akademija“ buvo Vilniaus senamiestis, kurį mes, centro vaikai, buvome ištyrinėję, išvaikščioję ir išlandžioję skersai išilgai, ir vargu ar daugelį metų jame gyvenę žmonės tada žinojo daugiau už mus.

Nuo vaikystės buvau orientuotas į menus. Tai mano mamos nuopelnas – ji nebuvo profesionali menininkė, bet labai talentinga, mūsų namus ir dabar puošia jos darbai. Šį jos polinkį paveldėjau ir aš, tad jau vaikystėje žinojau, koks bus mano kelias. Ne be reikalo kieme vaikai mane vadino „Romka chudožnik“.

Tačiau tikrasis postūmis, galutinai pakreipęs mano gyvenimą architektūros link, buvo viena knyga, apie kurią man, šeštos klasės mokinukui, papasakojo draugas, pamatęs ją Vilniaus antikvariate. Nukūriau jos pažiūrėti ir iš karto supratau, kad be tos knygos niekaip – man žūtbūt reikėjo ją įsigyti. Brangi buvo – kainavo gal trys, o gal ir visi šeši rubliai, bet tėvai, žinodami mano pomėgius ir įvertinę pastangas tobulėti, nepagailėjo tokios sumos. Tai buvo 650 puslapių 1958 metais Vokietijoje išleista Máté Majoro knyga *Geschichte der Architektur, II* (liet. Architektūros istorija, II). Ji tapo mano biblija – nuo jos prasidėjo pasaulio architektūros pažinimas, iš jos sužinojau apie visas architektūrinės įžymybes. Vėliau, atsiradus galimybei keliauti, kad ir kur nuvykęs, visada žinojau, ką ten turiu pamatyti.

Knyga apspuro nuo vartymo, bet aš ją tebeturiu. Iš jos architektūros istorijos mokėsi ir mano dukra Joana, Berlyne studijuojanti menotyrą ir archeologiją.

Pirmoji ekspedicija į Mažąją Lietuvą. Kada Jums atsivėrė Rytų Prūsija? Kokią ją atradote?

Pirmą kartą į Rytų Prūsiją kartu su tėvu nuvykau 1965 metais. Man buvo šešiolika, mokiausi paskutinėje vidurinės mokyklos klasėje. Tėvas, vykdamas į komandiruotę, pasiėmė ir mane (Romano tėvas tuo metu ėjo Lietuvos TSR liaudies ūkio tarybos Pramonės skyriaus vedėjo pareigas. N. Chruščiovo valdymo laikotarpiu visos ministerijos buvo pakeistos Liaudies ūkio tarybomis – *aut. pastaba*). Tėvui reikėjo apžiūrėti savo valdas, kurioms tuo metu priklausė ir Kaliningradas.

Keletą dienų mes praleidome Klaipėdoje: tėvas rūpinosi ūkiniais miesto reikalais, o aš braidžiojau po apgriuvusią Klaipėdą, nepaleisdamas iš rankų savo fotoaparato *Smena*. To, ką pamačiau čia, niekur kitur nebuvau matęs. Vilniuje jau buvo išvalyti karo griuvėsiai, o Klaipėda 1965-aisiais vis dar buvo labai sužalotas miestas. Nežinojau, kad Klaipėdoje tuo metu nebuvo galima laisvai fotografuoti. Apie draudimą tik po keturiasdešimties metų man papasakojo Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus direktorius Jonas Genys, su kuriuo, man persikėlus į pajūrį, palaikėme draugiškus santykius. Pasirodo, uostamiestis tuo metu buvo pusiau uždaras, nors oficialiai ir ne karinė bazė, bet fotografuoti jame buvo draudžiama arba tam reikėjo gauti specialų leidimą. To nežinodamas padariau 36 neįkainojamus kadrus (tik tuo metu jų buvo juostelėje), tačiau tos juostelės likimas turi savo istoriją. Aš ją išryškinau, bet kažkur pamečiau. Juostelė su 1965 metų Klaipėdos vaizdais atsirado po 42 metų, 2007-aisiais, man įsikūrus Klaipėdoje. Kraustydamas iš Vilniaus pervežtus daiktus, visai netikėtai garaže tarp senų rakandų užtikau tėvo archyvą – pilną dėžę fotonegatyvų. Paėmiau pirmą pasitaikiusią juostelę ir, mano nuostabai, tai buvo tie 36 kadrai su uostamiesčio vaizdais. Tos juostelės pagrindu išleistas atvirukų rinkinys, joje įamžinti Klaipėdos vaizdai ne kartą atgijo mano akvarelėse.

Iš Klaipėdos per Kuršių neriją su tėvu nuvykome į Kaliningradą. Dabar sunku žodžiais papasakoti savo įspūdžius: prieš akis atsivėrė neregėtas pasaulis, tiesiog kita planeta, paralelinė realybė. Čia viskas buvo beveik kaip pasakoje: pilys, dvarai, šliuzai, kanalai, tačiau tvyrojo kone apčiuopiamas mistinis siaubas. Prieš akis atsivėręs grožis buvo suniokotas, išniekintas, pamintas: statinių griuvėsiai, nuo kurių biro paskutinė gyvastis, žmonių veidai, jų gyvenimo sąlygos tuose griuvėsiuose ir sveiku protu nesuvokiamas noras tik naikinti – visa tai tiesiog įsirėžė, įsirašė į atmintį, ir aš to jau nebegalėjau ištrinti. Ši „karalystė“ mane užvaldė – turėjau ją pažinti, užfiksuoti. Nemačiau griuvėsių, jie manęs nebaugino, priešingai – iš karto pajutau trauką, mačiau tik esmę – tai, kas čia buvo, tai, apie ką pasakojo mama. Ne romantinių paskatų vedamas pradėjau piešti Rytprūsių vaizdus, man svarbiausias buvo istorinis aspektas, istorinės atminties išsaugojimas.

Kaliningrade fotografuoti negalėjau, nes visuose 36 kadruose buvo užfiksuota Klaipėda, o kitos juostelės neturėjau. Beliko daryti eskizus, tą aš mokėjau puikiai. Pabėgiojau po miestą, padariau keletą eskizų pieštuku. Tačiau juos irgi buvau pametęs. Netikėtai radau juos tik tada, kai kraustėmės iš vieno buto į kitą.

Kokios buvo kitos ekspedicijos į Mažąją Lietuvą?

Po instituto baigimo buvau pašauktas į armiją, tarnavau Rygoje, gavau apygardos štabo dailininko pareigas, tad turėjau galimybę visus metus važinėti į karinius mokymus Kaliningrado srityje. Disciplina menininkams nebuvo griežta, turėjau nemažai laisvės. Karinėmis mašinomis keliavome po Rytprūsių kraštą: sustodavome miškuose, upių pakrantėse, mažuose miesteliuose, išmaišėme visas apylinkes. Dabar galvoju, kad ši tarnyba man buvo likimo dovana – metus trukusi „ekspedicija“ po Mažąją Lietuvą. Viską, ką mačiau, piešiau, fotografavau.

O kaip kilo mintis nuo fotografijos pereiti prie piešimo, prie akvarelės?

Su akvarele, galima sakyti, pirmą kartą susipažinau per stojamuosius į Vilniaus dailės institutą. Nė velnio nemokėjau, todėl ir gavau dvejetą. Mokykloje už mane akvareles liedavo

mama – aš tam nerasdavau laiko... Į architektūrą pirmą kartą taip ir neįstojau, ir ačiū Dievui, ne man šiuolaikinės dėžutes paišyti. Kitais metais pasirinkau dizainą, fortūna man buvo palanki. Akvarelė studijų metais buvo privaloma, taigi pramokau. Bet kad būčiau labai ja užsidegęs, nepasakyčiau – dariau tik tai, ką reikėjo.

Esminis lūžis įvyko 1994-aisiais, iki tol viskas, ką sukūriau, keliavo į stalčių. Tais metais susipažinau su Kaliningrado srities kultūros fondo pirmininku Jurijumi Ivanovu. Be galo šviesus žmogus, eruditas ir kultūros puoselėtojas, puikiai kalbėjęs vokiškai. Atėjau pas Jurijų su pasiūlymu išleisti Karaliaučiaus vaizdų fotografijų albumą. J. Ivanovas, žinodamas, kad aš esu ne fotografas, o dailininkas, pasiūlė man fotografijas perkelti į akvarelę. „Fotografuoti gali visi, o piešti – ne kiekvienas“, – sakė man tada Jurijus. Deja, tuo metu albumas neišėjo, nes praėjus vos trims mėnesiams po pokalbio J. Ivanovas netikėtai mirė. Bet jo pasiūlymas nenuėjo perniek. Architektūrinį paveldą pradėjau fiksuoti teptuku.

Prieš 25–30 metų Rytų Prūsijos tema buvo absoliutus *undergroundas*. Net po 1991-ųjų Rytprūsiai mene buvo slidi tema Lietuvoje, o ką jau kalbėti apie sovietmetį. Dar ir šiandien ji nėra prioritetinga Klaipėdos krašte. Valdžia stengiasi šios temos tiesiog nepastebėti... Jūsų kūryba keliavo į stalčių, tų darbų niekur nebuvo galima eksponuoti. Kur ir kada surengėte pirmąją parodą?

Pati pirmoji paroda įvyko Vokietijoje, Ekerferdėje (vok. *Eckernförde*), 1989 metais. Vokietijoje tuomet surengiau ne vieną parodą. Mano gyvenime viskas yra susiję kažkokiais nematomais priežastiniais ryšiais. Turbūt nebūčiau nuvykęs į Vokietiją ir sulaukęs pripažinimo kaip dailininkas, jei ne buriavimas, per kurį mezgėsi įvairios pažintys, ryšiai su užsienyje gyvenančiais buriuotojais. 1989 metais, būdamas jachtos *Dailė* kapitonas, bet neišplaukęs į legendinį žygį Klaipėda–Niujorkas–Klaipėda, kaip kompensaciją gavau kitą likimo dovaną – pažintį su vokiečiais buriuotojais. Padėjau jiems atplaukti į Lietuvą – parūpinau kvietimus. Tuo metu dar reikėjo vizų ir atlikti daug kitokių formalumų. Jachta *Fenjala* turbūt buvo pirmoji, atplaukusi į Lietuvą iš užsienio. Atsitiko taip, kad po trijų savaičių viešnagės Lietuvoje, susiruošę grįžti atgal, vokiečiai pakvietė mane plaukti kartu su jais į Vokietiją. Ši kelionė atvėrė vartus: ten pradėjau rengti parodas, mano kūryba buvo įvertinta ir pripažinta.

Lietuvoje pirmą kartą Rytprūsius rodžiau 2000-aisiais Vilniuje, Trakų gatvės galerijoje (juk vis dar buvau vilnietis). Po šios parodos mano gyvenimas pasisuko kita vaga. Iš Vilniaus *Ygalerijos*, laimingai sutapus aplinkybėms, mano darbai iškeliavo į Neringą. Tuo metu, kai mano akvarelės buvo eksponuojamos Trakų gatvėje, Vilniaus *Arkos* galerijoje savo darbus eksponavo klaipėdielis skulptorius Klaudijus Pūdymas. Mudu netikėtai susitikome Vilniaus centre, ir Klaudijus pakvietė dalyvauti kūrybiniame plenaryje Juodkrantėje. Daug nesvarstęs sutikau. O tada įvykiai rutuliojosi dar palankiau. Neringoje susipažinau su Romanu Kizevičiumi (ilgamečiu vykdomosios valdžios kultūros kuratoriumi). Draugiško pokalbio metu jam kilo mintis surengti mano Rytprūsių akvarelių parodą Nidoje. Darbus, lyg žinodamas, o iš tikrųjų tingėdamas iškrauti iš mašinos, tiesiai po parodos Vilniuje buvau atsivežęs į Juodkrantę. Viskas vyko, lyg būtų iš anksto suplanuota. Tokio pasisekimo ir susidomėjimo aš net susapnuoti negalėjau. Priplūdo žmonių, pasirodo, ši tema svarbi ne tik man. Tai buvo ypač didelis įvertinimas. Geresnio negalėjau tikėtis. Dabar galvoju, kad toji paroda Neringoje turėjo įtakos ir mano vėlesniam apsisprendimui pakeisti gyvenamąją vietą. Mylėjau Vilnių, buvau nupiešęs

Königsberg. Karaliaučius. Kaliningrad. Namai prie Priegliaus. 2010 m.

jj visą, bet, kaip man tada atrodė, jaučiau, kad esu jį tarsi „išsėmęs“, man reikėjo kažko nauja. O Neringa – arčiau jūros ir arčiau Rytprūsių. Net ne jūra nulėmė pasirinkimą, nors man, kaip buriuotojui, tai svarbu, o Rytprūsiai. Iš čia jie man arčiau. Taigi 2007 metais apsigyvenome pajūryje – Nidoje ir Klaipėdoje. Dabar net nežinau, kur mano širdis: Klaipėdoje, Vilniuje ar Rytprūsiuose...

ASMENYBÉS

PROFESORIAUS ADALBERTO BEZZENBERGERIO VEIKLOS PĖDSAKAS KURŠIŲ NERIJOJE

Doc. dr. Nijolė Strakauskaitė

Mokslo darbą bedirbdamas, pamilau lietuvių tautą ir išmokau aukštai gerbti Lietuvos žmones. Aš linkiu, kad lietuvių kalba plėtotųsi sėkmingai ir laimingai.

Adalbertas Bezenbergeris

Apie tarptautiniu mastu žinomą lyginamosios kalbotyros autoritetą, baltistikos pradininką, kurio moksliniai interesai aprėpė ir archeologiją, etnografiją, istoriją, ilgametį Karaliaučiaus universiteto profesorių Adalbertą Bezenbergerį (1851–1922) lietuvių istoriografijoje nemažai rašyta. Tad šį kartą sutelksime dėmesį į krašto, per kurį „plaukia“ kultūros almanachas Dorė (Kuršių nerija, Prūsijos / Mažoji Lietuva, platesnė dimensija – Rytų Prūsija), sąsają su iškilia kultūros asmenybe A. Bezenbergeriu.

Daugiau kaip prieš šimtą metų, 1879 metais, klaipėdiečiai miesto dienraštyje *Memeler Dampfboot* (liet. Klaipėdos garlaisis) vietos įdomybių skiltyje perskaitė informaciją apie tai, jog „profesorius A. Bezenbergeris spalio pradžioje grįžo į Getingeną iš mokslinės ekspedicijos po Prūsijos Lietuvą ir dalį rusiškosios“ (Rusijos imperijai priklausiusios Lietuvos dalį – N. S.), pažymint, jog „šia kelione profesorius buvo itin patenkintas“. Toliau korespondentas teigė, jog tai leido paneigti kai kurių to laiko mokslo autoritetų teiginį neva po A. Schleicherio, G. H. F. Nesselmanno, Fr. Kuršaičio ir E. Gisevijaus „lietuviškuose tyrimuose“ jau viskas nuveikta, akcentuodamas, kad tokio pobūdžio tyrimai gali dar daug duoti ne tik kalbotyrai, bet ir lietuvių mitologijos, tautosakos pažinimui. Asmuo, rašęs šią informaciją, neabejotinai žinojo A. Bezenbergerio mokslinius nuopelnus lyginamosios kalbotyros srityje, taip pat profesoriaus paramą steigiant Lietuvių literatūros draugiją (*Litauische literarische Gesellschaft*) Tilžėje. Beje, minėta publikacija buvo išspausdinta likus keletui dienų iki šios draugijos įkūrimo. Taigi kalbotyros specialistas profesorius A. Bezenbergeris, dar nesulaukęs nė trisdešimties, buvo gerai žinomas Klaipėdos, Tilžės, Karaliaučiaus vokiečių inteligentijai, nes būtent jos atstovai ir įkūrė Lietuvių literatūros draugiją, kurios tikslas buvo tirti XIX a. pabaigoje nykusią lietuvių kalbą, studijuoti ir taip saugoti lietuvių dvasinę bei materialiąją kultūrą. 1880 metų pradžioje A. Bezenbergeris sutiko atvykti dirbti į Karaliaučiaus universitetą, gavęs profesoriaus vietą Sanskrito ir lyginamosios kalbotyros katedroje, kurioje tyrimų objektas buvo ir sanskritui archajiškumu artima lietuvių kalba.

Minėta laikraščio publikacija atkreipia mūsų dėmesį ir į svarbų A. Bezenbergerio veikalą, skirtą lietuvių tarmių tyrimams, *Lietuviški tyrinėjimai* (*Litauische Forschungen*, 1882), nes jame sudėta kelių A. Bezenbergerio mokslinių ekspedicijų, pradedant 1879 metais, medžiaga. Šių tuomet nelengvų kelionių metu siekdamas patirti, kaip skamba lietuvių kalba įvairiuose regionuose, rinkdamas jį dominusią tautosaką, A. Bezenbergeris apkeiliavo ne tik Klaipėdos apylinkes ir kitas Prūsijos Lietuvos vietas, bet kalbino ir kaimų prie Šiaulių, Biržų gyventojus, užrašė daugybę pasakų, dainų, mįslių, patarlių. Vėliau visa tai jis analizavo ir apibendrino ne tik veikale *Litauische Forschungen*, bet ir daugybėje Lietuvių literatūros draugijos bei Draugijos senovei tirti *Prussia* leidiniuose publikuotų straipsnių charakteringais pavadinimais: *Apie krikštų formas* (*Über Grabkreuzformen*, 1887), *Trijų dainų melodijos* (*Drei Dainamelodien*, 1893), *Apie lietuvišką namą* (*Über das litauische Haus*, 1886). Pažymėtina, jog įvairių žanrų tautosaką šiuose leidiniuose A. Bezenbergeris skelbė originalo kalba, pateikdamas ir vertimą į vokiečių kalbą.

1880 metais atvykęs į Karaliaučiaus universitetą, A. Bezenbergeris visą savo likusį gyvenimą susiejo su Rytų Prūsija, su Kuršių nerija, kur vasaromis ilsėdavosi su šeima (1904 m. čia įsigijo vasarnamį), taip pat dirbo mokslinį darbą: čia jį labai domino kelių kalbų – kuršininkų (latvių), lietuvių ir vokiečių – koegzistencija, archeologinių radinių gausa ir pan. Ne veltui jaunesnysis A. Bezenbergerio kolega Maksas Ebertas teigė, jog profesoriaus mokslinių interesų sfera tam tikra prasme prasidėjo tiesiog prie vasarnamio durų. Ypatingą A. Bezenbergerio ryšį su Kuršių nerija liudijo daugelis jo veiklos aspektų. Vienas ryškiausių – mokslinė studija *Kuršių nerija ir jos gyventojai* (*Kurische Nehrung und ihre Bewohner*, 1889), kurioje, remiantis gausia archyvinių šaltinių baze, analizuota šio pusiasalio istorinė raida, etnolingvistinis savitumas, nerijos kopų apželdinimo svarba ir kita. Šio veikalo vertė šiandien nė kiek nesumenko ir suteikia galimybę pasisemti žinių apie svarbius Kuršių nerijos istorinius šaltinius (smuklių privilegijos), kuriuos pradangino Antrojo pasaulinio karo audros.

Villa Lily, vėliau pervadinta *Penkios Lenos*, A. Bezenbergerių šeimai priklausė iki Antrojo pasaulinio karo

Apie A. Bezenbergerio sąsajas su Kuršių nerija byloja ir kiti jo darbai: 1909 metais kartu su Richardu Detlefsenu, puoselėdami daugiakultūrį Rytų Prūsijos paveldą Karaliaučiuje, įkūrė Skanseno tipo etnografinį muziejų po atviru dangumi (*Ostpreussisches Heimatmuseum*). Čia būta ir Prūsijos lietuviams būdingų etnografinių pastatų, taip pat kelios žvejų sodybos. Į Kuršių neriją A. Bezenbergeris žvelgė ne tik skvarbiu mokslininko žvilgsniu – kai kurie jo tekstai apie šį unikalų žemės kampelį nuspalvinti ir sentimentų. 1914 metais Karaliaučiuje jis skaitė pranešimą Menininkų ir meno bičiulių draugijos (*Gesellschaft für Künstler und Kunstfreude*) renginyje, pradėdamas jį žodžiais: „Praėjo jau beveik keturi dešimtmečiai, kai aš pirmą kartą įkėliau koją į Kuršių neriją“ ir pabrėždamas, kad jau labai daug kas prarasta, „pirmiausia – dainų skambesys“. Profesorius nemažai dėmesio skyrė prisiminimams apie Juodkrantę, kuri tuomet vadinosi *Schwarzort*, o savo studijoje nurodė, kad kuršininkai savitai tardavo šį vietovardį – *Schwartnorte*, tai reiškia, kad dažniausiai Kuršių nerijoje gyvenusių žmonių lūpose šis vietovardis būtent taip skambėjo daugelį šimtmečių. Jis rašė, kad tada jį prie Juodkrantės pasveikino gintaro kasimo firmos *Stantien und Becker* darbininkai ir kad praėjus keturiems dešimtmečiams iš viso to beliko tik uostelis ir firmai priklausę Svečių namai (*Gasthaus*) su ant stogo besisukiojančiu skardiniu gandru – vėjarode. A. Bezenbergeris taip pat pažymėjo, jog tada ir patogios prieplaukos nebuvo, o žvejų kaimo bažnytelė buvo dar senoji, medinė. Beje, čia A. Bezenbergeris iškėlė įdomią versiją dėl šios medinės

bažnyčios gaisro (ji sudegė 1879 m.): „kaip manoma, tai galėjo būti tyčinis padegimas, tikintis gauti didelę draudimo nuo gaisro išmoką“ (J. Yčas. Adalbert Bezenberger. *Tauta ir žodis*, 1924, p. 53). Galima spėti, kad A. Bezenbergeris, daug laiko praleidęs Juodkrantėje, girdėjo tokių sklandančių kalbų apie bažnyčios gaisro priežastį. Sunku pasakyti, ar ši „versija“ turėjo kokį realų pagrindą. Apie Nidą tame pranešime A. Bezenbergeris sakė, jog čia Svečių namuose tebuvo vienas tinkamas kambarys atvykstantiesiems priimti, o meniu kasdien sudarė pieniška sriuba ir pakaitomis keptas arba virtas starkis. Tačiau visus šiuos nepatogumus Kuršių nerijoje „atpirkdavo gamta ir ypač Juodkrantės miškas su savo nuostabiomis išlankiomis senomis pušimis“.

A. Bezenbergeris Kuršių nerijoje praleido ir paskutinę savo gyvenimo vasarą. Būdamas laisvesnis nuo darbų, taip pat ir Karaliaučiaus universitete, jis čia užsibuvo iki spalio, kol į Krantą (*Cranz*) dar plaukė garlaisis, kuriuo būdavo patogų grįžti į namus Karaliaučiuje. Beje, jo anūkės teigimu, A. Bezenbergeris visą tą laiką maudydavosi jūroje. Tą paskutinę vasarą Juodkrantėje profesorius aplankė senas pažįstamas – istorikas, evangelikų reformatų veikėjas Jonas Yčas. Jam A. Bezenbergeris padėjo renkant medžiagą Karaliaučiuje disertacijai apie Simono Grunau kroniką (XVI a.). J. Yčas, gerai pažinęs profesorius, rado tinkamus žodžius dėkingumui iškiliam mokslininkui už jo nuopelnus lietuvių kultūrai išreikšti: „Meilumo ir mandagumo rasdavo lietuviai pas A. Bezenbergerį be galo daug, ir už tai tebūnie jam nuo mūsų širdinga padėka, nes su tikro mokslinčiaus rimtumu santykiaudamas su lietuviais, jis turėjo nemažai su jais baladonės ir rūpesčių per ilgą savo gyvenimą Karaliaučiuje ir vasaromis Klaipėdos krašte.“

Minėtame straipsnyje *Adalbert Bezenberger* (*Tauta ir žodis*, 1924, p. 53) J. Yčas pateikė įdomių susitikimo su A. Bezenbergeriu Juodkrantėje detalių. Pokalbio pradžioje profesorius išreiškė nuogaštavimą dėl savo vasarnamio ir vokiečių kultūros likimo Klaipėdos krašte, kurį tuomet valdė prancūzai. Faktą, jog profesorius nebuvo abejingas ir lietuvių kultūros reikalams, rodo pokalbio momentas: kai J. Yčas paminėjo, jog neseniai lankęsis Klaipėdos lietuvių gimnazijoje (ji pradėjo veikti 1922 m. pavasarį, vėliau buvo pavadinta Vytauto Didžiojo gimnazija), A. Bezenbergeris „degte užsidegė“ – kaip jis dar nežinąs apie lietuvių gimnazijos Klaipėdoje įkūrimą. J. Yčas pridūrė, jog profesoriaus susijaudinimas rodė, tarsi be jo negalėjo tas faktas įvykti, tarsi „iš anksto jam privalėjo būti žinoma visa, kas liečia aukštąją krašto politiką ir santykius kultūrų ir tautų Mažojoje Lietuvoje“ (J. Yčas. Bezenbergeris ir lietuvių tauta. *Tauta ir žodis*, 1924, p. 57). Šį epizodą prasmingai papildė žinutė iš Klaipėdoje lietuvių kalba leisto laikraščio *Kibirkštis* 1921 m. lapkričio numerio skyrelio *Visokie įvykiai*: „Karaliaučiaus profesorius dr. Bezenbergeris Klaipėdoje skaitė paskaitą apie Prūsų lietuvių eilininką Kristijoną Duonelaitį.“

Profesoriaus A. Bezenbergerio norą paremti tik atsikūrusios, jaunos nepriklausomos Lietuvos valstybės kultūrą atskleidžia jo siekis, kad visą gyvenimą kaupia, turtinga liuanistinių lobių biblioteka atitektų Lietuvai. Šio „kultūrinio sandorio“, vykusio Karaliaučiuje, Lietuvos konsulate, 1921 m. vasaros pabaigoje, detales savo atsiminimuose aprašė Jonas Budrys (jis vadovavo Lietuvos karinei operacijai, prijungiant Klaipėdos kraštą prie Lietuvos 1923 m.): „Buvo atvykęs min. pirmininkas dr. K. Grinius, ir jį vizitavo universiteto rektorius prof. Adalbertas Bezenbergeris, pardavęs visų savo ilgų metų darbus mūsų universitetui, rankraščius, už 5 000 markių. Senis profesorius su fraku ir su cilindriu (atėjo gi pas min.

pirmininką). Kada jį dr. K. Grinius užklausė, kiek jis norįs už tuos savo darbus, profesorius pagarbiai atsakė: – Ar Jūsų Ekscelencija mano, kad 5 000 markių nebus per daug? – Ta „suma“ buvo fantastiškai maža“ (J. Budrys. *Atsiminimai. Kontržvalgyba Lietuvoje*. Brooklyn, 1967, p. 156). Kokia maža ta suma, liudijo pokarinės hiperinfliacijos iškamuotos Vokietijos kasdienybė: netrukus po šio pokalbio batų pora kainavo 30 bilijonų markių. Juodkrantėje, kaip ir visame prancūzų valdomame Klaipėdos krašte, tuo metu tokio didelio stygiaus nesijautė: tai liudija 1920 m. gegužės 20 d. iš Juodkrantės sutuoktinių Bezenbergerių siųstas pašto atvirukas šeimos draugui Šilutės dvarininkui Hugo Scheu. A. Bezenbergeris rašė, jog dėkingas už perduotus maisto produktus, ir pažymėjo, kad „būtiniausių dalykų (duonos, mėsos, bulvių, pieno, žuvies) čia yra“ (N. Strakauskaitė, L. Motuzienė. *Kuršių nerija Hugo Scheu atvirukų rinkinyje. XIX a. pabaiga – XX a. pradžia*. Klaipėda, 2010, p. 7).

A. Bezenbergeris iki pat gyvenimo pabaigos neparado susidomėjimo lituanistika plačiąja prasme: 1921 metais jis įsigijo Martyno Liudviko Rėzos 1825 metais išleistą knygą *Dainos, oder Litthauische Volkslieder*. Simboliška, jog būtent šiemet šį A. Bezenbergeriui priklausiusį M. L. Rėzos išleistą Prūsijos lietuvių dainų tomą įsigijo įstaiga *Neringos muziejai*. Įrašas šio unikalaus leidinio viršelio vidinėje pusėje liudija, kad jo savininkai buvo du iškilūs mokslininkai, baltistikos korifėjai – G. H. F. Nesselmannas Rėzos leidinį *Dainos, oder Litthauische Volkslieder* įsigijo 1834 metais, o A. Bezenbergerio bibliotekoje toji knyga atsirado praėjus geram šimtmečiui.

L. Rėzos *Dainos, oder Litthauische Volkslieder* viršelio vidinėje pusėje – knygos savininkų baltistų – G. H. F. Nesselmanno ir A. Bezenbergerio parašai

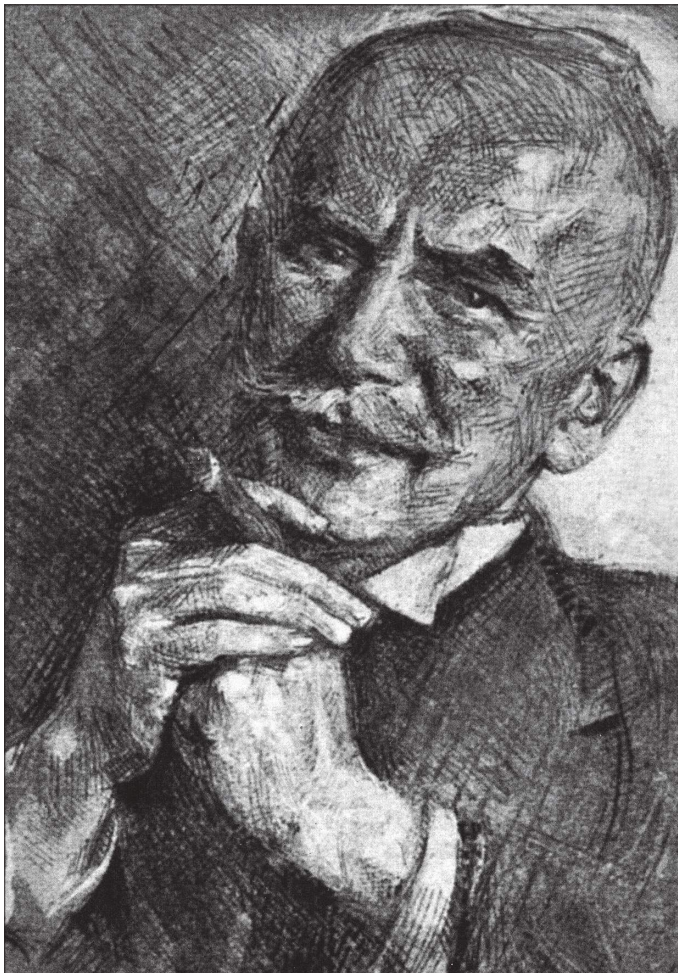
Simboliška, nes laiko dimensija vis rodo savo „galią“: būtent šį rudenį pagaliau įamžintas profesoriaus A. Bezenbergerio atminimas jo pamėgtojoje Juodkrantėje, kur iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos stovėjo Bezenbergerių šeimos vasarnamis. Tai galėjo būti padaryta ir prieš ketvirtį amžiaus: tokio raginimo būta šių eilučių autorės straipsnyje *Profesorius A. Bezenbergeris Juodkrantėje* (Klaipėda, 1992 12 12), kurio pabaigoje yra dar vieno Karaliaučiaus universiteto švietulio Imanuelio Kanto žodžiai: „Pagarba – tai duoklė, kurios mes negalime neatiduoti nuopelnui.“

Atminties ženklas prof. A. Bezenbergeriui Juodkrantėje, Miško gatvėje, prie neišlikusio vasarnamio. Autoriai – vilniečiai skulptoriai Vytautas ir Kęstutis Musteikiai, užsakovas – verslininkas Viktoras Valceris

LUDWIGAS GOLDSTEINAS – KARALIAUČIAUS KULTŪROS ŠVIESULYS,
ATVEDĘS THOMĄ MANNĄ Į NIDĄ

Doc. dr. Nijolė Strakauskaitė

Ludwigas Goldsteinas. 1927 m. Heinricho Wolffo ofortas

*„Marienburgas ir Kuršių nerija – vienintelės pasaulinio lygio įžymybės
mūsų tėviškėje [Rytų Prūsijoje], užburiančios lankytojus savo didingumu.“*

Ludwigas Goldsteinas

Svarbiausi biografijos faktai:

- Gimė, visą gyvenimą nugyveno ir mirė Karaliaučiuje, studijavo Karaliaučiaus universitete germanistiką ir meno istoriją, 1896 m. įgijo daktaro laipsnį.
- 1899–1933 m. dirbo žurnalistu populiariame laikraštyje *Königsberger Hartungsche Zeitung*, 1901 m. dalyvavo įkuriant literatūrinę Karaliaučiaus Goethe's (Gėtės) draugiją (*Königsberger Goethebund*).
- 1906–1929 m. buvo jos pirmininkas, 1933 m. nacionalsocialistų valdžia jį pašalino iš visų užimamų pareigų ir visuomeninės veiklos pozicijų įvairių draugijų veikloje.

Ludwigo Goldsteino vardas neatsiejamas nuo istorijos apie Thomą Manną ir Nidą, kurią, beje, L. Goldsteinas laiške T. Mannui pavadino jo „trečiąja Tėvyne“. Šiomet sukanka 150 metų, kai Karaliaučiuje 1867 metais gimė žinomas žurnalistas, teatro kritikas, paminklosaugininkas, ilgametis Karaliaučiaus Goethe's draugijos pirmininkas, daugybės kultūrinių iniciatyvų Karaliaučiuje sumanytojas L. Goldsteinas, ir praėjo tik dveji metai, kai pasirodė (2015 m.) L. Goldsteino memuarai daug pasakančiu apie autorių pavadinimu – *Heimatgebunden. Aus dem Leben eines alten Königsbergers* (Susaistytas su tėviške. Iš senojo kenigsbergiečio gyvenimo). Šių memuarų parašymo ir išlikimo istorija – būdinga Rytų Prūsijos prieškario ir Antrojo pasaulinio karo pabaigos istorijos dalis. L. Goldsteinas memuarus pradėjo rašyti 1936 metais, kai dėl nacių politikos kaip „pusiau žydas“ buvo netekęs darbo, išguitas iš daugybės kultūrinių draugijų. Rankraštis su vertingais priedais (nuotraukomis, dokumentais) po L. Goldsteino mirties, 1943 metais, pateko į Karaliaučiaus miesto ir universiteto biblioteką, kuri po 1944 m. rugpjūčio 26–29 d. bombardavimų sudegė, kaip ir didžioji dalis senamiesčio. L. Goldsteino memuarų rankraštį taip pat prarijo liepsnos, bet išliko kopija, kurią rašomąja mašinėle buvo atspausdinusi Meta Zilian, 28 metus dirbusi sekretore laikraštyje *Königsberger Hartungsche Zeitung* (Kenigsbergo Hartungų laikraštis) kartu su L. Goldsteinu. Ši memuarų kopija sudėtingais evakuacijos keliais buvo išgelbėta. Po daugelio metų jų paieškos ėmėsi Monica Boes, apie memuarų egzistavimą sužinojusi iš tėvo pasakojimų – L. Goldsteinas buvo jos tėvo tetėnas (tėtos vyras). Aptikusi L. Goldsteino rankraštį Slaptajame Prūsijos kultūros paveldo archyve Berlyne, Monika Boes suprato memuarų kultūrinę-istorinę vertę ir pasirūpino jų publikavimu.

Asmenybę suformavusi aplinka. L. Goldsteinas gimė Karaliaučiuje, užaugo siuvėjo šeimoje. Jo tėvas Bernhardas Goldsteinas buvo žydas, o motina Maria Mathilde Jinny Retty turėjo itališkas šaknis (Retty giminė nuo XVIII a. gyveno Prūsijoje). L. Goldsteino motina labai mėgo gėles, jas puoselėjo namų aplinkoje. Galbūt tai turėjo įtakos L. Goldsteino prierašumui prie Kuršių nerijos, kurios išskirtinį kraštovaizdį jis ne kartą įtaigiai aprašė įvairiuose leidiniuose. Bene didžiausią įtaką L. Goldsteino gyvenimo kelio pasirinkimui turėjo studijos Albertinoje, t. y. Karaliaučiaus universitete, kur jį patraukė germanistika, meno ir literatūros istorija, estetika, filosofija, taip pat lyginamoji kalbotyra, išpopuliarėjusi į Karaliaučiaus universitetą XIX a. paskutiniame ketvirtyje atvykus jaunam, perspektyviam kalbininkui profesorui Adalbertui Bezenbergeriui, įkūrusiam Sanskrito katedrą. L. Goldsteinas klausėsi A. Bezenbergerio paskaitų, o vėliau juos ne kartą buvo suvedę bendri interesai, puoselėjant daugia-

kultūrį Rytų Prūsijos paveldą. Šioje veikloje L. Goldsteinui pravertė ir universitete klausytas istoriko Carlo Lohmeyerio Rytų Prūsijos istorijos kursas, kuriame jis inovatyviai perteikė regioninės istorijos sampratą, nebijodamas kritikuoti tokių autoritetų kaip Johannesas Voigtas (parašė devynių tomų Prūsijos istoriją).

Studijuodamas universitete, L. Goldsteinas įsitraukė į įvairių draugijų veiklą – pirmiausia į Laisvųjų studentų sąjungą (*Freien Studentischen Vereinigung*), ir tai, anot L. Goldsteino, buvo įdomi patirtis: patrauklūs diskusijų vakarai su universiteto šviesuliais (ne kartą dalyvavo ir A. Bezenbergeris), padėję suburti jaunesniųjų ir vyresniųjų kursų studentus. Draugija parengė ir akademinės bendruomenės konsolidavimo programą (skatinimas kartu švęsti akademinės šventės, bendri pasitarimai, komiltonų (studijų arba korporacijos draugas aukštojoje mokykloje) laidotuvs ir t. t.). Įdomių pranešimų ir diskusijų vakarai traukė L. Goldsteiną ir į Amatininkų draugijos (*Handwerkerverein*) renginius. Šios draugijos egzistavimo laikas (1859–1909) – tipiškas industrinės epochos fenomenas, kai buvo siekiama sugriauti iki tol egzistavusius barjerus tarp skirtingų visuomenės sluoksnių ir profesijų, suartinti žmones iš skirtingų „pasaulių“. L. Goldsteinas rašė, jog panašią į šią draugiją iki Pirmojo pasaulinio karo Karaliaučiuje buvo gausu, o vėliau – jau kita epocha ir kiti miestiečių interesai: jie laisvalaikį mieliau leisdavo „knaipėse“ (vok. *Kneipe* – užėiga, baras), bendraudami iki išnaktų. Tai vienas iš daugelio įdomių L. Goldsteino pastabų apie Karaliaučiaus visuomeninio-kultūrinio gyvenimo atmosferos kaitą per pusę šimtmečio – nuo 1871 m. (Vokietijos imperijos) iki 1919–1933 m. (Weimaro Respublikos laikai). Beje, „knaipių“ tema L. Goldsteinui nebuvo svetima ir jaunystėje: su nemaža doze gero humoro jis rašė apie dažnus apsilankymus kartu su broliu populiariose užėigose *Aux caves de France* (Prancūzijos rūšiai) ir *Stadt Athen* (Atėnų miestas), kur papildydavo savo „kalbų bagažą“.

L. Goldsteinas dalyvavo ir Draugijos senovei tirti *Prussia* (*Altertumsgesellschaft Prussia*) – vienos iš seniausių Rytų Prūsijoje – veikloje. Draugija „ugdė meilę senovės pasauliui“, t. y. domėjosi gimtojo krašto istorija, etnografija, archeologija (taip pat ir Prūsijos / Mažosios Lietuvos kultūra, etnine tradicija). Vos įmatrikuliuotas į universitetą, L. Goldsteinas įstojo į draugiją *Prussia*. Kartu su dar dviem šios draugijos nariais jis buvo tarp ilgiausiai jos veikloje dalyvavusių Karaliaučiaus atstovų (priklausė draugijai nuo 1888 m. iki 1934 m.).

Karaliaučiaus Goethe's draugijos pirmininkas. Apie trijų dešimtmečių veiklą Goethe's draugijoje (23-ejus metus buvo draugijos pirmininkas) L. Goldsteinas rašė, jog ši draugija jam buvo tikras „galvos skausmas“, pareikalavo daug jėgų, bet, kita vertus, teikė labai daug džiaugsmo ir atgaivos. Į šią veiklą L. Goldsteinas įsitraukė netikėtai, kai idėją kurti tokią draugiją į laikraščio redakciją, kur jis dirbo, atnešė svečias iš Danzigo (dab. Gdanskas, Lenkija) dr. Schiederis. Jis prasitarė, kad savo viešą paskaitą ketina baigti klausimu, ar nevertėtų Karaliaučiuje įkurti vietos Goethe's draugijos (*Lokal-Goethe-Bund*), kokios yra ir daugelyje kitų Vokietijos miestų. Vienas iš laikraščio redaktorių tuo pasirūpinti pasiūlė jaunam ir energingam bendradarbiui – L. Goldsteinui. Parengiamieji darbai užtruko pusmetį, buvo kreiptasi į daugelį žinomų kultūros veikėjų, kviečiant burtis į kuriamą draugiją. Deja, kaip teigė L. Goldsteinas, pritraukti įžymybes sekėsi nelengvai. Štai profesorius Adalbertas Bezenbergeris L. Goldsteinui rašė: „padarykite man malonę ir nepainiokite į Goethe's draugiją“. Profesorius savo atsakymą motyvavo dalyvavimu daugybėje kitų draugijų ir tuo, kad jam dar nelabai aiškūs

kuriamos draugijos tikslai. Vis dėlto 1901 m. balandžio 26 d. Goethe's draugija Karaliaučiuje pradėjo veiklą, o jos „krikštatėviu“ tapo rašytojas ir teisininkas Ernstas Wichertas (1831–1902), XIX a. 7-ajame dešimtmetyje dirbęs Klaipėdoje bei Priekulėje ir 1881 m. publikavęs *Lietuviškas apysakas* (*Litauische Geschichte*). Beje, L. Goldsteinas memuaruose sausus biografinius faktus apie rašytoją papildo asmeninėmis ilgos pažinties su juo įžvalgomis: E. Wichertas buvęs labai malonus ir išmintingas žmogus, gebėjęs greitai perprasti kitus žmones ir turėjęs puikų humoro jausmą. E. Wichertas, anot L. Goldsteino, jam daug patarė rengiant „pozityvią draugijos veiklos programą“, kurios pakako net trims dešimtmečiams. Pagrindinis programos tikslas – į viešus draugijos renginius (paskaitas, literatūrinius skaitymus, parodas) kviesti literatūros, meno ir mokslo švietulius, pritraukiant kuo didesnę besidominčiųjų būrį. Pradžioje

Thomas Mannas (antras iš kairės), Ludwigas Goldsteinas (su skėčiu), Katia Mann ir Elisabetha Mann, atvykę į Karaliaučių 1930 m. liepos 16 d.

Karaliaučiaus stotyje, vykstant į Nidą (1930 m.).
Iš kairės: rašytojo Thomo Manno duktė Monika,
Liudwigas Goldsteinas, sūnus Michaelis, žmona Katia Mann,
rašytojas Thomas Mannas, duktė Elisabetha

šiai programai pritarė ir savo parašais tai patvirtino 200 žinomų kultūros veikėjų, bet pradėjus veiklą draugijos narių skaičius sparčiai augo: 1909 metais joje buvo tūkstantis du šimtai narių, o netrukus išaugo iki trijų su puse tūkstančio. Vėliau nusistovėjo maždaug dviejų tūkstančių narių, mokėjusių nedidelį metinį mokestį, skaičius. Goethe's draugijos organizuotų renginių sėkmę iliustruoja 1917 m. kovo 29 d. vienoje gražiausių miesto salių – Biržos salėje – vykę Hermanno Sudermanno *Kelionės į Tilžę* skaitymai, kurie pritraukė tūkstantį aštuonis šimtus klausytojų. Kaip ir daugelis kitų Goethe's draugijos renginių, šis vakaras turėjo ir labdaringos veiklos aspektą: surinktos 600 markių buvo paaugotos žuvusiųjų kare artimiesiems parenti. L. Goldsteinas rašė, kad šis vakaras paliudijo, jog H. Sudermannas buvo puikus savo kūrinių skaitovas. Beje, H. Sudermannas, kaip ir dailininkai Lovisas Corinthas, Käte Kollwitz, ilgametis

Karaliaučiaus dailės akademijos direktorius Ludwigas Dettmannas, poetė Agnes Miegel, buvo Goethe's draugijos garbės narys. Keleriais metais anksčiau įvyko labai sėkmingas ir taip pat labdaringą aspektą turėjęs (lėšos buvo paaukotos nuo potvynio nukentėjusioms žvejų šeimoms) Goethe's draugijos renginys, sukvietęs meno gerbėjus.

Kuršių nerija moksle ir mene (*Kurische Nehrung in Wissenschaft u. Kunst*) – 1914 m. gegužę tokiu pavadinimu buvo surengta didelė – anot L. Goldsteino, „kokios Karaliaučius dar nematė“, – paroda naujoje modernioje Miesto salėje (*Stadhalle*). Šios parodos idėja gimė vaikščiojant po Kuršių nerijos „smėlio dykumą“, kažkur tarp Nidos ir Juodkrantės, – rašė L. Goldsteinas minėtos parodos katalogo įžangoje. 1913 metais šią idėją jis „perleido“ geram savo bičiuliui, poetui ir dideliam Kuršių nerijos gerbėjui, Walteriui Heymannui, kuris tuoj pat užsidedė ją įgyvendinti. Buvo surinkta didelė dalis menininkų, tapusių impresionizmo ir ekspresionizmo stiliais Kuršių nerijoje, paveikslų (jų eksponuota 50 ir dar 80 grafikos darbų), tam prireikė maždaug metų. Oficiali šios parodos organizatorė buvo Karaliaučiaus Goethe's draugija, kurios pirmininkas buvo L. Goldsteinas. Anot jo, į parodą nepateko tie darbai, kurie tuo metu buvo užsienyje arba kitose parodose: parodos kataloge užfiksuotas 191 meno kūrinys. Daugiausia darbų parodai pateikė Nidos dailininkų kolonijos žvaigždės – Ernstas Bischoffas-Culmas ir Maxas Pechsteinas. Šioje parodoje nebuvo darbų Nidos dailininkų kolonijos įžymybės Loviso Corincho, kuris, anot L. Goldsteino, Rytų Prūsijoje buvo labai mėgstamas. L. Goldsteinas pažinojo daug Nidos dailininkų kolonijos atstovų, nes nuo studijų metų buvo užmezgęs pažintis su Karaliaučiaus menų akademijos studentais ir dėstytojais, todėl jo memuaruose esama nemažai epizodų, susijusių su Nidos dailininkų kolonijos atstovais. L. Goldsteinas rašė, kad 1888 metais E. Bischoffas-Culmas pirmą kartą Kuršių nerijoje apsilankė pakviestas dailininko Heinricho Krügerio ir praleido vieną vasaros mėnesį Rasytėje bei Šarkuvoje. O H. Krügeris, pasirodo, ne tik puikiai tapė Kuršių nerijos motyvus su jo pamėgtu „pagrindiniu herojumi“ – briedžiu, bet ir turėjo „lyriko sielą“. Tarp bičiulių dailininkų jis garsėjo savo eilėraščiais, kurių ne vienas virto užstalės dainomis savoje kompanijoje. Su kai kuo iš Menų akademijos L. Goldsteiną siejo ilgametė draugystė, pavyzdžiui, su grafikos dėstytoju Heinrichu Wolfu jie bičiuliavosi tris dešimtmečius, iki šis 1935 metais išvyko į Miuncheną. L. Goldsteinui pavyko įkalbėti ir Thomą Manną, kad H. Wolfas nupieštų jo portretą, nors laiko tebuvo pusdienis – nuo išlipimo iš naktinio traukinio iki popiet į Nidą išplaukiančio garlaivio. Beje, kol T. Mannas pozavo dailininkui ar tiksliau – dviem dailininkams, nes H. Wolfo žmona taip pat tapė T. Manną, L. Goldsteinas stengėsi palaikyti linksmą pokalbį, idant garsus rašytojas nenuobodžiautų, ir sulaukė T. Manno komplimento: „Na ir pokštininkas jūs!“ (*Aber ein Causeur sind Sie!*)

Thomo Manno kvietimo į Rytų Prūsiją „epopėja“. L. Goldsteinui 23-ejus metus būnant Karaliaučiaus Goethe's draugijos pirmininku, skaityti draugijos renginiuose pranešimus ar savo kūrinių ištraukas buvo pakviesti net 90 rašytojų ir poetų. Paminėjęs šį skaičių, L. Goldsteinas parašė tokį sakinį: „Ne visada buvo paprasta kultūros šviesulius įžiebti Karaliaučiuje“ (*Es war nicht immer ganz einfach, die schöngeistigen Leuchten in Königsberg anzuzünden*). Čia turėta mintyje tai, jog Karaliaučius buvo toli nuo kitų kultūros centrų – iki Berlyno daugiau kaip 500 kilometrų, o iki Miuncheno – per 900 km. Ši konstatacija itin tinka siekiant apibūdinti dideles L. Goldsteino pastangas prisikviesti T. Manną į Karaliaučių: tam prireikė net dviejų

Mannų šeimos atvykimas atostogų į savo ką tik pastatytą vasarnamį Nidoje. 1930 m. Ant vežėjo pasostės – architektas Herbertas Reismannas (dešinėje), suprojektavęs ir pastatęs Mannų namą, ir Blode's viešbučio tarnautojas

dešimtmečių susirašinėjimo ir net išradingumo. T. Manno atsakymas į pirmąjį L. Goldsteino laišką 1909 metais daug vilčių, kad artimiausiu metu toks vizitas į Karaliaučių galėtų įvykti, nesuteikė. Į pakartotinį L. Goldsteino kvietimą T. Mannas 1916 m. lapkričio 11 d. laiške rašė: „Neįmanoma, kad aš dar šį sezoną leisčiausi į kelionę ir ypač į tokią baisiai tolimą kelionę“ (*schrecklich weite Reise*). Po šių dviejų nesėkmingų bandymų L. Goldsteinas nutarė išbandyti kitą metodą: jis prašė visų, kurie vyko į Miuncheną ir turėjo galimybę susitikti su T. Mannu, vykdyti tikslią „agitaciją“: koks nuostabus kraštas esanti Rytų Prūsija ir kokie puikūs žmonės ten gyvena. Šią misiją ypač uoliai vykdė iš Rytų Prūsijos kilęs ir ilgai Miunchene gyvenęs poetas Manfredas Sturmmanas. Tai, kad šis „metodas“ galiausiai suveikė, liudija T. Manno žodžiai: 1929 m. birželio 10 d. interviu *Koenigsberger Allgemeine Zeitung* jis pabrėžė, kad „Jūsų gimtinės kraštovaizdį ir paplūdimius man vis gyrė žmonės iš Rytų Prūsijos“ (T. Sprecher. Thomas Mannas Nidoje. *Marburgo žurnalas*, 2000, Nr. 89, p. 36). Iki 1929 metų L. Goldsteinui teko dar nemažai pasistengti: 1925 metais į dar vieną jo kvietimą buvo atsakyta gan abstrakčiai – Karaliaučius yra T. Manno išvykų planuose. Tai, žinoma, netenkino L. Goldsteino, todėl jis išnaudojo pasitaikiusią ekspromto galimybę: 1925 m. gegužę Florencijoje vokiškų knygų parodoje T. Mannas skaitė pranešimą, ir vos jam baigus kalbėti išdygo L. Goldsteinas, kaip pats pažymėjo, „tarsi koks senoj Karaliaučiaus vaiduoklis“. T. Mannas buvo maloniai

nustebintas ir šįkart pažadėjo tikrai atvykti į Karaliaučių. Daug vilčių L. Goldsteinas turėjo 1927 metais, nes T. Mannas pavasarį lankėsi Varšuvoje. L. Goldsteinas „atakavo“ visus pažįstamus, taip pat diplomatus, kurie galėjo pakviesti T. Manną grįžtant užsukti į Karaliaučių. Deja, ir šios pastangos buvo bevaisės. Tuomet 1928 metų rudenį L. Goldsteinas vėl kreipėsi laišku į T. Manną, primindamas pažadą atvykti į Karaliaučių, bet atsakymas nenudžiugino. T. Mannas rašė, jog L. Goldsteino apeliavimas į jį, kaip į vokiečių rašytoją, kuris turėtų aplankyti Rytų Prūsiją, yra pagrįstas, bet prašė suprasti, kad jis „jau nebe jaunuolis“ ir kad jo sveikatos problemos jį „atbaido“ nuo tolimų kelionių. Vis dėlto šį kartą T. Manno laiške buvo viltingų detalių: jis klausė, ar negalėtų Goethe's draugija išimties tvarka renginį organizuoti ne rudenį, o birželio pabaigoje ar liepos pradžioje, pridurdamas, jog tuo laiku „pas jus [Rytų Prūsijoje] turėtų būti labai gražu, ypač prie jūros“ (*Es soll dann so schön bei Ihnen sein, namentlich am Meer*). O stebuklas, turint mintyje dvidešimties metų pastangas, įvyko 1929 m. balandžio 26 d., kai L. Goldsteinas gavo T. Manno laišką, kuriame rašytojas išreiškė ketinimą vasaros atostogas su šeima praleisti Raušių (vok. *Rauschen*, dab. Svetlogorskas) kurorte, nes M. Sturmmanas jam buvo daug gražaus apie šią vietovę pasakojęs. T. Manno prašymas patarti, kokiame viešbutyje Raušiuose jie galėtų apsistoti, liudijo, kad garbusis svečias tikrai ketina atvykti į Rytų Prūsiją ir kad pagaliau įvyks taip ilgai lauktas renginys – literatūrinis vakaras su Thomu Mannu Karaliaučiaus Goethe's draugijoje.

Ludwigas Goldsteinas ir Thomas Mannas: keturi susitikimai ir atsiveikinimo laiškas iš Juodkrantės. 1929 m. liepos 29 d. ryte T. Mannas su žmona ir jaunesniaisiais vaikais Karaliaučiaus geležinkelio stotyje buvo sutikti Goethe's draugijos atstovo (L. Goldsteinas buvo išvykęs atostogauti į užsienį) ir netrukus išvyko į pajūrį, Raušių kurortą. Po kelių dienų, rugpjūčio 2 d., grįžęs L. Goldsteinas nuskubėjo į taip ilgai lauktą susitikimą su T. Mannu. Pažįstamas teatralas patarė garsiojo rašytojo ieškoti pajūryje, kur tarp pintų paplūdimio kėdžių L. Goldsteinas pamatė išsiskiriančią, aukštą figūrą: baltais rūbais vilkintis T. Mannas sėdėjo pintoje kėdėje, kairėje rankoje laikydamas bloknotą, dešine rašydamas tekstą. L. Goldsteiną kiek nustebino „darbo aplinka“ – nepaisydamas stiprios jūros bangų mūšos, rašytojas dirbo (vėliau išaiškėjo, kad šis fonas derėjo su rašomos novelės tema). L. Goldsteinas su T. Mannu ir Katia Mann Raušiuose praleido gerą pusdienį. Jie kartu pietavo – L. Goldsteinui krito į akis, jog T. Mannui patiko šio krašto virtuvė, nestokojanti riebalų. Vėliau, vaikštinėdami po kurortą, jie daug kalbėjo apie abiem gerai pažįstamą literatūros pasaulį. T. Mannas taip pat noriai palaikė pokalbį ir „paprastesnėmis temomis“ – apie trivialią kurorto kasdienybę. Tą dieną buvo sutarta, jog T. Mannas rugpjūčio 29 d. Goethe's draugijos renginyje skaitys ištraukas iš savo rašomo romano bibrine tema. Bet prieš tai įvyko pirmasis T. Manno apsilankymas Kuršių nerijoje. Per beveik mėnesį, praleistą Raušiuose, buvo baigtas kūrinys *Marius ir burtininkas*, ir T. Mannas galėjo sau leisti pailsėti bei pakeisti aplinką, nes, anot jo, „trivialus kurortas“ Raušiai jau buvo kiek pabodęs. Pasiūlymą keletą dienų praleisti Kuršių nerijoje Mannų šeima priėmė su džiaugsmu. Visomis kelionės organizavimo detalėmis (garlaivio bilietais, vizomis, Blode's viešbučiu Nidoje) pasirūpino L. Goldsteino bičiulis Austrijos konsulas Karaliaučiuje ir įžymios leidyklos *Grafe und Unzer* savininkas Bernhardas Kochas (Leonas Stepanauskas. *Tomas Manas ir Nida*. Vilnius, 2011, p. 71). Jo leidykla rengėsi leisti didelį iliustruotą leidinį apie Rytų Prūsijos kraštovaizdį, ir T. Mannas sutiko parašyti įžangą šiam leidiniui.

1930 m. liepos 16 d. T. Manną, su šeima vykstantį į jau pastatytą vasarnamį Nidoje, Karaliaučiaus geležinkelio stotyje pasitiko L. Goldsteinas, vėl kalbinęs rašytoją dalyvauti Goethe's draugijos vakare. Šis pažadėjo tokiame renginyje dalyvauti kitais metais ir savo pažadą tęsė: 1931 m. rugsėjo 3 d. įvyko T. Manno paskaita apie J. W. Goethę ir L. Tolstojų.

L. Goldsteinas su T. Mannu susitiko ir paskutinę rašytojo viešnagės Nidoje vasarą 1932 metais: L. Goldsteinas lankėsi T. Manno vasarnamyje, anot jo, „vieną gražią rugpjūčio dieną“, kai namelyje svečiavosi ir rašytojas Hansas Reisigeris.

L. Goldsteinas atvyko į Nidą ir kitą, 1933 metų, vasarą, puikiai žinodamas, jog T. Manno čia nebesutiks. Savo noro būti Nidoje motyvą jis atskleidė laiške, rašytame T. Mannui iš Juodkrantės (*Schwarzort*) rugpjūčio 31 d. Laiško pradžioje jis pabrėžė rašą „neįpareigojantį laišką iš Jūsų, taip sakant, „trečiosios“ Tėvynės“ ir pažymėjo, kad atvyko į Nidą, norėdamas čia praleisti keletą besibaigiančios vasaros savaitių, taip pat aplankyti „Dėdės Thomo trobelę“, pamatyti ją bent iš išorės, žinodamas, kad šeiminkų čia jau nebus. Toliau L. Goldsteinas paaiškino, kodėl jo laiškas rašytas ne Nidoje, o Juodkrantėje: viešbučio *Nordischen Linnäa* (liet. Šiaurės linėja) savininkas nesutiko L. Goldsteino apgyvendinti, pareiškęs, kad „ne arijams“ čia vietos nėra. Be kita ko, L. Goldsteinas laiške pabrėžė, jog tokiais „moralinės infliacijos“ laikais (turėdamas mintyje nacionalsocialistų valdžią) jam dvasinių vertybių kompasu esąs T. Manno *Užburtas kalnas*. L. Goldsteinas nesitikėjo atsakymo, vis dėlto 1933 m. spalio 13 d. gavo T. Manno laišką iš Šveicarijos.

Vietoje išvadų

L. Goldsteino memuarai turiningai papildoma ligšiolines publikacijas, reflektuojančias XIX–XX a. sandūros Rytų Prūsijos ir ypač Karaliaučiaus kultūros istoriją. Juose yra keli štrichai, susiję ir su Prūsijos / Mažosios Lietuvos kultūros asmenybėmis: trumpai paminėta Vydūno veikla, daug plačiau aprašyta H. Sudermanno kūryba, ypač *Lietuviškų apysakų* rašymo motyvai, taip pat šio kūrėjo asmenybės bruožai. Didelis dėmesys H. Sudermannui L. Goldsteino memuaruose buvo nulemtas ilgametės šių dviejų kultūros asmenybių draugystės, o vieno iš daugelio jų susitikimų Karaliaučiuje metu H. Sudermanno išsakytos mintys tiktų straipsnio, dedikuoto iškiliam kultūros veikėjui, savo publikacijomis ir kita kultūrine veikla rodžiusiam tikro prieraišumo ir atsidavimo gimtajam miestui pavyzdį, epilogui: „Labai svarbu, kad žmogus būtų ten, kur gali jaustis reikalingas, ir kad turėtų tikrą bendraminčių ratą! O Jūs jį turite kaip niekas kitas Karaliaučiuje. Kokiame kitame didmiestyje būtumėte tik vienas iš daugelio. <...> Čia, namuose, Jūs vykdate, kaip aš matau, prasmingą misiją – pačią svarbiausią ir gražiausią, kokios žmogus tik gali trokšti. Tad būkite tuo patenkintas!“

NEPAŽĪSTAMAS ERNSTAS MOLLENHAUERIS

Raimonda Ravaitytė-Meyer

Ernstas Mollenhaueris savo ateljė Diuseldorfe (Vokietija).
XX a. 6-asis dešimtmetis

Vorpsvėdė per amžių sandūrą atsidūrė dailininkų dėmesio centre, o Nida vis dar skendėjo miegančiosios gražuolės miege, kad prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą iš jo pabustų ir paskui taptų menininkų ir žmonių susitelkimo vieta, tų, kurie nesudarkytoje gamtoje ieškojo išgyvenimo akimirkos, vieta tam, kuriam visoks balaganas tapo kaktus.

Ernstas Mollenhaueris

Nidos dailininkų kolonijos atmintis į mūsų – neringiškių – sąmonę sugrįžta labai pamažu. Nors šiandien apie šį europinės reikšmės menininkų sambūrį jau galime nemažai paskaityti ir lietuviškai, turbūt didžiausias lūžis mūsų savivokoje įvyko veikiausiai 2009 metais, kai VŠĮ *Nidden* į Neringą atvežė pirmąją didelę Nidoje tapusių prieškarinio dailininkų paveikslų originalų parodą. Rytų Prūsijos dailės mylėtojų draugijos *Nidden* siela, buvęs tolimojo plaukiojimo kapitonas, šiandien verslininkas ir aistringas kolekcininkas klaipėdietis Aleksandras Popovas Vokietijos dailės aukcionuose nuo 2006-ųjų jau įsigijo apie 1,5 tūkstančio kūrinių, kurių nemaža dalis susiję su legendomis apipinta Nidos dailininkų kolonija (gausios kolekcijos parodą šiandien dar galima pamatyti Klaipėdoje, Prano Domšaičio galerijoje).

Dr. Jörn Barfodas prie E. Mollenhauerio paveikslo *Balta saulė virš jūros*, 1962 m. (iš A. Popovo rinkinio), Klaipėdoje, Prano Domšaičio galerijoje.

Žinia – Nidos dailininkų kolonija priklauso Nidai, ji yra reikšminga Neringos tapatybės dalis – ne vienerius metus sklido iš Thomo Manno memorialinio muziejaus ir ten veikiančio Kultūros centro, kol daugelį metų puoselėta veikla buvo vainikuota didžiule sėkme. Įstaigos *Neringos muziejai* (jų dalis šiandien yra ir T. Manno muziejus) iniciatyva šiais metais buvo įsigytas dailininko ekspresionisto Ernsto Mollenhauerio 1924 metais Nidoje tapytas paveikslas *Valtys prie senosios gelbėjimo stoties*. Iš prieškarinio ankstyvojo E. Mollenhauerio kūrybos palikimo pasaulyje yra žinomi gal šeši išlikę paveiksai, šis būtų septintasis. Originalaus E. Mollenhauerio paveikslo sugrąžinimas į Nidą – ten, kur jis ir buvo nutapytas – prilygsta simboliniam paties dailininko sugrįžimui į namus, jo žodžiais tariant, į „nepamirštamą stebuklų žemę“. Geresnės progos artimesnei pažinčiai su E. Mollenhaueriu negalėtų ir būti, juolab kad 2017-aisiais suėjo 125 metai, kai dailininkas gimė. Daug sakanti ir kita sukaktis: šiais metais sukanka 150 metų, kai 1867 m. Nidoje Friedrichas Blode pastatė svečių namus, kurie XIX a. 9-ajame dešimtmetyje, vadovaujami jo sūnaus Hermanno Blode's (1862–1934), tampa Nidos dailininkų kolonijos centru – viešbučiu, visam laikui įėjusiu į Europos meno istoriją (pietinė dalis su arklidėmis išlikusi iki šiol – šiandien čia viešbutis *Nidos banga*). Simboliška, kad kartu su minėtu paveikslu *Neringos muziejai* įsigijo ir kitą vertingą relikviją – dubenėlį su Hermanno Blode's vardu.

Šių neįkainojamų kultūros vertybių sėkmingas sugrąžinimo pastangas vainikavo Klaipėdos Prano Domšaičio galerijoje 2017 m. spalio mėnesį surengta E. Mollenhauerio tapybos paroda *Kelionė į saulę. Ernstas Mollenhaueris (1892–1963) Nidos dailininkų kolonijoje* iš Vokietijos Rytprūsių krašto muziejuje saugomo dailininko palikimo. Šio muziejaus direktoriaus pavaduotojas dr. Jörn Barfodas šiandien yra laikomas didžiausiu Nidos dailininkų kolonijos žinovu. Be daugybės straipsnių, jo plunksnai priklauso dvi knygos, skirtos Nidos dailininkų kolonijai. Paskutinė, išleista 2014 metais, pirmą kartą pateikia Ernsto Mollenhauerio ranka pieštą detalų

Ernstas Mollenhaueris, *Valtyys prie senosios gelbėjimo stoties* (1924 m., drobė, aliejus) – vienas iš nedaugelio išlikusių Nidoje tapytų ankstyvųjų E. Mollenhauerio paveikslų, kuris, manoma, nebuvo iškeliavęs iš Lietuvos. Šį paveikslą tarpukariu iš paties dailininko įsigijo kauniečių lietuvių inteligentų šeima, vasaromis atvažiuodavusi atostogauti į Nidą (nuo 1923 m. Nida priklausė Lietuvai). *Neringos muziejų* nuosavybė

Dubenėlis iš Hermanno Blode's viešbučio. Įrašas ant šono – Herm. Blode. Pagaminta firmos Gebr. Hepp 90 Vokietijoje. XX a. pirmasis ketvirtis, bronzos, pasidabruota. Nebylus liudininkas iš šlovingojo viešbučio, garsėjusio ypatinga atmosfera. *Neringos muziejų* nuosavybė

Hermanno Bode's viešbučio pastatų komplekso planą su išsamiu dailininko aprašymu. Viešėdamas Klaipėdoje, dr. J. Barfodas maloniai sutiko pakalbėti apie E. Mollenhauerį, kurio asmenybė yra be galo svarbi ne tik Nidos dailininkų kolonijai, bet ir Nidos kurorto istorijai.

Karaliaučiuje

Dr. J. Barfodo nuomone, E. Mollenhauerį galima pagrįstai vadinti žymiausiu Rytų Prūsijos ekspresionistu. Kaip joks kitas menininkas, jis įkūnijo XX a. pirmosios pusės meno istorijai reikšmingą Nidos dailininkų koloniją – tapytojų rojų Kuršių nerijoje. Dvidešimt penkerius metus E. Mollenhauerio asmenybė neatsiejama nuo Nidos ir Kuršių nerijos. Vedęs menininkų viešbučio savininko H. Blode's dukrą, jis nuošaliame Nidos kaimelyje įsikūrė ilgam. Negana to, E. Mollenhaueris, perėmęs viešbučio valdymą iš savo uošvio, ne tik išgelbėjo jį nuo pražūties, bet ir ėmėsi naujų, tam laikui negirdėtų kultūrinių iniciatyvų.

Ernstas Mollenhaueris gimė 1892 m. Rytų Prūsijoje, Tepliovoje (vok. *Tapiau*, dab. Gvardiskas, Kaliningrado sritis), tačiau augo ir brenė Karaliaučiuje (vok. *Königsberg*, dab. Kaliningradas), kur tėvų šeima persikėlė gyventi. Ankstyvą Mollenhauerio pasiryžimą tapti dailininku „įtvirtino“ jau išgarsėjęs tapytojas (priklausęs Nidos dailininkų kolonijai) Lovisas Korinthas (taip pat gimęs Tepliovoje), kuriam jaunojo Ernsto piešinius parodė tėvas, abejojęs sūnaus polinkiu į meną. Tėvo sprendimu Ernstas vis dėlto privalėjo baigęs mokyklą pasimokyti žinomiausioje Karaliaučiaus laivininkystės bendrovėje, kad išmokytų kažko praktiško.

Meno studijas Karaliaučiaus meno akademijoje E. Mollenhaueris pradėjo 1913-aisiais, kol jų nenutraukė prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas. Po visuotinės mobilizacijos tapęs kuopos vadu, dailininkas kariavo Lenkijoje, Rusijoje, Italijoje, Prancūzijoje. Studijas pratęsė 1918–1922 m. Anot dr. J. Barfodo, po karo į Karaliaučiaus meno akademiją grįžę studentai reikalavo permainų. E. Mollenhaueris buvo tarp aktyviausiųjų, jį išrinko studentų komiteto pirmininku. Maištaujantys studentai pasisakė prieš šioje meno mokykloje egzistavusią rutiną, nauju akademijos vadovu norėjo matyti moderniosios meno krypties – ekspresionizmo – atstovą, ir tai jiems pavyko. Vadovauti buvo pakviestas profesorius Arthuras Degneris. E. Mollenhaueris tapo jo mokiniu – meistru.

Yra užuominų, kad pirmą kartą Kuršių nerijoje E. Mollenhaueris lankėsi dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, būdamas jaunas studentas, kartu su akademijos peizažo klase. Nieko neįprasta – Karaliaučiaus meno akademijos dėstytojai ir studentai jau buvo atradę Nidą, kuri miestiečio akiai atrodė be galo egzotiška dėl savo nuošalumo ir izoliacijos, gamtos pirmapradiškumo (smėlio kalnai ir vanduo) bei vietos žmonių, kurie tapo neatskiriama peizažo dalimi, savitumo. Palyginus su jau spėjusiais pagarsėti kurortais Krantu (vok. *Cranz*) ir Juodkrante (vok. *Schwarzort*), pasak ano meto spaudos, Nidos bažnytkaimis buvo tikras Kuršių nerijos žvejų kaimas, įsikūręs vaizdingame amfiteatre. Gyvenimas čia buvo paprastas, kaimiškas, be didesnių patogumų.

Pasak dr. J. Barfodo, išliko maži rašytinių šaltinių, liudijančių menininkų viešnages Nidoje. Šiandien jau kalbama apie 300 dailininkų (anksčiau jų buvo įvardijama 200), kurie čia lankėsi ir kūrė, o kur dar rašytojai, muzikai, aktoriai, fotografai, kitų meno sričių atstovai.

E. Mollenhaueris apie šį fenomeną vėliau rašys: „...Nida dar skendėjo miegančiosios gražuolės miege, kad prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą iš jo pabustų ir paskui taptų menininkų ir žmonių susitelkimo vieta, tu, kurie nesudarkytoje gamtoje ieškojo išgyvenimo akimirkos, vieta tam, kuriam visoks balaganas tapo koks.“

Lemtingas apsilankymas

Nidoje, Skruzdynės dalyje, ant marių kranto įsikūręs Blode's viešbutis buvo menininkų centras, nors dailininkai gyveno ir pas žveją Martyną Sakuthį, susirasdavo prieglobstį Preiloje, Pervalkoje, kitur. Tėtušiu (vok. *Papa*) pramintas išskirtiniu humoro jausmu pasižymėjęs charizmatiškasis H. Blode buvo kolonijos siela, rūpestingas savininkas ir menininkų globėjas. Tiems, kurie stokojo pinigų, Tėtušis už nakvynę leisdavo atsiskaityti paveiklais – taip kaupėsi įspūdinga meno kolekcija.

Dr. J. Barfodo teigimu, kai 1919 m. E. Mollenhaueris atvyko į Nidą, čia buvo juntamas didžiulis pagyvėjimas, nors per karą dailininkai taip pat lankydavosi – tradicija niekada nebuvo nutrūkusi. Daugelis dailininkų dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare, taigi jo baigtis reiškė sugrįžimą prie meno. Jautėsi didžiulis proveržis – noras kurti ir noras gyventi! Yra išlikęs tą laiką iliustruojantis poeto Fritzo Kudnigo dienoraštis *Kelionė į saulę* (rašytas 1919 m.), kuriame jis perteikia žygio pėsčiomis iš Kranto į Kuršių neriją įspūdžius: kokia pakili nuotaika, kokie visi atsipalaidavę, tarsi gyvenimas prasidėjo iš naujo!

Atvykęs į Nidą per Jonines, E. Mollenhaueris susipažino su Blode's dukra Hedwiga, o po metų įvyko jų sužadėtuvių, vėliau – vestuvės. Pasak dr. J. Barfodo, prieš tai Hedwiga Blode buvo susižadėjusi su kitu dažnai Nidą lankiusiu dailininku Hansu Beppo Borschke, kuris žuvo Pirmajame pasauliniame kare.

„Gerasis Hermanai Blode, tu nebuvai nei tapytojas, nei poetas, tiesiog nuostabus žmogus ir kaip mecenatas turėjai menininko širdį. Aš atėmiau iš tavęs dukterį. Dar ir šiandien esu dėkingas už tavo pasitikėjimą ir sutikimą. Prisimenu pašėlusią sužadėtuvių šventę, kurios metu Maxas Pechsteinas šauniai išrėžė jaudinančią kalbą apie dailininkų ištikimybę ir draugystę“, – rašė E. Mollenhaueris, priminęs apie kitą ne mažiau svarbų to paties apsilankymo metu įvykusį susitikimą – jo pažintį su M. Pechsteinu, anot dr. J. Barfodo, turbūt žymiausiu Nidos dailininku po 1900 metų. Nidos dailininkų kolonijos reikšmė augo kartu su M. Pechsteino pripažinimu, o tai į Blode's viešbutį pritraukdavo vis naujų dailininkų.

Į Ameriką

Kai E. Mollenhaueris vedė Hedwigą Blode, jis nebuvo nei žinomas, nei turėjo pinigų. Kurį laiką jaunoji pora dar gyveno Karaliaučiuje, o 1922 m. išvyko į JAV užsidirbti pinigų – ir tai jiems pavyko. Pasak dr. J. Barfodo, Vokietijoje kilus ekonominei krizei, paveikslų niekas nepirko, todėl dailininkams išgyventi buvo sunku. Ekspresionistiniu stiliumi tapęs E. Mollenhaueris – vienas pirmųjų iš vokiečių dailininkų po karo – JAV, Niujorke, susirado galeriją, kuri sutiko surengti jo parodą. Tačiau pakeliui menininkas daug ką prarado: kai kas buvo pavogta, kita sudegė viešbutyje kilus gaisrui. Surengti žadėtąją parodą buvo tikras siaubas – nepaisant visko, ji įvyko.

Dr. J. Barfodas priminė, jog E. Mollenhauerio dukra Maja Ehlermann-Mollenhauer nuolatos tvirtindavo, kad JAV uždirbti tėvo doleriai išgelbėjo Blode's viešbutį nuo gresiančio bankroto. Didelius pinigus E. Mollenhaueriui pavyko uždirbti ne iš paveikslų, kaip planuota, o įsidarbinus vienoje studijoje, gaminančioje skaidres, – ant stiklo būdavo nupiešiamas mažytis paveikslukas, kurį per projektorių padidinus teatruose rodydavo kaip scenovaizdį

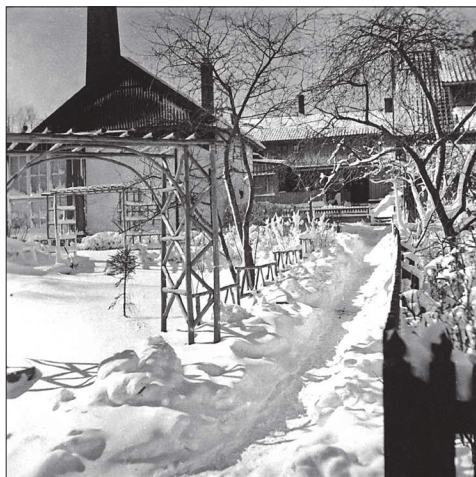
Ernstas Mollenhauris
ir Hedwiga. 1932 m.

Vestuvių nuotrauka:
jaunieji Hedwiga Blode
ir Ernstas Mollenhaueris,
1920 m.

Ernstas Mollenhaueris
su žmona Hedwiga ir jų
dukrele Maja ant rankų.
Apie 1927 m.

Keliukas, vedantis į dailininko dirbtuvę,
buvusių arčiau marių (pastatas neišlikęs)

Mollenhauerių šeimos namuose Nidoje, Blode's statytoje *Villa Helene*

Villa Helene –
šiandien *Nendré*,
iš išorės mažai
pakitusi
Skruzdynės g. 6,
Nida

Mollenhauerių namuose

(taip pat ir *Metropolitan* operoje). Trys iš daugybės nupieštų E. Mollenhauerio skaidrių yra išlikusios. Tuo pat metu dailininkas gavo pelningą pasiūlymą sėkmingą piešimą ant skaidrių pratęsti Berlyno teatre, tačiau atsisakė ir kartu su žmona sugrįžo į Nidą, iš kurios juos buvo pasiekęs nerimo kupinas laiškas ir prašymas – gelbėti viešbutį!

Atgal – į Nidą!

Kai 1923 metais E. Mollenhaueris grįžo ir įsikūrė Nidoje, ji jau buvo prijungta prie Lietuvos valstybės. Jaunai šeimai H. Blode skyrė butą su didžiule veranda jo statytoje *Villa Helene* (šiandien – *Nendré*), šiame name gimė dukra Maja. Dirbtuvę dailininkas įsirengė viename iš ūkiniu neišlikusių pastatų.

Politinės permainos naujų vėjų neatnešė, jei neminėsime fakto, kad Nidoje pradėjo lankytis lietuvių dailininkai, tačiau apie juos, dr. J. Barfodo teigimu, pats E. Mollenhaueris niekada neužsiminė.

E. Mollenhaueriui grįžus į Nidą, viešbučio reikalai pradėjo taisytis, tą lėmė ir bendra geresnė ekonominė padėtis Vokietijoje – atvykdavo vis daugiau vasarotojų ir menininkų. Apie XX a. 3-įjį dešimtmetį, sparčiai augant Nidos kurortui, Blode's viešbutis buvo gerokai išplėstas. Tiksliai nėra žinoma, kada žentas iš pasiligojusio uošvio perėmė viešbutį. Dr. J. Barfodo žiniomis, E. Mollenhaueris niekada netapo viešbučio savininku, jis buvo valdytojas (šiandienos supratimu, faktinis direktorius). Mirus Blode'į 1934 m., viešbučio savininko teisės perėjo jo žmonai Emmai, kuri Nidoje gyveno iki pat priverstinio pasitraukimo į Vakarų 1945 m. (bėgdama netoli Gdanską ji mirė iš bado). Nors dešinioji E. Mollenhauerio ranka buvo jo žmona Hedwiga, viešbučio verslas iš menininko pareikalavo daug energijos – tapybai likdavo mažai laiko. Pagrindiniu uždarbiu tapo jplaukos iš viešbučio.

Anot dr. J. Barfodo, E. Mollenhaueris su lietuvių administracija vedė derybas dėl kuo paprastesnių sąlygų atvykti ir apsistoti svečiams, kurie beveik be išimčių būdavo vokiečiai. Taigi 4-ojo dešimtmečio kelionių reklamose beveik visur primenama, kad reikalingi formai nėra reikšmingi.

Su E. Mollenhauerio vardu siejamas Nidos dailininkų kolonijos suklestėjimas XX a. 3–4-uoju dešimtmečiais. Jis perėmė iš uošvio geriausias tradicijas, jas tęsė, tapdamas visateisiu viešbučio šeimininku. Tą byloja viešbučio plėtra, moderni reklama, daugelis kultūrinių iniciatyvų. Viena iš jų – Karaliaučiaus meno akademijos studentams įsteigta Blode's stipendija, leidžianti vasarą viešbutyje gyventi ir kurti nemokamai. „Spingsint mažoms žibalinėms lemputėms Blode's „menininkų verandoje“, būdavo diskutuojama apie dideles meno problemas. Nuskambėdavo daug argumentų „už“ ir „prieš“, bet nenumaldomai veržėsi į priekį laikas, davęs pradžią naujam matymui ir mąstymui“, – rašė E. Mollenhaueris.

Didžiulė poilsiautojų banga į Nidą plūstelėjo čia atvykus, o vėliau vasarnamį ant Uošvės kalno pasistačius rašytojui Thomui Mannui. Verta priminti, kad 1929 m. per pirmąją viešnage Nidoje T. Mannas su šeima apsigyveno Blode's viešbutyje, kur E. Mollenhaueris rašytoją apgaubė savo dėmesiu ir rūpesčiu (H. Blode jau sunkiai sirgo ir su Mannais bendrauti negalėjo). Ne vieno pasivaikščiojimo metu rašytojui E. Mollenhaueris vis rodė Uošvės kalną – kaip tinkamiausią vietą namui statyti. Menininkų viešbučio verandoje buvo aptarinėjamos su šia mintimi susijusios detalės, o siaurame Mannų ir Mollenhauerių šeimų rate rašytojas paskaitė ištraukų iš ką tik baigto *Marijo ir burtininko* (*Mario und der Zauberer*) rankraščio. Savo prisi-

minimuose apie tai E. Mollenhaueris rašė: „Nuo Blode's viešbučio terasos – apie ją galima būtų nepaprastą dainą sudėti! – jis (T. Manno – *R. R.-M.*) žvelgė į marių platybes, susimąstęs stebėjo debesų išdaigas ir, to grožio pakerėtas, kaip tik čia pirmiausia ir prabilo, jog šioje vietoje būtų galima pasistatyti namą.“ Daugelį metų E. Mollenhaueris rūpinosi rašytojo namu. Šiandien apie dailininko ir rašytojo ryšį primena T. Manno muziejaus svetainėje virš židinio kabantis 1953 m. E. Mollenhauerio tapytas paveikslas *Senoji gelbėjimo stotis Nidoje prie jūros* (M. Ehlermann-Mollenhauer dovana).

Nidos savitumo saugotojas

Pasak dr. J. Barfodo, būdamas tapytojas, įžymaus viešbučio valdytojas, be to, nuolatos gyvendamas Nidoje, E. Mollenhaueris galėjo ginti vietovės interesus. Jis buvo vienas iš Nidos tautinių drabužių draugijos, kuri rūpinosi išsaugoti Kuršių nerijos papročius ir tradicijas, kalbą ir tautinius drabužius, architektūrą, įkūrėjų ir ėjo sekretoriaus pareigas. Didžiulėmis pastangomis prisidėjo prie Kuršių nerijos muziejaus įkūrimo, jaunimo nakvynės namų įsteigimo, be kita ko, juos meniškai apipavidalino. E. Mollenhauerio idėja pastatyti etnografinę žvejo sodybą – parodų salę Nidoje tapusių dailininkų paveikslams eksponuoti – nebuvo įgyvendinta, kaip ir mintis įrengti apžvalgos aikštelę ant Angių kalno.

E. Mollenhauerio vizijose Nidos žvejų namai turėjo tapti etnografiniu kaimu – muziejumi po atviru dangumi. Nidiškis M. Sakuthis dokumentiniame filme paliudijo, kad dailininkas E. Mollenhaueris žvejus mokėjo paspausti, idant šie namus perdažytų Nidai būdingomis spalvomis.

„Jis visuomet pasiryžęs pasiaukoti. Jo nesulaiko nei audros, nei pūgos, jeigu reikia pasitarnauti visuomenei“, – taip E. Mollenhauerį apibūdino jo amžininkas Nidos mokytojas Henry Fuchsas, kurio rašytoje kronikoje apie dailininką sužinome dar keletą įdomybių, kad jis susuko ir žvejams parodė filmą apie Nidos žvejų gyvenimą, buvo vienas iš pradininkų plėtojant žiemos sportą ledo jachtomis.

E. Mollenhauerio dukra Maja Ehlermann ne kartą yra kalbėjusi, kad jos tėvas Nidą išgelbėjo nuo Trečiojo reicho ir gauleiterio Ericho Kocho planų paversti ją KdF kurortu („Kraft-durch-Freude“, išvertus iš vok. „Jėga per džiaugsmą“), t. y. masinio poilsio vieta su gigantiškais statiniais (šios idėjos iliustracija – Riugeno sala, kur prie jūros ir šiandien riogso sublokuoti daugiaaukščiai). Sužinojęs apie pasibaisėtinus planus, E. Mollenhaueris tuoj pat kreipėsi į Nidoje tuo metu besiilsintį Adolfo Hitlerio architektą ir ministrą Albertą Speerą, konfidencialaus pokalbio pakvietęs jį kartu pasivažinėti po briedžių giraitę. Buvo gautas pažadas „reikalą sutvarkyti“.

1939 metais Klaipėdos kraštą prijungus prie Trečiojo reicho, E. Mollenhaueris, kaip ir daugelis kitų ekspresionistų, buvo paskelbtas „išsigimusių“ dailininku, jam buvo uždrausta rengti parodas. Du kartus nacionalsocialistai kėsinosi iš Blode's viešbučio paimti uždraustųjų dailininkų paveikslus, bet jiems tai nepavyko. E. Mollenhaueris jautė nuolatinę gestapo arešto grėsmę ir dėl to, kad rūpinosi T. Manno namu, ir kad viešbučio duris atverdavо žydų tautybės žmonėms, o ne nacionalsocialistų partijos vyrukams.

„Atėjo diena, kai paminklas žuvusiems menininkams ant Blode's kalvos buvo nuverstas dėl auliniais dėvinčių partijos bendražygių ribotumo. Rašytojo (T. Manno – *R. R.-M.*) vasarnamį apmėtė akmenimis“, – prisiminimuose rašė E. Mollenhaueris.

Nidos vaizdas. 1949 m.

Hermanno Blode's namas. 1962 m.

Nidos saulė (1948 m.) – dažniausiai reprodukuojamas dailininko paveikslas, tapęs Nidos vizitine kortele

Viskas gamtoje didinga ir gražu. Didingiausiai man atrodo Nidos svajingumas, miškas, Baltijos jūra, palvė ir mūsų mažasis rožynas. Mes praradome tėvynę, ir tai itin skausmingai pajutau būdamas čia. Tačiau mes vis pasisemsime naujų jėgų ir išlaikysime jas, kad ištvirtume iki galo. Manau, kad po visko, ką čia pamačiau, Nidos paveikslas manyje vėl tapo ryškus ir didelis, šie išgyvenimai suteikė man jėgų naujiems darbams.

Ernstas Mollenhaueris (iš laiško žmonai, rašyto Bretanėje, Prancūzijoje, 1951 m.)

Atminties paminklas

Apie minėtą paminklą ir jo likimą verta pakalbėti plačiau. „Man nėra žinoma jokia kita dailininkų kolonija, kurioje būtų kažkoks paminklas, – kalbėjo menotyro daktaras J. Barfodas. – Šis paminklas ant kalvos priešais Blode’s viešbutį buvo pastatytas tuo metu, kai buvo manyta, kad dailininkų kolonija blėsta, jos gyvenimas anksčiau ar vėliau baigsis. Tai buvo paminklas atminčiai.“

Idėja pastatyti paminklą trims Nidos dailininkų kolonijos menininkams, žuvusiems Pirmajame pasauliniame kare, gimė dar 1922 m. Inicijatyva priklausė Karaliaučiaus ir Berlyno dailininkams, kultūros, visuomenės veikėjams. Tam buvo surinkta pinigų, kurie vėliau dėl infliacijos nuvertėjo. Kai E. Mollenhaueris apsigyveno Nidoje, jis grįžo prie idėjos ir iškart subūrė iniciatyvinę grupelę. E. Mollenhaueris pats nupiešė paminklo eskizą ir dar dviejų dailininkų padedamas 1925 m. jį pastatė. Išlikęs detalus paminklo aprašymas: ant smaluoto ažuolo kamieno mėlynoje lentelėje auksinėmis raidėmis įrašyti trijų žuvusiųjų vardai – dailininkų Ernsto Bischoffo-Culmo ir Hanso Beppo Borschke’s bei poeto Walterio Heymanno. Pastarasis buvo žydų kilmės, todėl 1939 m. nacionalsocialistai paminklą sunaikino.

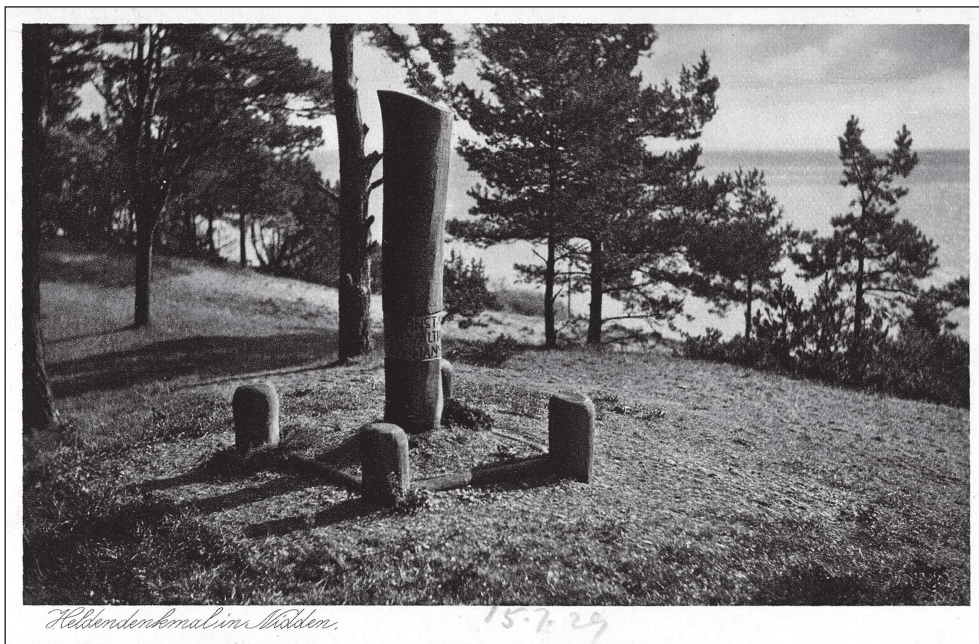
Dr. J. Barfodas, išgirdęs apie Neringoje kilusią idėją atkurti minėtą paminklą, labai sveikino iniciatyvą. Jo nuomone, paminklas nėra tik trims atskiriems menininkams. Jis skirtas visai Nidos dailininkų kolonijai kaip reiškiniiui atminti. Žymaus menotyrininko įsitikinimu, šiandieninė Nida galėtų puikiai gyventi vien tik iš Nidos dailininkų kolonijos istorijos, kaip tai yra Arenshope (vok. *Ahrenshoop*, Vokietija). Ten yra restauruoti visi su Arenshopo dailininkų kolonija susiję namai, pastatyta didelė nauja galerija. Kitas panašus pavyzdys yra Vorpsvėdėje (vok. *Worpswede*, Vokietija). Tūristai į minėtas vietas plūsta. „Meno, kolekcininkų pasaulyje Nida šiandien yra labai brangiai kainuojantis vardas“, – tvirtino pašnekovas, neabejojąs, kad taip yra dėl Nidos dailininkų kolonijos palikimo.

Pasitraukimas

Iki 1944 m. spalio pradžios, nepaisant karo, Blode’s viešbutyje dar buvota svečių. Pasak dr. J. Barfodo, Trečiojo reicho laikais Klaipėdos kraštas buvo gerai aprūpinamas maisto produktais, čia nereikėjo kortelių maisto prekėms. Palyginus su tuo, kas vyko kitur, Nida liko ramus užtekis, kur buvo galima pasislėpti ir pamiršti karo baisumus.

„Iki paskutinės minutės, kai sovietų armijos daliniai jau žengė į Preilą, aš buvau Nidoje vietos vadas“, – laiške draugui rašė E. Mollenhaueris. Jo dukra Maja vaizdžiai nupiešė paskutinius mėnesius, kai Blode’s viešbutis buvo paverstas lazaretu ir sandėliu: dieną ir naktį čia buvo verdami katilai žirnių sriubos, slaugomi atgabenti sužeistieji, šaudyti buvo apmokomi net vaikai, visiems duotas įsakymas miegoti apsirengus... Dr. J. Barfodo tvirtinimu, iš Nidos, kaip ir iš kitur, į Vakarų skirtingais adresais paštu buvo išsiųsta daug siuntinių – žmonės dar bandė kažką išgelbėti. Taip išliko keli E. Mollenhauerio paveikslai, asmeninių daiktų. Tarp jų – iš Nidos atkeliavusios tūbelės su dažais, kuriais E. Mollenhaueris nutapė savo pirmąjį po karo paveikslą – jis buvo atvežtas eksponuoti į Klaipėdą.

Iš Nidos E. Mollenhaueris pasitraukė nuosavu automobiliu, į dvi dideles dėžes sukrovęs visa, ką pajėgė paimti iš ateljė. Viename iš pasienio miestelių palikęs automobilį, toliau jis ėjo

Paminklas Nidos dailininkų kolonijos menininkams, žuvusiems Pirmajame pasauliniame kare, pastatytas 1925 m. Jis buvo ant Blode's kalvos, priešais menininkų viešbutį (šiandien ši vieta – automobilių aikštelė už vilos *Aušrelė*, netoli Kuršių nerijos istorijos muziejaus ir bibliotekos pastato). Atvirukas, XX a. 4-asis dešimtmetis

Antkapinis paminklas Hermannui Blode'ui senosiose Nidos kapinėse. Jį uošviui savo rankomis iš ažuolo kamieno pastatė E. Mollenhaueris, o XX a. paskutiniame dešimtmetyje atkūrė dailininkas Eduardas Jonušas. Atkūrimo ir atstatymo iniciatorė – Blode's anūkė, E. Mollenhauerio duktė Maja Ehlermann-Mollenhauer, E. Jonušą laikiusi savo tėvo įpėdiniu Nidoje

pėsčias, kol pateko į britų nelaisvę. Po karo dailininkas gyveno Vakarų Vokietijoje, Diuselдорfe. Įdomu tai, kad kūrybai dailininkas buvo atradęs Zilto (vok. *Sylt*) salą Šiaurės jūroje, kurios kraštovaizdis – kopos, pušynai, jūra – jam priminė Nidą. Ten jis buvo įsirengęs ateljė, ten 1963 m. ir palaidotas. Dailininko dukra rašė: „Kai dailininkas praranda pusę savo gyvenimo kūrybos, niekas jam negali šito atstoti. Dar skausmingesnė yra menininko tėvynės netektis. Amžino poilsio E. Mollenhaueris atgulė ne Nidos kapinaitėse šalia H. Blode’s kapo, kuriam paminklą – ažuolo kamieną su išdrožinėtu kryžiumi – kadaise pats sukūrė ir pastatė, o senosiose Keitumo kapinėse Zilto saloje. Virš jo kapo plaukia debesys, lekia vėjas ir žvilgsnis nukrypsta toli per seklios jūros vandenį, lyg tai būtų Nidoje.“

E. Mollenhauerio palikimas jo dukters valia perduotas Vokietijos Rytprūsių krašto muziejui. Jį, pasak šio muziejaus direktoriaus pavaduotojo dr. J. Barfodo, sudaro per 200 paveikslų, eskizų, taip pat asmeninių daiktų, fotografijų. Anot menotyrininko, po karo gyvendamas Vokietijoje E. Mollenhaueris kūrė vadinamuosius atsiminimų paveikslus, atkurdamas atmintyje išnešiotus ir subrandintus anksčiau tapytų kūrinių motyvus, kurie drobėse tapo dar įspūdingesni. Tik nedidelė šio palikimo dalis bus eksponuojama 2018 m. vasaros pabaigoje po rekonstrukcijos Rytprūsių krašto muziejuje, kur Nidos dailininkų kolonijai bus skirta atskira salė.

Ar ateis diena, kai E. Mollenhauerį (kaip ir kitus dailininkus) galėsime eksponuoti Nidoje jo išlikusiuose namuose? Ar Nidos dailininkų kolonijos palikimas taps Nidos savastimi, jos pasi-didžiovimu ir vizite kortele? Dr. J. Barfodui atrodo, jog tai priklauso tik nuo Nidos bendruomenės. Rytprūsių krašto muziejus pasirengęs tapti nidiškių partneriu.

Rytprūsių krašto muziejaus Liuneburge (Vokietija) archyvo nuotraukos iš E. Mollenhauerio palikimo

Nidos švyturys. 1959 m.

Hermann Blode's view from the balcony of the Mollenhauer studio, 1948.

Rain, Steam, and Great Central Railway, 1921.

Hermanno Blode's
viešbučio pastatas
šiandien. Jame
veikia viešbučio
savininkų palikuonės
menotyrininkės
M. Ehlermann-
Mollenhauer pastangomis
XX a. paskutiniame
dešimtmetyje atidarytas
Hermanno Blode's
viešbučio muziejus

Ernstas Mollenhaueris savo ateljė Keitume, Sylto saloje (Šiaurės jūroje),
kurios kopos ir pušynai jam priminė Nidą. 1962 m.

Die „Maler-Etke“ bei
„Hermann Blode“

rt. W. 44 2.F.

Niddan, den 3 Okt. 1944

Mein lieber Han,

„Über Mittag“ - bei dicke's- regnerischem (leider!) Wetter!

Ich sitze nicht in Oslo, nicht in Flasaranda -
Ich sitz bei „Blode“, in der inneren „Veranda.“
Ich glaube nicht, dass es „dort“ besser wär!
Nah, plätschert's daß, von fernher rauscht' das Meer.
Vor mir - die „Maler-Etke“, wie vor langen langen Jahren!
Drin ein „betrielter“ Herr mit schon ergrauten Haaren.
Der Nachrichten fehlt, die fröhlichen Geckern
Die gern (wie wir) die Rede auf den Kopf 'mal stellen!

u. s. w.!

Mein bei's 24. Okt. in Niddan geliebten Niddan, aber d'ring der
Dette akad. verkäufte, so weit d' mein Arbeit-Drinking befrucht.
Anschonke Abend war's Hof zum Übernehmen in d' Stadt, die
mein Zeit - mit Neugier auf's. Hof morgen & Hof affären
Jah. Die auf'sch ist ein Gut, nach Ansee in Jernsfein.
D'loß mit Ruff! Es war bei Hofen in Jernsfein, alle in Mond -
Herrn akad. und 1/2 Hr. bei Hofen, die logen in Jernsfein
an Jernsfein, von 13. Jafen (1931), wobei die Hofen ogel-
fud' das i. n'cke ganz mit d' Hofen mit Mithi zum
„Jafen waffen“ leucht' meine ein Jafen Hofen in Jernsfein.
Es war brennen und ganz mit Jernsfein. Über d' Hofen! Jernsfein!

Dailininko Hermannu Wirtho laiškas sūnui Hansui Ulrichui, kariavusiam Vakarų fronte (rašytas 1944 m. spalio 3 d. Nidoje). Jame H. Wirthas (jo žmona, dailininkė Editha, jau buvo mirusi) pasakoja galėjęs dar kartą patirti vėlyvos vasaros ir rudens grožį, ir šie išgyvenimai jį sugrąžinę į kartu su šeima praleistas atostogas Nidoje. H. Wirthas – Karaliaučiaus meno akademijos profesorius, Kuršių nerijoje ir Nidoje nuolatęs lankydavęs nuo 1908 m. Laiške jo ranka nupieštas „dailininkų kampelis“ Blode's viešbutyje. Praėjus vos keliems mėnesiams po šio laiško, 1945 m. neliko nei Blode's viešbučio, nei jo neįkainojamos paveikslų kolekcijos

KRAŠTOVAIZDIS

KĄ APIE KURŠIŲ NERIJĄ ŠIANDIEN SAKO GEOLOGIJOS MOKSLAS?

Prof. dr. Albertas Bitinas

Bepigu buvo žmogui senovėje paaiškinti jūrų ar vandenynų, kalnų ar žemynų kilmę, jų formavimosi ypatumus – viskas buvo priskiriama kokios nors dievybės paslaptims užmačioms ir veikimui... Juk net pačios planetos suvokimas – kad ir kaip plokščio kūno, besilaikančio ant trijų banginių nugarų – buvo visiškai priimtinas... O prirėkus paaiškinti kokio nors konkretaus, žmogui svarbaus gamtos objekto ar reiškinių prigimtį, buvo pasiūlyta fantazija ir gimdavo vienokia ar kitokia legenda, padavimas: kai velnias nešamą akmenį pametė, – dauba atsirado, perkūnui trenkus, – ežeras atsivėrė ir pan. Taip ir Kuršių nerija – supylė ją milžinė Neringa iš smilčių, sumanusi pagelbėti žvejams, ir tiek...

Skirtingos tyrėjų nuomonės dėl Kuršių nerijos susidarymo

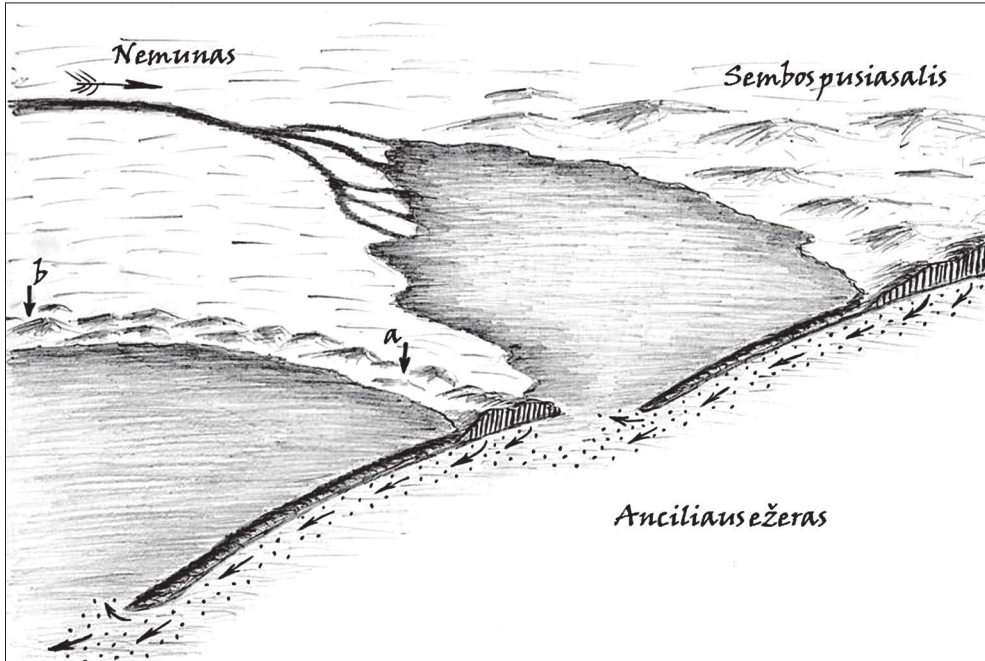
Aiškinant Kuršių nerijos atsiradimą, tik dabar jau nebe legendų, o mokslinių tyrimų pagrindu, taip pat neapsieinama be tam tikros išmonės ar fantazijos porcijos. Apžvelgus pastarojo pusšimčio metų mokslines publikacijas, analizuojančias Kuršių nerijos atsiradimo ir jos tolesnės raidos klausimus, išryškėja prieštaringos tyrėjų nuomonės. Vienose publikacijose galima rasti samprotavimų, kad dabartinė Kuršių nerija kartu su kopomis susiformavo prieš kelias dešimtis tūkstančių metų, dar iki užslenkant paskutinio apledėjimo ledynui. Tik nepaaiškinama, kodėl šis ledynas, slinkdamas iš Skandinavijos, savo maksimalaus paplitimo metu padengęs beveik visą Lietuvą ir vos ne pusę kaimyninės Lenkijos, savo slinkimo kelyje gerokai pakeitęs visą iki tol buvusį reljefą, perklostęs nuogulus bei atvilkęs galybę riedulių, kažkodėl „pamiršo“ nugremžti birų nerijos kopų smėlį... Kitose publikacijose taip pat neapsieinama be šio ledyno veiklos aptarimo, tik čia Kuršių nerijos atsiradimas siejamas su poledyninių nuogulų išspaudimu į kažkokį didžiulį dabartinės nerijos vietoje atsiradusį plyšį ledyne, o atsitikę tai šiam ledynui jau bebaigiant tirpti... Vėliau straipsniuose teigiama, kad nerija susiformavusi iš jūros pernešamo smėlio, susidarancio bangoms intensyviai ardant aukštus Sembos pusiasalio (t. y. dabartinės Kaliningrado srities teritorijos) krantus. Teigiama, kad nerijos vietoje pirmiau susidarė atskirų salų grandinė, kuri vėliau susijungė ir suformavo vieningą neriją. Be to, įvairiu metu skelbtuose mokslo darbuose galima rasti samprotavimų, kad anksčiau Kuršių neriją esą kirtusios protakos, kuriomis vanduo iš Kuršių marių tekėjęs į jūrą ir prie kurių kūrėsi pirmieji čia atklydę akmens amžiaus žmonės. Svarią įžvalgą yra išsakęs bene garsiausias mūsų Baltijos pajūrio tyrėjas akademikas Vytautas Gudelis – pasak jo, Kuršių nerija pirmiausia susiformavo kiek vakariau nuo šiandien esančios, kažkur ten, kur plyti dabartinės jūros priekrantė ir jos sėkliai; tik vėliau, kylant vandens lygiui, ši pirminė nerija buvo jūros bangų bei srovių performuota ir „perstumta“ į dabartinę vietą.

Pastaruoju metu, daugėjant naujų duomenų apie Kuršių nerijos geologinę sandarą, formuojasi kiek kitoks supratimas apie Kuršių nerijos atsiradimą ir jos raidą. Jau beveik nebėra abejojančiųjų, kad didesnę Kuršių nerijos stuomens dalį sudaro smėlis, jūros srovių atneštas iš ardomų Sembos pusiasalio krantų. Tik Rasytės (dab. Rybačis) apylinkėse nerijos pamatą sudaro ledyno paliktos moreninės nuosėdos, t. y. kompaktiškas neišrūšiuotas molio, aleurito

ir smėlio dalelių bei įvairaus dydžio žvirgždo, gargždo ir riedulių mišinys. Šis darinys – tai kažkada buvusios aktyvios ledyno plaštakos pakraštyje sustumto moreninių nuosėdų kalvagūbrio, šiuo metu besitęsiančio nuo Klaipėdos iki Ventės rago ir gana gerai pastebimo dabartiniame Žemės paviršiuje, tęsinys. **Šiuo metu linkstama manyti, kad galbūt teisingiausią nuomonę apie Kuršių nerijos formavimosi pradžią dar praėjusio šimtmečio pabaigoje yra išsakęs Rusijos mokslų akademijos P. P. Širšovo vardo okeanologijos instituto Atlanto filiale Kaliningrade dirbęs Baltijos jūros geologijos tyrėjas A. I. Blažčišinas.** Pasak mokslininko, pirmiausia susiformavo dvi mažesnės nerijos, kurios tuo metu buvo kelis ar net keliolika kilometrų nutolusios jūros link palyginti su dabartine Kuršių nerijos padėtimi, taip pat jos buvo ir žemesniame absoliučiajame aukštyje – tai lėmė tuo metu žemesnis vandens lygis Baltijos duburyje. Šios nerijos tik vėliau, po kelių tūkstantmečių, pakilus Baltijos vandens lygiui, buvo bangų ir srovių performuotos „perstumtos“ kranto link ir susijungė jau į vientisą neriją.

Kuršių nerijos formavimosi prielaidos

Manytume, kad pirmųjų Kuršių nerijos užuomazgų galėjo atsirasti vieno iš Baltijos jūros raidos baseinų – Anciliaus ežero – formavimosi pradžioje, apytiksliai prieš 10,7–10,5 tūkstančių metų. Tuo metu dėl intensyvaus Žemės plutos kilimo Pietų Švedijoje nutrūko prieš tai Baltijos duburyje telkšojusios Joldijos jūros ryšys su Pasauliniu vandenynu, tad čia likęs izoliuotas, vien tik betirpstančio ledyno šiaurės Skandinavijoje ir įtekančių upių maitinamas baseinas pamažu ėmė gėlti ir virsti ežeru. Tačiau jo vandens lygis buvo jau keliolika metrų aukštesnis nei buvusioje Joldijos jūroje. Maždaug prieš 10 tūkstančių metų, intensyviai tirpstant ledynams ir kylant Pasaulinio vandenyno lygiui, per dabartinės Danijos teritoriją sūrus vanduo plūstelėjo į gėlavandenį Anciliaus ežerą. Ši ežero gyvavimo stadija kai kurių tyrėjų yra vadinama ankstyvąja Litorinos jūra, tačiau vis dėlto tai nebuvo tikroji jūros stadija – dėl Žemės plutos kilimo, kuris dabartinių Danijos ir Švedijos sąsiaurių regione, spėjama, buvo kur kas spartesnis nei vandens lygio kilimas Pasauliniame vandenyne, sūrus vandens pritekėjimas nutrūko, tad Baltijos duburyje dar ilgainiui telkšojo ežeras. Tačiau vandens lygis jame tapo dar keliolika ar net keliasdešimt metrų aukštesnis už buvusįjį, ir tai buvo prielaida Kuršių nerijai formuotis. Aukštesnis vandens lygis Baltijos duburyje pasiekė dabartines Kuršių nerijos ir Kuršių marių apylinkes, taip pat aukščiau iškilusius Sembos pusiasalio krantus – juos vanduo pradėjo intensyviai ardyti. **Visoje Baltijos jūroje vyraujantis cikloninis (t. y. besisukantis prieš laikrodžio rodyklę) vandens cirkuliacijos pobūdis nulėmė, kad smėlis nuo bangų ardomo Sembos pusiasalio krantų srovių buvo plukdomas šiaurės rytų link, – ir būtent tai lėmė Kuršių nerijos formavimosi pradžią.** Pagal jau minėtą A. I. Blažčišino hipotezę, pradžioje susidarė dvi savarankiškos nerijos (žr. 1 eskizą). Pirmoji jų, buvusi labiau į pietvakarius, formavosi, kaip ir dabartinė nerija, dėl Sembos pusiasalio ardos. Savo ruožtu besiformuodama nerija nuo Anciliaus ežero atskyrė lagūną, arba, kaip dabar sakome, marias, t. y. dabartinių Kuršių marių prototipą, tik gerokai mažesnį. Prie pat Sembos pusiasalio atsiradusiose mariose pradėjo intensyviai kauptis gėlavandenės organinių medžiagų turinčios lagūninės nuosėdos, dabar populiariai vadinamos marių mergeliu. *Marių mergelio* terminas, matyt, yra vokiečių kalbos žodžio *Haffmergel*, kuris aptinkamas XIX a. pabaigos – XX a.

1 eskizas. Kuršių nerijos formavimosi pradžia – taip galėjo atrodyti Kuršių nerijos ir marių pietinės dalies paleogeografinė situacija, jei maždaug prieš 10 tūkstančių metų būtų buvusi galimybė pažvelgti į ją iš paukščio skrydžio virš Baltijos... Vertikaliu štrichavimu parodytas bangų ardomas (abraudojamas) krantas Sembos pusiasalyje ir ledyno sustumtas moreninis kalvagūbris ties Rasyte (dab. Rybačis) – pastarosios dabartinė apytikrė vieta pažymėta vertikalia rodykle (a), kita analogiška rodyklė (b) rodo, kur tuo metu buvo dabartinis Ventės ragas. Smulkios rodyklės Anciliaus ežero priekrantėje žymi srovių išilgai kranto pernešamo smėlio (taškučiai eskize) kelią. Šiame, kaip ir kituose dviejuose, eskize nėra išlaikytos vaizduojamų gamtos objektų proporcijos ir vertikalūs bei horizontalūs masteliai – siekta pavaizduoti tik pačių geologinių procesų esmę

pradžios Prūsijos tyrėjų moksliniuose darbuose, susijusiuose su Kuršių nerija bei mariomis, tiesioginis vertinys. Šioms nuosėdoms susidaryti nemenką įtaką galėjo turėti Nemunas, į marias plukdęs savo gausias sąnašas. Iki tol poledynmečiu ši upė nuo santakos su Jūros upe suko pietų link ir kelis tūkstančius metų savo tėkmei išnaudojo dabartinių Įsručio bei Priegliaus upių slėnius, tačiau aptariamuoju laikotarpiu, kiek daugiau nei prieš 9,5 tūkstančių metų, Nemunas pralaužė Vilkyškių kalvagūbrį ir ėmė plukdyti savo vandenį į Baltiją šiauriau Sembos pusiasalio. Tuo pat metu formavosi ir kita nerija, tik ją daugiausia „maitino“ jau nebe ardomi Sembos pusiasalio krantai, o bangų skalaujamas moreninis kalvagūbris – jau minėtas Klaipėdos–Ventės rago gūbrio tęsinys, kuris Rasytės apylinkėse sudarė toli į Anciliaus ežerą išsikišusį pusiasalį. Pirminių nerijų nuosėdų nėra išlikusių, bet apie buvusią nerijų padėtį byloja senųjų gėlavandenių lagūninių nuosėdų – marių mergelio – paplitimas. Paties marių mergelio mineralinė sudėtis, jame aptinkamų diatomėjų ir moliuskų liekanų rūšinė sudėtis byloja, kad tokios nuogulos galėjo formuotis tik gana uždaroje, nuo stipraus

bangų bei srovių poveikio apsaugotoje gėlavandenėje lagūnos dalyje. Dabartinės nerijos pietinėje pusėje, ties Šarkuva (dab. Lesnojus), šių nuosėdų sluoksnio paviršius aptinkamas apie 9 kilometrų jūros priekrantės ruože, nuo 5 iki 15 m gilumoje, tuo tarpu nerijos šiaurinėje pusėje marių mergelis yra paplitęs po nemenka Kuršių nerijos ir vakarine Kuršių marių dugno dalimi. Čia natūraliai slūgsančio (kalbant geologine terminija – *in situ*) marių mergelio sluoksnio paviršius aptinkamas tik gręžiniuose, apytikriai 7–8 m žemiau dabartinio jūros bei marių vandens lygio, o jo sluoksnio storis daug kur siekia 5–6 metrus.

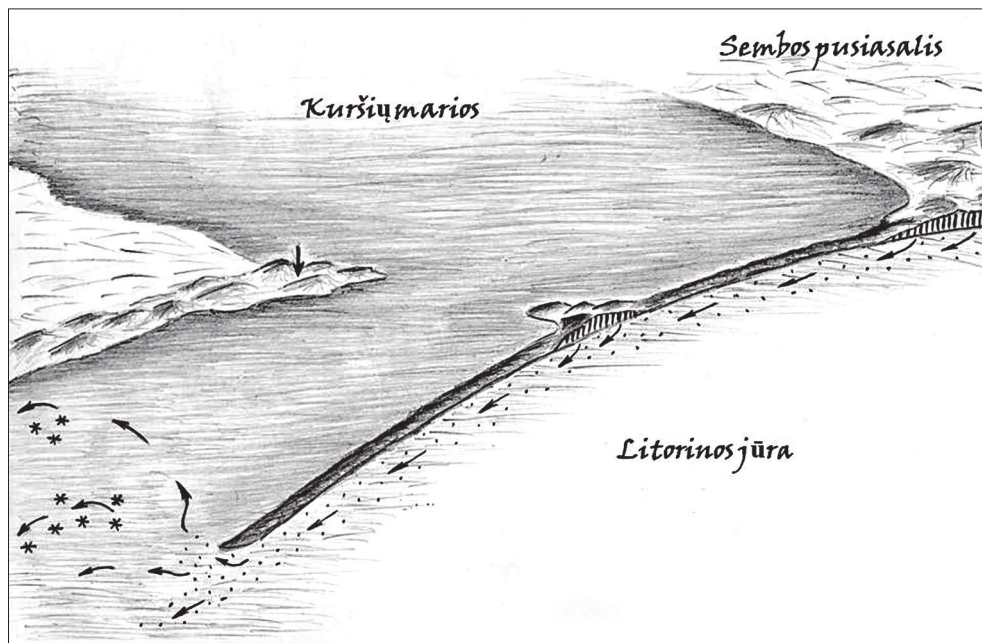
Gintaro sandraupų susidarymo hipotezės

Kardinalių Kuršių nerijos formavimosi pokyčių įvyko apytikriai prieš 7,7–7,6 tūkstančių metų. Pasaulinio vandenyno lygis tapo gerokai aukštesnis nei tuo metu buvęs Baltijos duburyje, tad sūriam vandeniui vėl prasiveržus per jau minėtus sąsiaurius dabartinės Danijos teritorijoje, įvyko labai staigus, galima teigti, katastrofinis vandens lygio kilimas. Sprendžiant iš Lietuvos priekrantės bei kranto zonos tyrimų duomenų, vandens lygis staiga šoktelėjo apie 20 metrų, ir tai galėjo atsitikti per geologiniu požiūriu labai trumpą laiką – gal per keletą metų ar dar greičiau... Taigi gėlavandenį Anciliaus ežerą pakeitė sūroka Litorinos jūra. Toks drastiškas vandens lygio pakilimas neabejotinai paveikė ir abi mūsų aptartas nerijas – būtent tada kylančios (transgresuojančios) jūros bangų ir srovių veikiamos nerijų sąnašos buvo performuotos ir suklotos jau kur kas arčiau dabartinės nerijos. Kol kas galima tik spėti, kad tuo metu nerija, nors jau ir buvo susiformavusi kaip vientisas kūnas, buvo kiek trumpesnė ir tik pamažu „priaugo“ iki dabartinio ilgio (žr. 2 eskizą). Tokią prielaidą leidžia daryti gintaras, aptinkamas tik šiaurinėje Kuršių marių dalyje. **Būtent Litorinos jūros transgresijos metu kylantis vanduo pasiekė ir ėmė labai intensyviai ardyti gintaringas Sembos pusiasalio nuosėdas, tad gintaras kartu su srovių pernešamu smėliu migravo išilgai augančios nerijos ir, pasiekęs jos pabaigą, buvo įnešamas į besiformuojančią lagūną, kur ir būdavo palaidojamas čia besikaupiančiose sąnašose. Tik taip, matyt, ir galima paaiškinti gintaro sandraupų susiklostymą būtent šiaurinėje Kuršių marių akvatorijos dalyje ir net rytiniame marių krante – Karaliaus Vilhelmo kanalo šiaurinės dalies apylinkėse, kurios tuo metu taip pat buvo marių dalis.**

Beje, mokslinėse publikacijose galima rasti įvairių versijų apie gintaro sandraupų Kuršių mariose ties Juodkrante susidarymą, tačiau dažniausiai gintaro patekimas į marias siejamas su protakų Kuršių nerijoje, per kurias gintaras ir pateko iš Litorinos jūros, egzistavimu. **Tačiau pastaruoju metu atsiranda ir daugiau gana originalių hipotezių. Viena jų teigia, kad gintaro sandraupos pirmiau susiklostė kažkur Litorinos jūros priekrantėje, o gintaras į marias per protaką nerijoje galėjo patekti su cunamio banga, kurią apytikriai prieš 6 ar 5 tūkstančius metų sukėlė žemės drebėjimas prie Švedijos krantų (tokių įvykių minėtu laikotarpiu iš tikrųjų geologų yra nustatyta), o gal net į Litorinos jūrą pataikęs stambus meteoritas...**

Vandens ir vėjo sąveika

Pakilęs vandens lygis Baltijos duburyje lėmė ne tik vientisos nerijos susidarymą, bet kartu ir dabartinio pavidalo lagūnos – Kuršių marių – susiformavimą. Iki tol dvejas marias

2 eskizas. Numanomas Kuršių nerijos vaizdas apytiksliai prieš 7,0–6,5 tūkstančių metų po maksimalios Litorinos jūros transgresijos: nerijai tapus vientisu kūnu, jos bepraugantis galas galbūt jau siekė (?) dabartinės Juodkrantės apylinkes. Tuometinės nerijos centrinėje dalyje dar galėjo būti išlikęs bangų ardomo moreninio gūbrio masyvas. Rodyklės ir štrichuotė reiškia tą patį, ką ir 1 eskize. Vertikali rodyklė žymi galimai tuometinę dabartinio Ventės rago padėtį. Po maksimalios Litorinos jūros transgresijos ir vientisos Kuršių nerijos susidarymo dabartinės Nemuno deltos vietoje dar tyvuliavo Kuršių marių vanduo, o Nemunas į šias marias įtekėjo greičiausiai kelis ar keliolika kilometrų į vakarus nuo Rambyno kalno

skyrusi moreninio kalvagūbrio atkarpa tarp dabartinio Ventės rago ir Rasytės buvo vandens apsemta, bangų nuskalauta, aplygina ir tapo kieta bei akmenuota marių dugno dalimi.

Taip baigėsi pradinis Kuršių nerijos bei Kuršių marių formavimosi etapas, kurio metu pagrindinė gamtos jėga buvo vandens stichija – bangos, jūrų srovės ir upių tėkmės. Tolesniam nerijos formavimuisi vis didesnę įtaką ėmė daryti kitos gamtos stichijos – vėjo (arba eolo – žodis, kilęs iš graikų vėjo dievo *Aeolus* vardo) – jėga. Vandens ir vėjo stichijos Kuršių nerijoje ilgą laiką veikė sinergiškai: bangos ardė Sembos pusiasalio krantus, o srovės pernešdavo nuosėdas išilgai nerijos kranto, kur bangos jas išmesdavo į krantą; pakrantėje darbo imdavosi vėjas, kuris bangų išmestą smėlį supustydavo į kopas, o pastarosios, vyraujančių vakarų vėjų genamos, slinkdavo marių link – smėlis užberdavo jos priekrantę, kartu neriją paplatindamas. Galima numanyti, kad formuojantis Kuršių nerijai tam tikrą įtaką galėjo turėti ir po apledėjimo čia vykęs atstatomasis Žemės plutos kilimas (geologine terminija – *glacioizostazija*), kuris kiek labiau galėjo paveikti šiaurinę nerijos dalį, Litorinos jūros egzistavimo laikotarpiu ją „kilstelėdamas“ keletą metrų. Kada Kuršių nerija pasiekė savo dabartinį ilgį, sunku

pasakyti – dar trūksta patikimų įrodymų. Tačiau įdomu, kad labai panašus į marių mergelį, taip pat organinės medžiagos praturtintas lagūninių nuosėdų sluoksnelis yra aptiktas kranto gręžiniuose šiauriau Melnragės, tad galima spėti, kad kažkurio laikotarpiu tuometinė nerija galėjo būti nutįsusi kiek toliau į šiaurę negu dabartinė, gal net siekė (?) prieigas dabartinio Olandų Kepurės klifo, kuris tuo metu turėjo būti į Litorinos jūrą išsikišęs ir bangų intensyviai ardomas moreninis pusiasalis...

Kuršių nerijos konfigūracijos pokyčiai

Galima manyti, kad kiek daugiau nei prieš 5 tūkstančius metų Kuršių nerija jau buvo visiškai susiformavusi: nerijos gamtovaizdyje vyravo kopos, kurių slinkimas pamažu stabilizavosi – jos apaugo mišku. Tokios sąlygos, matyt, jau buvo palankios žmogui įsikurti – būtent šio laikotarpio žmogaus pėdsakų čia ir aptinka archeologai. Tačiau geologinių tyrimų duomenys leidžia teigti, kad Kuršių nerijos stabilizavimasis buvo santykinis – jos konfigūracija pamažu, tačiau gana pastebimai kito Litorinos jūros egzistavimo metu iki pat praėjusio tūkstantmečio paskutinių šimtmečių, t. y. vėlyvųjų viduramžių, kai nerijos raidai esminę įtaką padarė žmogaus invazija. Kuršių nerijos, kaip ir kitų Baltijos baseino nerijų, konfigūracija yra glaudžiai susijusi ne tik su jau minėtu cikloniniu jūros srovių cirkuliacijos pobūdžiu, bet priklauso ir nuo nerijos „maitintojo“ padėties, t. y. nuo žemyninio kranto, kuris yra ardomas ir nuo kurio nerija „išauga“. Mūsų atveju toks „maitintojas“ yra šiaurinis Sembos pusiasalio krantas, kuris ilgus tūkstantmečius buvo intensyviai bangų ardomas ir pamažu traukėsi pietų link. Tad atitinkamai kito ir visos Kuršių nerijos konfigūracija. Litorinos jūros stadijos metu susiformavus ištisinei nerijai, ryškiausias jos persistūmimas ir vyko būtent šioje „pamatinėje“ nerijos dalyje. Apie tai byloja dabartinėje jūros priekrantėje, kelių kilometrų atstumu nuo dabartinio kranto, atsidūrusi marių mergelio stormė, kuri, kaip plastiškas kūnas, yra dar ir gerokai deformuota, suraukšlėta – tai liudija, kad virš jos kažkada praslinko visas didžiulis nerijos masyvas. Kuršių nerijos kranto atsi-traukimas čia vyko iki šių laikų, kol žmogus kranto inžineriniais statiniais (bunomis, promenadomis ir kt.) pastebimai sustabdė Sembos pusiasalio šiaurinio kranto ardą, kartu ir gerokai sumažino nešmenų pernašą išilgai nerijos kranto. Apie palyginti ilgą laiką vykusį nerijos jūrinio kranto persistūmimą galime spręsti iš dabartiniame jūros krante bei priekrantėje kiek piečiau Rasytės aptinkamų durpių sluoksnių bei medžių kelmų liekanų, kurias kartkartėmis, stipriems štormams ar uraganams nuplovus paplūdimio smėlį, galima pamatyti (1 ir 2 nuotr.). Šių organinės kilmės liekanų datavimas radiokarboniniu metodu byloja, kad ten, kur dabar yra jūros krantas, prieš 5–3,8 tūkstančių metų plytėjo pelkės, o kiek vėliau, apytikriai prieš 3,8–1,7 tūkstančių metų, čia jau vešėjo miškai. Kitas pavyzdys – kiek piečiau Šarkuvos, dabartinio kranto skardžiuose (klifuose), yra skalaujamų kopų likučių, kuriuose atsidengia kelių palaidotų senųjų dirvožemių liekanos. Palaidotas senasis dirvožemis liudija, kad tam tikru praeities laikotarpiu kopų judėjimas stabilizavosi, jos pasidengė augmenija, kuri vėliau buvo sunaikinta (labiausiai tikėtina priežastis – miško gaisrai). Tai leido vėl įsivyrauti vėjo stichijai – kopos buvo perstumiamos į kitą vietą, o buvę dirvožemiai – laidojami po smėliu. Tad kelių generacijų palaidoti senieji dirvožemiai ties Šarkuva byloja, kad dabartinio kranto vietoje prieš 2,7–1,3 tūkstančių metų buvo kopų masyvai, t. y. ši vieta tuo metu dar buvo vidinė nerijos dalis (3 nuotr.). Tuo tarpu tolygiai nuo nerijos pagrindo kranto linijos poslinkiai buvo, manytina, ne tokie dras-

1 nuotrauka. Durpių sluoksnis Baltijos jūros krante piečiau Rasytės, atsidendęs 2005 metų pradžioje, po „Ervino“ uragano. Durpių amžius, radiokarboninio datavimo duomenimis, – apie 3,7 tūkstančių metų (D. Dorokhovo fotografija, 2005)

2 nuotrauka. Kelmai medžių, augusių apytiksliai prieš 3,8–1,7 tūkstančių metų. Kelmai trumpai buvo pasirodę Baltijos jūros krante (vėliau vėl užnešti jūros smėliu) piečiau Rasytės, praūžus „Ervino“ uraganui (D. Dorokhovo fotografija, 2005)

3 nuotrauka. Tiriami palaidoti senieji dirvožemiai Baltijos jūros bangų skalaujamoje kopoje piečiau Šarkuvos. Nuotraukoje matomas seniausias aptiktas dirvožemio sluoksnis, kurio amžius, nustatytas radiokarboniniu datavimo metodu, siekia apie 2,3–2,5 tūkstančių metų (V. Bobykinos fotografija, 2006)

tiški, tad mažiau atsitraukė ir pats jūrinis nerijos krantas. Kalbant apie šiaurinę, lietuviškąją, Kuršių nerijos dalį, kol kas trūksta duomenų, ar marių mergelio sluoksnio likučių tebesama dabartinėje jūros priekrantėje. Kadangi marių mergelio sluoksnių kol kas aptikta tik po pačia Kuršių nerija ir Kuršių mariu dugnu, tai ir daroma prielaida, kad ši nerijos dalis buvo mažiau perstumta nei pietinė.

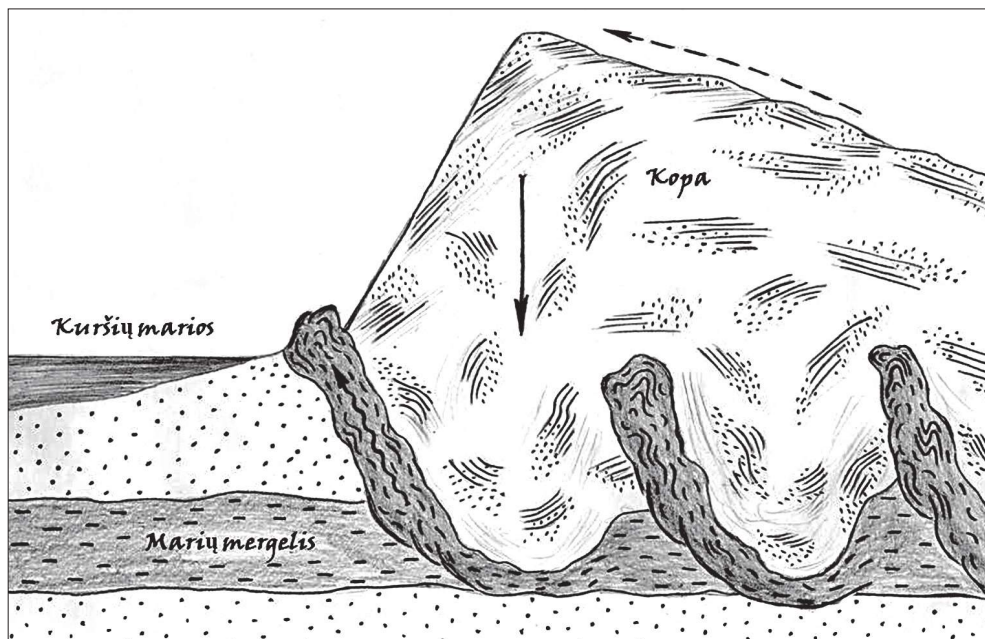
Nerijos gamtovaizdį keitė ir žmogus

Paskiausias Kuršių nerijos performavimo etapas, iš esmės pakeitęs jos gamtovaizdį, yra susijęs jau su vėlyvaisiais viduramžiais ir žmogaus invazija į nerijos smėlynus. Daugeliui tikriausiai yra žinomos sudėtingos to laikotarpio istorinės peripetijos, nulėmusios beveik visišką Kuršių nerijos miškų sunaikinimą, arba, vartojant dabartinę terminologiją, sukėlusios ekologinę katastrofą. Sunaikinus augmeniją ir įsivyravus vėjo stichijai (eoliniams procesams), buvo sunaikintas buvęs kopų reljefas (Juodkrantės sengire apaugusios kopos – vienintelis nerijoje išlikęs senojo gamtovaizdžio reliktas), o didžioji dauguma smėlio buvo supustyta į dabartinį Didįjį nerijos kopagūbrį. Kopos pasiekė 60–70 metrų aukštį, t. y. tapo aukščiausios visoje Šiaurės Europoje (šiuo metu aukščiausia kopa laikoma tarp Nidos ir Preilos esantis Vecekruogo kalnas, 67,2 m iškilęs virš jūros lygio). Dėl vyraujančių vakarų vėjų kopagūbris slinko rytų kryptimi, o jam pasiekus nerijos pakraštį smėlis užpildavo ir Kuršių marių priekrantės dalį –

taip nerija darėsi vis platesnė, vietomis susiformavo į marias nutįsę ilgi smėlio ragai. Kuršių nerijos plotis tapo labai įvairus: plačiausia nerija – apie 4 km – ties Bulvikio ragu, šiauriau Nidos, o siauriausia nerijos vieta yra šiauriau Šarkuvos – jos plotis tesiekia vos 400 metrų. Pastaraisiais metais vykdyti kopų palaidotų senųjų dirvožemių tyrimai byloja, kad kelis tūkstantmečius, iki prasidedant žmogaus invazijai, Kuršių nerijos rytinis (t. y. marių) krantas didesnėje tuometinės nerijos dalyje buvo apytikriai ten, kur šiuo metu kyla vakarinis Didžiojo kopagūbrio šlaitas. Vaizdžiai tariant, tuometinė nerija daug kur buvo beveik dukart siauresnė nei dabartinė. Įdomu, kad aptarta nerijos transformacija buvo sukelta žmogaus invazijos, bet ją sustabdė taip pat žmogus – tik šiuo atveju suformavęs paplūdimio apsauginį kopagūbrį ir apželdinęs kopas. Šiuo metu dar išlikę „gyvo“, migruojančio smėlio masyvai, augmenijos juostų atskirti nuo jūros kranto, „nebe pamaitinami“ naujomis smėlio porcijomis, išgyvena savo degradavimo fazę ir nebesukelia esminių nerijos gamtovaizdžio pokyčių.

Marių mergelis

Slenkančios kopos sukėlė vieną unikalų geologinį, vietomis vis dar pasireiškiantį, procesą, kuriam analogų nėra ne tik Baltijos jūros regione, bet ir visoje Europoje. Vykstant esminiam kopų persitvarkymui ir formuojantis Didžiajam nerijos kopagūbriui, iš esmės ėmė keistis ir iki tol čia nusistovėjusi žemės sluoksnių geodinaminė pusiausvyra – padidėjo kopų slėgis į apačioje slūgsančias nuosėdas. Keliolikos metrų gylyje slūgsantis marių mergelis yra prisotintas vandens, kuris jį daro gana plastišką. Augant smėlio masei, pasiekiami tam tikra kritinė riba, kai mergelio sluoksnis nebeatlaiko kopos slėgio ir yra išspaudžiamas į slenkančios kopos papėdę, – susidaro nuo keliasdešimties iki kelių šimtų metrų ilgio, tačiau paprastai 2–3 metrų aukščio neviršijančios marių mergelio išspaudos (atodangos) (žr. 3 eskizą). Geologai šį procesą vadina „kopų tektonika“. Ilgainiui kopos papėdėje atsiradusios marių mergelio atodangos iš dalies apardomos marių bangų ar ledų sangrūdų, o vėliau ir visiškai palaidojamos po vis tebeslenkančia kopų smėlio mase. Tačiau po kiek laiko šis procesas vėl pasikartoja, tik jau tolėliau į marias pasislinkusios kopos papėdėje. Beje, pasak tarpukario žvejų liudijimų, užfiksuotų 1932 metais išleistoje V. Viliamo knygelėje *Kuršių nerija. Slenkančios kopos ir jų įtaka sodyboms* (Kaunas: Sakalas. 54 p.), ypač greitai marių mergelio išspaudų marių krante arba priekrantėje atsirasdavo po tada dar pasitaikydavusių stambių kopų griūčių (nuošliaužų) į marias. Šiuo metu besiformuojančių marių mergelio atodangų pasitaiko jau gana retai – naujusias toks marių mergelio išspaudų gūbrys (apie 2 m aukščio ir 60 m ilgio) buvo atsiradęs Parnidžio kopos papėdėje po 2007–2008 metų žiemos, tačiau jau praėjus keleriems metams buvo visiškai nuskalautas Kuršių marių bangų. Šiuo metu čia yra likęs tik nedidelis keliais dešimtmečiais anksčiau susiformavusios marių mergelio atodangos reliktas, bet ir tas bebaigias pranykti. Dabar stambiausias dar nesuardytas išspauso marių mergelio masyvas yra matomas marių krante ties Lietuvos ir Rusijos valstybine siena, tik tokia vieta, suprantama, riboja jo tyrimų ar lankymo galimybes. Šiuo metu neapželdinti Didžiojo kopagūbrio fragmentai vis dar yra vėjo intensyviai pustomi, tačiau, kaip minėta, išilgai jūros kranto suformuotas apsauginis kopagūbris ir neriją dengianti augmenija nebeleidžia ant kopagūbrio patekti naujoms smėlio masėms. Tad „gyvosios“ Didžiojo kopagūbrio kopos pamažu žemėja, mažėja jų slėgis į žemiau slūgsančių nuosėdų storumę, o kartu mažėja ir

3 eskizas. Marių mergelio išspaudų (atodangų) formavimosi modelis Kuršių nerijoje. Marių mergelyje (vaizduojamas kaip tamsesnio atspalvio sluoksnis) horizontalūs brūkšneliai rodo esant pirminį, nepakeistą (*in situ*) slūgsojimą, vingiuoti brūkšniai – plastiškai deformuotas nuosėdas. Kopos masyvas parodytas brūkšnių ir taškų kombinacija, o virš marių mergelio sluoksnio ir po juo slūgsantis jūrinis bei lagūninis smėlis pavaizduotas taškine štrichuote. Ilga brūkšninė rodyklė rodo smėlio pernašą, nulėmusią Didžiojo kopagūbrio augimą ir pasistūmėjimą marių link; vertikali rodyklė žemyn simbolizuoja išaugusį gravitacinį kopos slėgį ir kopos skverbimąsi į giliau slūgsančio marių mergelio storumę – tai sukėlė jos deformacijas (išspaudimą); vingiuota rodyklė („gyvatukė“) marių mergelio sluoksnyje rodo jo plastiško tekėjimo kryptį. Marių mergelyje gausiai aptinkama gėlavandenių moliuskų kriauklelių sancaupų, nemažai sudūlėjusių medienos liekanų, pasitaiko smulkių žuvų kaulų likučių

naujų marių mergelio atodangų atsiradimo galimybė, tad šis gamtinis fenomenas laikui bėgant tampa Kuršių nerijos bei marių geologinės istorijos dalimi.

Kaip galbūt galima susidaryti nuomonę iš šio kelių puslapių teksto, į kurį buvo pabandyta įsprausti kelis tūkstančius metų trukusią unikalų vandens ir vėjo stichijų pagimdyto kūdikio – Kuršių nerijos – gimimo ir raidos istoriją, tai buvo ilgas ir sudėtingas procesas. Keitėsi Kuršių nerijos tyrėjų kartos ir jų taikyti tyrimo metodai, rutuliojosi vis naujos nerijos kilmės hipotezės, tačiau vis dar lieka nemažai iki galo nesuprastų ar sunkokai paaiškinamų nerijos raidos niuansų – jų visų čia net nebandėme aptarti ar įvardyti... Be to, į Kuršių nerijos formavimąsi čia buvo pažvelgta gana siaurai – vien tik geologo akimis, o tai, suprantama, neatskleidžia visos daugiaplanės nerijos istorijos raidos. Tad, manytume, šis didingas gamtos stichijų kūdikis dar ilgai nestokos ne tik poilsiautojų bei turistų, bet ir mokslo žmonių dėmesio.

PRISIMINIMAI

APIE PRAĖJUSĮ LAIKĄ IR PAŠAUKIMĄ

Stanislovo Valančiaus prisiminimai

Su mokykla, jos bendruomene, administravimo rūpesčiais, šventėmis ir kasdienybe susijusi didžioji Stanislovo Valančiaus gyvenimo dalis. Jo darbo stažas – 60 metų. Dvidešimt dvejus iš jų dirbo Gelvonų vidurinėje mokykloje, porą – Upninkuose, bet darbo biografijos pradžia ir trisdešimt šešeri veiklos metai prabėgo Nidos mokykloje...

Šiuo metu Gelvonuose (Širvintų r.) gyvenančio aštuoniasdešimt penkerių S. Valančiaus kasdienybė pilna įvairios veiklos – jis entuziastingas keliautojas, folkloro ansamblio dalyvis, aktyvus visuomenininkas

Paskyrimas – direktorius

Stanislovas Valančius gimė Plungės rajone, Babrungo kaime, iš kur kilusi jo mama. Vėliau šeima persikraustė į Jovaišiškės kaimą, tėvo gimtinę. Tėvas ūkininkavo, mama sukosi apie namus, augino vaikus. Deja, gražus šeimos gyvenimas truko neilgai. Skaudi mamos netektis šešiolikos sulaukusį Stanislovą privertė suaugti. Be mamos liko dar trys mažesni vaikai. Tėvui buvo sunku 20 ha ūkį sužiūrėti, nemaža darbų našta teko ir Stanislovo pečiams.

Į mokyklą kulniuodavo keturis kilometrus. Tiek pat – atgal. Dar lankė lengvosios atletikos treniruotes. Grįžus namo tekdavo imtis ūkio darbų. Tėvas vis kartodavo: „mokykis, sūnau, matai, kaip sunku ūkyje plūktis“. Prie knygų ir pamokų ruošos Stanislovas sėsdavo jau su tamsa.

Baigiantį Plungės vidurinę mokyklą jaunuolį buvo numatyta siųsti į Leningrado aukštąją karo mokyklą, gal būtų kelių inžinieriumi tapęs. Tačiau Stanislovas prastai mokėjo rusų kalbą. Net padrąsintas, kad nebijotų, esą „nacionalinis kadras“ būsiąs, S. Valančius nesiryžo išvažiuoti, tuo užrūstindamas karinio komisariato vadovybę. Gavęs brandos atestatą, S. Valančius įstojo į Klaipėdos mokytojų institutą studijuoti matematikos. Mokslai sekėsi gerai, besimokydamas vienerius metus dirbo instituto fizikos laboratorijoje, buvo aktyvus visuomenininkas. Baigęs mokslus pageidavo pasilikti Klaipėdoje. Atsisakęs skirstymo komisijos siūlymo važiuoti į vieną Klaipėdos rajono mokyklų ir pakartojęs savo norą pasilikti Klaipėdoje (čia jau buvo pripratęs, miestas patiko, turėjo šiojį tokį butuką namo pusrūsyje), paskyrimą gavo į Klaipėdos VI septynmetę mokyklą, kuri buvo... Nidoje. S. Valančius buvo paskirtas jos direktoriumi.

Ėjo 1954 metai. Vykstant į Kuršių neriją – pasienio zoną – reikėjo gauti milicijos leidimą. Ir pateikti jį pasieniečiams, tikrinusiems ir sausuma, ir vandeniui atvykstančius keliautojus. Susitvarkęs visus dokumentus, gavęs leidimą, paskirtasis direktorius į būsimą darbo vietą plaukė garlaiviu „Nevėžis“. Tokia kelionė Kuršių mariomis trukdavo apie 4 valandas. Juodkrantės prieplaukoje garlavis stabtelėdavo, o Pervalkoje prisišvartuoti negalėdavo, tad jei būdavo keleivių, jų paimti iš garlaivio priplaukdavo žvejų valtis.

S. Valančius prisimena jo sutikimą Nidos prieplaukoje – vienoje pusėje lūkuriavo mokyklos direktorė Genovaitė Butkutė, pavaduotoja Aldona Makštutytė ir keli lietuviai mokytojai, atokiau stovėjo grupelė rusakalbių mokytojų.

Jis nežinojo, kokia įtampa tvyrojo mokykloje dėl tautinių nesutarimų, koks susiskaldęs buvo mokytojų kolektyvas, kaip dažnai iškilusį nesusipratimą spręsdavo skųsdami vieni kitus... Naujasis direktorius turėjęs „įvesti tvarką“. Mokyklos vadovui tuo metu tebuvo dvidešimt vieneri. Solidumo pridėti galėjo nebent šeima – S. Valančius jau buvo vedęs ir augino sūnų.

„Pasisveikinau, visiems paduodamas ranką, – tęsia prisiminimus S. Valančius. – Palydi mane visa delegacija iki mokyklos, turėjusios tapti ne tik darbo, bet ir gyvenimo vieta. Trečiajame mokyklos pastato aukšte, šalia mokytojų kambario, mano šeimai buvo paskirtas kambarėlis su šylančia sienele ir virtuvė. Gyvenimo sąlygos buvo kuklios – jokių buities patogumų. Elektra buvo tiekiamą po kelias valandas per dieną. Aplinka irgi nyki pasirodė, gatvės neasfaltuotos, tvoros medinės arba iš senų tinklų. Net ir dabar graudumas suima, prisiminus pirmąjį vakarą mokyklos kambarėlyje. Tyla ir tamsa. Priėjau prie lango, prieš akis – šaltos mėnulio šviesos nutviekstas marių paviršius. Toks liūdesys apėmė, skruostu ašara nusirito... Kol neatsivežiau šeimos, jaučiausi labai vienišas.“

Šventinė nuotaika

Atvykęs rugpjūčio viduryje, S. Valančius turėjo nedaug laiko perimti mokyklos reikalus ir pasiruošti mokslo metų pradžiai. Vos ėmusis darbų ir pirmieji nesklandumai išlindo. Išsikvietęs naująjį direktorių apylinkės tarybos pirmininkas papriekaištavo, kad jis atvykęs nepristatė vietos valdžiai, kad be jų žinios perduodamos pareigos, kad perdavimo-priėmimo komisijoje nėra rusų specialistų.

„Anoks ten perdavimas! – šypneli S. Valančius. – Ūkvedžio nebuvo, tad perėmiau dokumentaciją, inventorių, ir tiek.“ Tiesa, į tą komisiją įtraukė rusakalbę mokytoją, Klaipėdos miesto Nidos gyvenvietės vykdomojo komiteto deputatę.

Įtemptas buvo ir pirmasis mokytojų tarybos posėdis. Prasidėjęs po pietų, jis baigėsi... antrą valandą nakties. Skirstant pamokų krūvį, reikėjo išdalinti vieno už girtavimą atleisto mokytojo pamokas. „Aš bandau skirstyti tas pamokas, bet nė vienas mokytojas nesutinka, – prisimena direktorius. – Jis grįš – ir viskas. Mano rusų kalbos žinių (posėdis vyko rusų kalba) neužteko išaiškinti ir įtikinti, kad negaliu palikti neužimtų pamokų ir laukti, kol galbūt sugrįš mokytojas. Pasiginčiję galiausiai šiaip taip sutarėm, kad jei jis grįš, grąžinsim jam tas išdalintas pamokas“, – juokiasi S. Valančius.

Pastangos suvienyti dvikalbį kolektyvą

Prasidėjus mokslo metams trintis tarp dviejų mokytojų stovyklų tebesitęsė. Tuo metu rusų kalba besimokančiųjų buvo visos septynios klasės, o lietuvių – tik pradinės. Bet valdžia – direktorius ir pavaduotoja – tai lietuviai! Menkiausia proga įsižiebavo konfliktas. Kelios rusakalbės mokytojos atkakliai reikalavo „tautybių ir kalbų balanso“. Nuvažiavo ir į Klaipėdos liaudies švietimo skyrių, išdėsčiusios savo reikalavimus, siūlė vienos iš jų kandidatūrą į pavaduotojos postą.

Sužinojęs apie kolegijų intrigas, direktorius ėmė ieškoti neutralios kandidatūros, nesutikdamas, kad pavaduotoja būtų skiriama viena iš „maištininkių“. Antraip atmosfera būtų dar labiau „įsielektrinusī“. Mokykloje dirbo aukštąjį išsilavinimą turinti, jokių „grupinių interesų“ nesaistoma mokytoja Valentina Kaminskaja. Jos vyras plaukdavo į jūrą, o ji, negavusi darbo Klaipėdoje, atvažiavo į Nidą. Ir aplinkybės palankiai susiklostė – tuo metu direktoriaus pavaduotojos pareigas ėjusi Aldona Makštutytė susirgo, jos ligai gydyti palankesnė vieta buvo Klaipėda, ją ten perkėlus, pavaduotoja buvo paskirta V. Kaminskaja. Nors ne visiems mokytojams tai patiko, bet Klaipėdos liaudies švietimo skyrius šią direktoriaus pasiūlytą kandidatūrą patvirtino.

Kalbėdamas apie pirmuosius darbo metus, direktorius mena, kad nemažai pastangų ir išradingumo reikėjo taikesnei ir draugiškesnei mokyklos atmosferai kurti. Mokytojos – daugiausia moterys ir merginos, tad intrigėlių pasitaikydavo. Vienas iš kolektyvo stiprinimo būdų buvo bendros šventės – Kovo 8-osios, Gegužės 1-osios, Spalio revoliucijos, Naujųjų metų ir kitų švenčių progomis mokykloje buvo rengiamos vakaronės. Kad jos būtų linksmesnės, reikėjo muzikos – dėl jos tardavosi su jūreivių užkardos viršininku Vladimiru Mamontovu, kad į tas šventes išleistų armonika groti mokančius tarnybą atliekančius jūreivius. Tie linksmi, su šokiais ir dainomis vakarai iki vėlumos visiems patikdavo.

Direktoriui reikėjo rūpintis ir atvykstančių mokytojų apgyvendinimu. S. Valančiui ir dabar juokinga prisiminti, kaip su Nidos apylinkės tarybos pirmininku sprendė dviejų rusakalbių mokytojų būsto reikalą. „Buvom tikri, kad jos kalba tik rusiškai, tai pirmininkas man lietuviškai sako, kad yra du butai – vieno kambario su virtuve, netoli parduotuvės (dabar evangelikų liuteronų klebonija) ir dviejų kambarių su virtuve Purvynės gatvėje. Esą toms jaunoms mokytojoms užteksią vieno kambario. Pasirodo, viena mokytoja suprato lietuviškai ir baisiausiai pasipiktino tokiu sprendimu. Teko joms skirti didesnįjį butą.“

Prie įvairiausių kasdienybės reikalų ir rūpesčių jaunam direktoriui prisidėjo ir nerimas dėl tikimybės būti pašauktam į privalomąją karinę tarnybą. Šeima jau džiaugėsi antruoju sūnumi (pagal tuo metu galiojusią tvarką, jei šeimoje auga du vaikai, vyro į kariuomenę neimdavo), tačiau šaukimą S. Valančius vis tiek gavo. Patarimą, kaip išsisukti iš situacijos, jam davė Nidoje mediku dirbęs buvęs karo gydytojas, pasiūlęs paguldyti žmoną ir mažąjį sūnų į ligoninę, o kariniam komisariatui pateikti pažymą, kad žmona serga ir nėra kam prižiūrėti vyresniojo sūnaus. Išsisuko – kabinti kareiviškos košės direktoriui neteko...

Valančių šeima dar kurį laiką vargo mažame mokyklos kambaryje, kuriame tilpo tik lova ir staliukas. Vyresnysis vaikas miegojo lovytėje, o mažasis – vežimėlyje. Po kurio laiko persikraustė į namą netoli mokyklos, kurio viename gale buvo mokinių bendrabutis, kitame direktorius gyveno. Nors mokinių buvo nedaug, bet tylos ir ramybės trūko... Norėdama pagerinti direktoriaus šeimos gyvenimą, valdžia jam siūlė į Vokietiją išvažiavusios šeimos namą prie dabartinio savivaldybės pastato. Tačiau dėl žuvininkystės ūkio elektros generatoriaus keliamo monotoniško ir varginančio triukšmo S. Valančius nenorėjo į jį kraustyti. Buities sąlygos pagerėjo, kai mokinukai buvo iškelti kitur. Tada šeima jau turėjo du kambarius. Sodelį ir daržą. Džiaugsmo suteikė gimusi dukra.

Gyvenimo Nidoje pradžioje Valančių šeima augino keletą kiaulaičių, turėjo karvutę, vardu Belana. „Apie 1956–1957 metus Nidoje buvo 50 karvių. Ganėsi jos senojo aerodromo teritorijoje. Namų iš ganyklos savąją lengvai parsiviliodavau duonos rieke“, – pasakoja direktorius. Pats ją ir melžė.

Iš mokyklos po pamokų Pajūrio gatve (dabar G. D. Kuverto) grįžtančios pradinių klasių mokytojos D. Radzevičienė ir A. Rinkūnienė. 1960 m.

Neringos I aštuonmetės mokyklos mokytojai. 1963 m. (prieštas prie senosios mokyklos dar nepastatytas)

Su rudeninių gėlių puokštėmis po 1960 m. Rugsėjo 1-osios šventės.
Iš kairės: mokytojos A. Džigajeva (Ščetinina), D. Radzevičienė, direktorius
S. Valančius, mokytojos A. Sinkevičienė, A. Rinkūnienė, L. Stasiūnaitienė

Į mokyklos bendruomenės šventes, sueigas, minėjimus, kurie vykdavo mokyklos kieme arba sporto aikštelėje už jos, ateidavo ir mokinių tėvai, ir kiti miestelio gyventojai. Už direktoriaus S. Valančiaus stovi mokytojai V. Rinkūnas, V. Kizevičienė, Vykdomojo komiteto Švietimo skyriaus darbuotoja V. Taleikienė, mokytojos N. Skeivienė, A. Sinkevičienė ir D. Beitnarienė. Tolumoje matyti dar nenugriautas senasis viešbutis *Kurische Elch*, kuriame veikė kultūros namai ir buvo rodomas kinas. XX a 7-ojo dešimtmečio pabaiga

Tuo metu šiuokius tokius ūkelius turėjo ir kiti mokytojai. Kas prie namų, kas atokesniuose sklypeliuose augino daržoves. Atvykusi ir Skruzdynės gatvėje apsigyvenusį mokytojų Rinkūnų šeimą atsivežė ožką.

„Kas iš tų mokslų...“

Pamažu pamario gyvenvietėse gausėjo žmonių. Juos viliojo galimybės gauti darbą ir būstą. Čia kėlėsi vis daugiau lietuvių šeimų. Lietuvių klasėse vaikų ėmė daugėti, iš jungtinių klasių imtos formuoti atskiros, o rusų kalba besimokančiųjų sumažėjo. Vienais metais buvo išlaikoma klasė, kurioje tebuvo du mokiniai. Mažėjant rusiškai kalbančių vaikų, mažiau reikėjo ir rusakalbių mokytojų. Švietimo skyriaus sprendimu jie buvo perkeliami į Klaipėdos mokyklas. Mokytojams naujos sąlygos tiko: didesnis miestas, didesnis pamokų krūvis.

Pradinės klasės veikė Preiloje ir Pervalkoje. Jas baigusieji toliau mokytis važiuodavo į Nidą. Tačiau kartais vaikų mokslai pradine mokykla ir baigdavosi. Ypač berniukų. Kadangi darbo jėgos trūko, o žuvies sugavimo planai buvo dideli, tėvai sūnus imdavo į žvejybą. Direktoriui rūpėjo vaikų išsilavinimas, jis lankydavosi šeimose, bandydamas įtikinti tėvus leisti vaikus toliau mokytis. Kartą vienas tėvas S. Valančiui tiesiai išrėžė: „Direktoriau, kiek jums duoti pinigų, kad mano vaikas galėtų žvejoti?.. Naudingiau bus, jei jis dirbs, padės išlaikyti šeimą. Kas iš tų mokslų?“

S. Valančiaus rūpestį gyventojų švietimu, vaikų lavinimu ir auklėjimu viename novelės „Kelionė pilka jūra“ epizode yra aprašęs rašytojas Viktoras Miliūnas: „Valančius, mokyklos direktorius, žmogus neapsakomai malonus ir teisingas, sutikęs jį (Zanių Šimutį – *aut. pastaba*), visuomet pasako: kokį tu pavyzdį sūnui duodi, ką, Šimuti? Geri, su žmona apsipeši... Vaikas gabus, sudaryk jam sąlygas ir pamatysi, kas bus: sau džiaugsmą turėsi ir žmonėms džiaugsmas bus.“

Pamažu skeptiškas pamariečių požiūris į mokslą menko, gausėjo ne tik pradinės, atsirado penkta ir šešta klasės – 1962 metais mokykla iš septynmetės išaugo į aštuonmetę ir vadinosi Neringos I aštuonmetė mokykla.

Senajoje mokykloje darėsi ankšta – reikėjo daugiau patalpų. Po kelerių metų (1964-aisiais) mokiniai jau klegėjo erdviuose ir saulėtose naujojo dviejų aukštų mokyklos priestato klasėse. 1969-aisiais mokykla tapo vidurine. Atsirado ir vakarinių klasių. Nemažai neturinčių aštuonmečio ar vidurinio išsilavinimo suaugusiųjų sėdo į mokyklos suolus. Netrukus duris atverti turėjo naujas mokinių bendrabutis, bet mokyklai dar reikėjo ir sporto salės. Tačiau pagal galiojusius reikalavimus joje buvo per mažai mokinių, kad būtų leista statyba. Tuomet miestui vadovavusiam Aloyzui Pusliui irgi atrodė visai suprantama, kad statant mokyklos bendrabutį kartu būtų imtasi ir sporto salės. Bet kaip įtikinti Švietimo ministeriją?

Kaip tik tada į Nidą turėjo atvažiuoti LTSR švietimo viceministras Vaclovas Kiškis. Tuomet buvo įprasta vietos valdžiai priimti ir pasirūpinti aukštų svečių laisvalaikiu. Tokių neformalių susitikimų metu būdavo galima ir miestui kokios nors naudos išpešti. Vykdomojo komiteto pirmininkas A. Puslys ir mokyklos direktorius pasinaudojo proga – pakvietė svečių vakarienės, o smagiai besišnekučiuodami, priėjo ir prie jiems labai svarbaus klausimo. „Išklausęs mūsų norus, – pasakoja S. Valančius, – gal nelabai tikėdamasis, kad mums pavyks, V. Kiškis sako, jei iki gruodžio pabaigos pateiksit projektą, visą reikalingą dokumentaciją, patvirtinsim

S. Valančius buvo ne tik rūpestingas administratorius, bet ir geras matematikos mokytojas, kurio išaiškintas lygtis, teoremas ir formules suprasdavo net ne itin matematiką mėgę mokiniai

sporto salės statybą. Mes ir nedelsėm. Kreipėmės į Klaipėdos projektavimo institutą, pavyko gauti tipinį sporto salės projektą, ir jau lėkėm į Vilnių... Projektas buvo patvirtintas. Sporto salės statyba prasidėjo..."

Kitos direktoriaus „profesijos“

Pradėjusiam dirbti mokykloje S. Valančiui teko būti ir ūkvedžiu, ir buhalteriu, ir vairuotoju, ir kūriku. Tiesa, sekretorę turėjo. Ji sudarydavo algalapį, ir direktorius du kartus per mėnesį veždavo jį į Klaipėdos liaudies švietimo skyrių. Reguliarus susisiekimo su Klaipėda nebuvo, tekdavo ieškoti, kas galėtų pavėžėti. Jei pasitaikydavo žuvininkystės ūkio mašina, vežanti žuvį, važiuodavo su ja. Kadangi važiuodavo ir ekspeditorius, direktoriui tekdavo sėdėti kėbule ant žuvies dėžių. Malonumas menkas – kelias duobėtas, vėjas pučia, o jeigu dar lietus... Keltas – dvi sujungtos baržos, lentomis sukaltu deniu, vadintas „kaliošu“, – tegalėjo perkelti du sunkvežimius. Žmonėms nebuvo jokios užuovėjos. Jei kildavo stiprus vėjas, visai nekeldavo.

Taigi nuvežęs algalapį į Liaudies švietimo skyrių ir gavęs čekį, S. Valančius eidavo į banką paimti pinigų. Susidėjęs juos į portfelį, traukdavo kelto link ir laukdavo mašinos, parvešiančios namo. Susirinkdavo ir daugiau keleivių. „Vėl krataisi kėbule, – toliau pasakoja direktorius. – Kartą, grįžtant iš Klaipėdos, prieš Juodkrantę, kur kelias arčiausiai marių, vairuotojas sustoja, pripila į radiatorių vandens, o tada lipa į kėbulą, nusiima kepurę ir paprašo keliaujančiųjų susimokėti. Paskui sustoja Juodkrantėje „pasistiprinti“. Kokią valandą keleiviai sėdi, laukia... Grįžęs jau linksmas „šoferis“ veža mus toliau... Kartą teko parvažiuoti kariniu sunkvežimiu.

Pasisakiau, kas esąs, ir kariškiai mielai paėmė. Pirmiausia sustojo Juodkrantės poste, kadangi aš ne kariškis, į teritoriją įvažiuoti neleido, teko išlipti ir laukti. Atvažiavus į Pervalką – vėl tas pats. Išlipu. Vaikštau. Laukiu valandą, kitą... Sutemo... Aš su pinigais. Neramu kažkaip. Staiga priešais mane, pasišviesdamas žibintuvėliu, su ginklu rankose išdygsta kariškis. Ištardęs, ką čia veikiu, pasako, kad mašina įklimpo, bet jau tuoj atvažiuos. Į namus grįžau jau po vidurnakčio“ – savo ilgai trunkančias keliones mena S. Valančius.

Kartais, direktoriui grįžus anksčiau, mokytojai nelaukdavo rytojaus, kol mokykloje bus išmokėti atlyginimai, jų atsiimti ateidavo į namus. „Pasikalbėdavom, aptardavom reikalus. Turėjom didelį apvalų stalą, – juokiasi direktorius. – Prie jo priimdavom ir mokytojus, ir svečius iš ministerijos, „mokomojo auklėjamojo darbo“ tikrinti atvažiuodavusius inspektorius...

Direktoriui reikėdavo ir kuru pasirūpinti. Malkų krosnimis šildomai mokyklai duodavo miškų ūkis. Sunkvežimį joms parsivežti gaudavo iš žvejų kolūkio „Pasienietis“ ar žuvininkystės ūkio. „Vėliau gavome karišką „zisa“, – grįžta į tą laiką S. Valančius. – Kartą su vairuotoju Leonu Laurinavičiumi jau sutemus vežamės tas malkas, įsukam į miško keliuką, o ten kuoliukai įkasti. Pasirodo, juos, kad mašinos mišku nevažinėtų, buvo sukalęs vairuotojo brolis, girininkas Ipolitas Laurinavičius... Vairuotojas stipriau paspaudė greičio pedalą ir pralėkėm tuos stulpelius išvartydami. Kitą rytą žiūrim – mašinos buferis įlenktas. Puolėm jį tiesinti...”

„Malkų turėdavome, tik susiskaldyti jas reikėdavo patiems, – pasakoja S. Valančius. – Tą padaryti turėdavo kūrikas, bet, matyt, norėdamas pagreitinti ir pasilengvinti darbą, jis į malkų kūgio vidurį dėdavo neskaldytų kaladžių, o aplink apkraudavo mažesnėmis pliauskomis. Kartą, kūrikui susirgus, krosnį teko pakurti valytojai. Ši atbėga pas mane pasipiktinusi, kaip kurt, kad malkos neskaldytos... Tada ir paaiškėjo jo gudrybės... Tąkart teko pačiam skaldyti...”

Darbų ir visuomeninės veiklos niekada netrūko

Ragavo S. Valančius ir apylinkės pirmininko duonos. Sako, tas pareigas gavęs kiek netikėtai: „Tą dieną, kai turėjo atvykti Klaipėdos partijos komiteto atstovų lydimą amerikiečių delegacija, tuometinis pirmininkas darbe pasirodė neblaivus. Kur jau ten jam su svečiais. Tad paprašė manęs, kaip aktyvaus visuomenininko, priimti atvykusius svečius. Vizitas pavyko, delegaciją priėmėm gražiai, poilsio namų valgykloje buvo surengti pietūs, Klaipėdos partinė valdžia buvo patenkinta... O po to įvykio, sušaukus deputatų tarybos sesiją, atleistas anksčiau pirmininkas ir balsuota už mano kandidatūrą. Taigi iki pietų aš – direktorius, po pietų – apylinkės pirmininkas. Eidamas dvejus pareigas, juo buvau nuo 1957 m. iki 1961 m.“

S. Valančius juokiasi prisiminęs, kaip, kuriant miestą, atvyko komisija susipažinti su įstajomis. „Pirmiausia atėjo į apylinkės tarybą, aptarėm reikalus, pasakė, į kurias įstaigas eis. Paklausiau, kada ateis į mokyklą. Nurodytu laiku aš jau ten. Atėję klausia, kur direktorius? Sakau – „aš“... Kaip? Ir direktorius, ir pirmininkas?... Tai ir alga dviguba?... Bet aš prieš skiriant mane pirmininku buvau pasakęs, kad direktoriaus pareigų nepaliksiu, ir tai niekam neužkliuvo...”

S. Valančiui netrūko visuomeninių pareigų – puikiai pažindamas ne tik mokyklos, bet ir miesto gyvenimą, visada turėjo atsakingos veiklos. Dirbo rinkimų komisijose, vadovavo draugovininkų būriui. Tais laikais viešajai tvarkai prižiūrėti švenčių dienomis ir savaitgaliais buvo rengiami draugovininkų reidai – kartu su milicijos pareigūnu apeidavo miestelio pramogų ir pasilinksminimo vietas. S. Valančius sudarydavo budėjimo grafikus, kontroliuodavo, kad

draugininkai jų laikytusi, o jei kuris dėl asmeninių priežasčių negalėdavo patruluoti, tekdavo pačiam eiti. Tokių patikrinimų metu pasitaikydavo raminti padauginusį smarkuolį. O kur dėti – blaivyklos Nidoje nebuvo. S. Valančius pasakoja, kaip sykį įsisoninę tokį į automobilį ir nuvežę keletą kilometrų Preilos link. Išlipino ir pasakę, į kurią pusę grįžti, paliko. Orientyras – švyturio blyksniai. Apie vidurnaktį, draugininkams dar patruluojant, „ištremtasis“, pamatęs juos, šūktelėjo: „Vyrai, tai aš jau išsiblaiviau“... Nei pyko, nei skundėsi...

S. Valančius mena atvejį, kaip nubaudė vieną poilsiautoją iš Maskvos, kuris savo automobilyje sėdėjo... tik su trumpikėmis. Surašyto baudos protokolo išrašą nusiuntė į jo darbovietę ir gavo atsakymą: „nubaustas teisingai“. „Dabar pagalvojus, juokas ima, – šypelti S. Valančius, – juk bausti tai nebuvo už ką... Bet tokie laikai buvo...“

Nors visokių situacijų kasdienybės rutinoje pasitaikydavo, bet S. Valančius laikėsi principo, kad piktumu nedaug tepasieksi. Ir net su konfliktišku žmogumi keblioje situacijoje ieškodavo taikaus bendravimo...

Sovietinės kasdienybės grimasos

Dar vykstant „kukurūzų vajui“, vieną dieną apeidamas mokyklą, direktorius ant sienos pamatė piešinį – Chruščiovą su kukurūzų burbuole rankose. „Kas nupiešė?“ – juokinga nepasirodė. „Pamatys kam nereikia, kils triukšmas, įsikiš saugumas, prasidės tardymai, tampymai, nemalonumai mokyklai neišvengiami, – emocijų neslepia S. Valančius. – Čiupau plytą ir ėmiau brūžinti tą sieną. Gal valandą gramdžiau... Buvo smalsaujančių mokytojų, kodėl ta siena nugremžta, bet apsiėjau nuo išsamesnių aiškinimų.“

S. Valančius prataria įtaręs, kad saugumas verbuoja kai kuriuos darbuotojus, turėjusius teikti informaciją apie mokyklos gyvenimą, mokytojų ir vadovų pokalbius, požiūrį į tarybų valdžią. Todėl vengdavo pernelyg atvirų pokalbių ar viešos valdžios kritikos. Direktorius prisiminė kuriozišką, bet išgąščio sukėlusį nutikimą su saugumiečiu: „Mūsų mokykloje dirbo jaunas mokytojas, kuris netrukus gavo šaukimą į privalomąją karinę tarnybą ir išvyko. Po kelerių metų gauname žinią, kad atvyks tikrintojai iš saugumo, reikia paruošti mokytojų asmens bylas. Viską padarę, laukiame tų tikrintojų, neramu... O atvyksta tas jaunas mokytojas, po tarnybos įsidarbinęs saugumo struktūrose. Ir visai ne tikrinti, o tiesiog aplankyti buvusių kolegų.“

Nors mažame miestelyje ir nedidelėje mokyklos bendruomenėje nemalonių nutikimų retai pasitaikydavo, tačiau ne tik direktorius, bet ir visa valdžia budrumo neprarasdavo. Ruošiantis kokiame renginiui, šventei ar minėjimui, viskas iš anksto būdavo aptariama, suderinama su atsakingais asmenimis, numatomos visos smulkmenos. Bet koks renginys vykdavo pagal griežtą scenarijų. „Kartą, ruošiantis kažkuriai iš sovietinių švenčių, vienas nidiškis prasi-tarė organizuosiąs eitynes už laisvą Lietuvą. Esą su vėliavomis ir plakatais eisią nuo marių iki jūros ir atgal. Žinia pasiekė ir atitinkamas tarnybas. Nedelsiant buvo sukviesti įstaigų vadovai, visuomenės aktyvistai, sudaryti budėjimo grafikai, stebėti įvykius įtraukti pasieniečiai. Saugumas dirbo gerai. Tik... nieko neįvyko. Kažkas papokštavo.“

„Daugelis direktyvų – kaip gerinti pažangumą, stiprinti internacionalinį auklėjimą, gerinti ateistinę veiklą ir pan. – būdavo nuleidžiamos iš aukščiau, ir nuolat tikrinama, kaip jos vykdomos, todėl tekdavo pasitelkti nemažai kūrybiškumo ir gudrumo, kad pateisintume veiklą ir atitiktume reikalavimus, – sako S. Valančius. – Štai, atvyksta komisija tikrinti, kaip dirbamas ateistinis

Prie mokyklos. Iš kairės: mokytojai T. Šalaševičiūtė, V. Kizevičienė, A. Džigajeva (Ščetinina), A. Rinkūnienė, S. Valančius, L. Riepšienė, E. Kuncaitienė, D. Radzevičienė, A. Sinkevičienė, L. Stasiūnaitienė. 1965 m.

Nidos vidurinės mokyklos pirmosios laidos abiturientai (1971–1972), susitikę mokykloje po dešimtmečio. Sėdi iš kairės: mokyklos direktorius S. Valančius, mokytojai V. Jonušienė, D. Beitnarienė, P. Beitnaras. Už jų – abiturientai V. Sakalauskas, V. Mamontovas, G. Jegorovaitė, V. Gedgudas, N. Tarailaitė, V. Šleiniūtė, V. Puzinas, V. Valančius

Mokyklos bendruomenė džiaugėsi sulaukusi jaunųjų specialistų – kolektyvą papildė (pirmoje eilėje iš kairės) chemijos ir biologijos mokytoja M. Jelisejeva, anglų kalbos mokytoja V. Serova, istorijos mokytoja V. Jonušienė, matematikos mokytoja A. Janulienė. 1971 m.

Pradinių klasių mokytoja I. Šakinytė su savo auklėtiniais. 1971–1972 m.

darbas. Patikrina, surašo aktą. Paskui klausimas svarstomas Klaipėdos partijos komitete, manęs klausia, kaip aš vertinu to darbo svarbą ir rezultatus. Aš atsakiau, kad Nidoje bažnyčios nėra, jos vietoje įkurtas muziejus, nuvežti vaikus į kitas bažnyčias tėvai neturi galimybių, lankydamasis mokinių namuose šventų paveikslų ant sienų nemačiau. Tokio mano paaiškinimo užteko.“

Kartą pas mokyklos direktorių atėjo vienos tarnybos vadovo žmona. „Ji norėjo per vasaros atostogas parengti savo vaikus Pirmajai Komunijai. Atėjo patarimo ir sutikimo prašyti. Suprasdamas, kad situacija ir delikati, ir kebli, viešai apie tai nei prasitarti negalėčiau, bandžiau paaiškinti, kad mokykla nei drausti, nei leisti negalinti. Kad ji pati atsakinga už savo vaikus, ir pasiūliau veikti savarankiškai bei atsargiai. Rudenį, pakviestas į šios šeimos šventę, sužinojau, kad ji surengta vaikų Pirmosios Komunijos proga. Manau, kad ir daugiau šeimų krikštijo ir atlikdavo kitas apeigas, nuvykę į kitus rajonus, pas savo giminaičius.“

Kitas dabar šypsena keliantis, o tada nemalonumais grėsęs nutikimas įvyko prieš šv. Kalėdas. „Kaip namuose be eglutės, kai yra vaikų? – mena S. Valančius. Parnešiau ją, papuošėm, net girliandą turėjom... Gal kažkas pamatė pro langą, gal paskundė, kad direktorius šv. Kalėdas švenčia (tokiu metu vis kokių tikrintojų atvažiuodavo). Vėl turėjau aiškintis Klaipėdos partijos komitetui... Laimė, aš tą vakarą buvau mokykloje, vedžiau pamokas „vakariniokams“. Kad svaresni pasiteisinimo argumentai būtų, net jų parašus surinkau.“

Atsakingas ir už mokytojus, ir už mokinius

Prisimindamas „anuos laikus“, mokyklos kasdienybę, S. Valančius sako, kad pedagogai tada buvę draugiškesni, turėję daugiau idealizmo. Jei kuriam mokiniui prasčiau sekdavosi dėstomas dalykas ar jo savaitės kontrolinio darbo rezultatas būdavęs neigiamas, mokytojas pasilikdavo po pamokų su juo padirbėti. Apie jokią papildomą atlygį net kalbų nebūdavę. Tada mokykloje galiojo tvarka, kad mokytojai kartą per trimestrą eidavo lankyti silpniau besimokančių ar drausmės problemų turėjusių vaikų tėvus. Pokalbiai namuose būdavę draugiški, atviri, mokytojai matydavo tikras gyvenimo sąlygas: kuriems reikia materialinės pagalbos, kuriems konsultacijų po pamokų. Buvę ir tada socialiai remtinų šeimų, vaikų, kurių auklėjimu ir mokymusi tėvai menkai tesidomėjo...

Kalbėdamas apie apsilankymus mokinių namuose, direktorius prisiminė atvejį, kai nuėjęs pas mokinį rado šeimą bevalgančią. „Pakvietė prie stalo ir mane. Įdėjo bulvių, troškintos mėsos, dar neįprasto skonio mirkalo gavau. Mėsa panaši į vištienos, tik kauliukai smulkesni ir mėsa pilkesnė... Pavalgius šeimnininkė klausia, ar skani buvo... varniena? – juokiasi S. Valančius. – Tai buvo pirmas kartas, kai jos ragavau. Vėliau yra tekę oficialius svečius vaišinti. Atvykdavo į Nidą toks korespondentas, vis mėgdavęs Mikelį Engeliną pakalbinti, jo istorijų apie varnų gaudymą pasiklausyti. Tai iš M. Engelino nusipirkę varnų, nunešdavom jas Meteorologijos stoties viršininko Alfonso Kairio žmonai. Ši mokėjo ypatingai jas ištroškinti, ir mūsų laukdavo skani vakarienė, kuo nors stipresniu užgeriant...“

Pasakodamas apie augantį pedagogų kolektyvą, gyvavusias tradicijas, tarpusavio santykius, S. Valančiaus sako, kad mokytojai buvę kūrybiški, atsidavę darbui, bet jautrūs, skaudžiai reaguojantys į kritiką. Tekdavę laviruoti, kartais nusileisti, galvoti, kaip kuo švelniau pasakyti pastabą. Sykį turėjęs priekaištų lietuvių kalbos mokytojai, sulaukė rūsčios jos reakcijos – esą, kaip matematikas galįs kritikuoti lituanistę. Nors kalbėjęs kaip direktorius, o ne kaip dėsto-

mojo dalyko specialistas. Tačiau situacijos neaštrino, o ir šiaip niekad neįtūtė pykčio nei kolegoms mokytojams, nei kitiems darbuotojams.

Užsimindamas apie santykius su pavaldiniais, S. Valančius vis pabrėžia, kad pagarbą gali užsitarnauti tik pats ją rodydamas. Sau kėlė didelius reikalavimus, siekė užsibrėžtų tikslų, vertybe laikė savo ir kitų punctualumą, konkretumą, žodžio laikymąsi. Tas pačias vertybes diegė savo vaikams, jas nuolat akcentuodavo ir mokiniams.

Mokyklos direktorius nei prieš pamokas, nei pertraukų metu ar po pamokų savo kabinete ramiai nesėdėdavo. Regis, jo ausys ir akys būdavo visur. Mokiniai šiaip jau vengdavo į direktoriaus akiratį pakliūti, o jei taip nutikdavę, ir jo griežtą toną, ir tėviškus pamokymus ilgai atsimindavo.

Direktorius įsitikinęs, kad vaikų atsakomybei ir savarankiškumui ugdyti labai svarbus buvęs darbinis auklėjimas. Pradinukų mičiurininkų būrelis turėjo daržo lysves, mokėsi auginti ir pažinti įvairias daržoves. Vyresnieji mokyklos dirbtuvėse su darbų mokytoju pagamindavo įvairių mokyklos reikmėms skirtų daiktų – stendų, rėmelių, nupiešdavo plakatus. Sukaldavo ir inkilėlių paukšteliams, tvarkydavo mokyklą ir jos aplinką. Vienais metais, pajūrį užplūdus kolorado vabalams, ėjo jų rinkti. Mokiniai tada surinko pusantros 200 litrų talpos statinės (beje, norėta juos sudeginti mokyklos katilinėje, bet direktorius neleido, pabūgęs, kad vabalai mokykloje nepasklistų). Eidavo moksleiviai ir miško tvarkyti, medelių sodinti. Prieš sezono atidarymą triūsavo poilsio namuose, už tai paskui „užsidirbdami“ autobusą kokiai pažintinei ekskursijai po Lietuvą ar toliau.

Atsakomybę už mokinius direktorius ir mokytojai jausdavo ir vasarą – juk kurortas, daugiau visokio šurmilio, daugiau pramogų ir pagundų. Miestelyje vieni kitus pažįsta, vieni apie kitus daug žino, bet kokia mokinių išdaiga, bet koks įvykis, bet koks su „tarybinio moksleivio vardu nesuderinamas“ poelgis būdavo tuoj pastebimas, ir žinia po miestelį išnešiojama. Kartu su Nepilnamečių reikalų komisija būdavo rengiami reidai, lankomasi poilsio namuose vykduosiuose šokiuose, kino filmų seansuose. Rimtesnių incidentų nepasitaikydavę. Kai kurie mokiniai vasaros sezono metu įsidarbėdavo – valydavo mišką ar paplūdimį, kavinėje plaudavo indus ir dirbdavo padavėjais. Tačiau leidimą dirbti galėdavo gauti tik pažangūs mokiniai. Tai irgi buvo stimulas geriau mokytis.

Keitėsi laikai, keitėsi ir vaikų auklėjimo pedagogika. Tačiau šiandieninis vaikų teisių išaukstinimas S. Valančiui ne visada priimtinas. Dabar kiekvienas moksleivis greitas šaukti apie savo teises, o pareigas tenka priminti. Tačiau pritaria, kad auga šauni karta – laisvesnė nuomonei, gebanti pakovoti už save, kūrybinga, plačiau pažįstanti pasaulį, mokanti užsienio kalbų, mėgstanti keliauti.

Už lango – laiko tėkmė. Darganotą rudenį keičia šaltas žiemos baltumas, jį – gaivi pavasario žaluma, o netrukus ir spalvinga vasara ateina. Bėga laikas amžinybės taku, eina, nueina dienos, prisiminimais virsdamos... Tačiau S. Valančius negyvena vien prisiminimais, jo dienos užpildytos visokia veikla – jie su žmona Onute yra aktyvūs folkloro ansamblio nariai, įvairių švenčių ir festivalių dalyviai, svetingi šeiminkai, rūpestingai puoselėjantys savo aplinką – visus pas juos užsukusius vasarą nustebina netoli namų keliasdešimties arų plote puoselėjamos gausios visžalių augalų ir įvairiarūšių gėlių kolekcijos. Darbščioms rankoms žemė kasmet atlygina ir dosniu uogu bei daržovių derliumi, kuriuo jie mielai dalijasi su visais juos aplankiusiais...

KŪRYBA, KŪRĒJAI

FOTOGRAFŲ SEMINARAI NIDOJE: IŠTAKOS, RAIDA, TĄŠA

Į rudenįjančią Nidą fotografai susirinko 40-ąjį kartą

*Seminarai Nidoje, pradedant pirmuoju, buvo vienintelė vieša vieta,
kur neveikė griežta sovietinė cenzūra.*

Stanislovas Žvirgždas

Priešistorė

1969 m. rudenį įkūrus Lietuvos fotografijos meno draugiją, iškart kilo fotomenininkų mokymo, leidybos ir tarptautinio bendradarbiavimo bei sklaidos problema. Tuo metu Lietuvoje nebuvo kur studijuoti meninės fotografijos, nebuvo tokio pobūdžio studijų ir Maskvoje ar kituose SSRS miestuose. Cenzūros griežtai kontroliuojama leidyba merdėjo, o apie jos kokybę neverta nė kalbėti. Visi tarptautiniai ryšiai vyko tik per Maskvą, kur toleruotas socrealizmas ir žurnalistinė, sistemai palanki „lakuoto“ gyvenimo fotografija. Tiesa, retsykais pasitaikydavo ir išimčių, ypač „atšilimo“ ar „varžtų atleidimo“ laikotarpiais. Plataus masto organizacinę veiklą pradėjusiai Lietuvos meninei fotografijai reikėjo nuolatinio, daugiaprofilio, kasmet vis toje pačioje vietoje vykstančio seminaro. 1973 m. pradžioje tuometinis Lietuvos fotografijos meno draugijos pirmininkas Antanas Sutkus, suprasdamas svarbą ir rūpindamasis fotomenininkų išprusimu, Draugijos valdybos posėdyje pristatė idėją kasmet Nidoje rengti fotografų seminarus, į kuriuos būtų kviečiami žymūs fotografai, kritikai, menotyrininkai, istorikai ne tik iš SSRS, bet ir iš užsienio, skaitomos paskaitos, rengiami fotografijų pristatymai ir aptarimai. Tų pačių metų, 1973-ųjų, rugsėjo mėnesį į Nidą suvažiavo apie 40 fotomenininkų, kritikų ir svečių. Seminaro idėja buvo suburti fotografus iš visos Lietuvos, rodyti ir aptarti jų darbus, išklausti pranešimus apie fotografiją ir kitus menus, susipažinti su mūsų fotografijos istorija bei estetika. Per pirmąjį seminarą dalyviai ypač daug fotografavo, rengė savo darbų peržiūras,

Romualdas Požerskis. *Juozas Polis Nidoje*. 1986 m.

klausė įvairiausios tematikos paskaitų. Menotyrininkai, kritikai ir vienintelio SSRS fotografijai skirto žurnalo *Sovetskoje foto* atstovai iš Maskvos bei Lietuvos teoretikai ir praktikai skaitė paskaitas aktualiais fotografijos istorijos, teorijos, estetikos ir technikos klausimais. Kūrybinės savaitės metu buvo atidarytos Henriko Landzbergio ir Audriaus Zavadskio meninės fotografijos parodos. Tiesa, iki dabartinio tarptautinio seminarų lygio dar reikėjo ilgokai palūkėti.

Vienintelė vieta be cenzūros

Galima konstatuoti, kad seminarai Nidoje, pradedant pirmuoju, buvo vienintelė vieša vieta, kur neveikė griežta sovietinė cenzūra, – tai buvo savotiška fotomenininkų „virtuvė“. Fotomenininkai rodė viską, ką buvo sukūrę, ypač kuluaruose ar juokais vadinamo „darbo sekcijose“ metu, laisvai diskutavo, reiškė savo nuomonę. Ten fotografijas matydavo ir kolegos, ir kritikai, ir menotyros grandai, ir svečiai. Atsirado galimybė parodyti tikrąją, nelakuotą, ideologijos pančių nesuvaržytą Lietuvos fotografiją. Anuo metu tai buvo vienas svarbiausių seminaro akcentų, tačiau kitur tokios „meninės“ fotografijos buvo negailestingai metamos iš parodų, *Glavlito* draudžiamos išvežti į užsienio konkursus ir salonus. Pozityvus dalykas buvo ir tai, kad Visasąjunginio menotyros instituto mokslininkai, papildę ir išanalizavę Nidos seminaruose sukauptą patirtį apie Lietuvos fotografiją, apsigynė disertacijas ir išleido ne vieną knygą apie mūsų iškiluosius autorius, ištyrė Lietuvos fotografijos mokyklos fenomeną. Apie seminarus rašė ir žurnalas *Sovetskoje foto*. Maskvos menotyrininkai publikuodavo straipsnius seminaro tema ir juos iliustruodavo Nidoje darytomis fotografijomis. Neatsilikdavo ir Lietuvos spauda. Beveik visuose tuometiniuose periodiniuose leidiniuose pasirodydavo informacijos (nuo trumpos žinutės iki išsamaus straipsnio) apie seminarą ir geresnės ar blogesnės kokybės iliustracijų.

Pasienio zona, instruktažai, vietos valdžia

Į pirmąjį seminarą, kaip, beje, ir į vėlesnius, buvo vykstama tik pagal Draugijos valdybos sudarytus ir valdžios aprobuotus sąrašus. Seminaras prasidėdavo nuo išsamaus instruktažo, kaip elgtis, kur vaikščioti, ką ir koku laiku fotografuoti ir t. t. Pasienio užkardos viršininkas kiekvieną kartą patikrindavo sąrašus. Tiesa, neteko girdėti, kad kas nors į seminarą nebūtų įleistas. Laimei, Antanas Sutkus buvo pažįstamas ir su Vilniaus, ir su Nidos viršininkais, tad kliūčių beveik nedaryta. Suprantama, pasisėdėjimai vakarais su vietiniu partiniu elitu buvo būtini. Vietiniai gyventojai į fotografus nekreipdavo jokio dėmesio, o gal ir privengė: visi buvo užimti savais darbais, kas žvejojo, kas dirbo vykdomajame ar kitur. Seminarai buvo „bohemiški“, tad vienintelė parduotuvė tą mėnesį nesunkiai įvykdavo „degalų“ pardavimo planą. Fotografai daugiausia bendraudavo tarpusavyje, ištisas dienas fotografuodavo, dalyvaudavo fotografijų peržiūrose, aptarimuose ar parodų atidarymuose, bendraudavo su svečiais. Į ideologizuotas paskaitas kai kurie nenueidavo. Tiesa, „seminaro štabas“ pravaikštų neregistruodavo ir jokių drausminimo priemonių nesiimdavo. Nidos laisvės vėjas visiems buvo prie širdies.

Iki fotografų seminarų apsnūdusį Nidos kaimelį kiek pajvairindavo į jį retsykais užsukdavę rašytojai, dailininkai ar čia giminių turintys poilsiautojai. Poilsio namuose daugiausia vasarodavo partinis elitas ar svečiai iš „plačiosios tėvynės“. Vietiniams gyventojams jokia kita

Visada sakydavau, kad esu architektas, kurio svajonė – statyti namus. Bet iki šiol visada statydavau pontoninius tiltus, kuriais pervažiuoja armija, laimi mūšį, o aš vėl statau naują. Tokių misijų turėjau iki pat tos dienos, kai atsisakiau savo pareigų Lietuvos fotografijos meno draugijoje <...>. Mano kūrybinės ambicijos išplaukdavo su žvejais, mariose pasijausdavau fotografas. Parplaukęs sėsdavau į jachtą su maskviečiais – viskas, gimdavo visai kitas žmogus. Manau, kad mano meninė veikla nukentėjo, jau nekalbant apie šeimą... Siaubas... Bet tai buvo būtina. Tikriausiai buvo ne tiek svarbu mokėti rusų kalbą ar priklausyti partijai, kiek mokėti tinkamai pabendrauti su maskviečiais.

Antanas Sutkus

R. Požerskis. *Antanas Sutkus (dešinėje), Marijonas Baranauskas. Nida. 1978 m.*

R. Požerskis. *Aleksandras Macijauskas, Stanislovas Žvirgždas, Algimantas Aleksandravičius. 1997 m.*

Poilsio namuose *Zunda* Nidoje

kultūrinė programa, be kartais atvežamų dokumentinių ir meninių kino filmų, buvo beveik neprieinama: jų darbas buvo aptarnauti atvykusius svečius. Nidoje pradėjus rengti fotografų seminarus, vietinis gyvenimas tapo įvairesnis. Paskaitos, parodos, aptarimai, kino filmų seansai buvo laisvai prieinami visiems ir be jokio mokesčio. Į Nidos pastoralinę rimtį įsiveržę fotografai sudrumstė kaimišką, nusistovėjusią, metų metais nesikeičiančią atmosferą ir nesibaigiančią kasdienybės rutiną.

Stabtelėjimas ir įsibėgėjimas

Surengus pirmąjį seminarą, dėl lėšų stygiaus, nors veikiau dėl ideologinių kliaučių (laisvos dvasios seminaru ypač buvo nepatenkintas LTSR KP centro komiteto Kultūros skyriaus vedėjas Sigizmundas Šimkus), antrojo seminaro teko palūkėti net šešerius metus. Jis įvyko tik 1979 m. rugsėjo mėnesį Nidoje. Vėliau seminarai vykdavo jau kasmet, tad 2017 metais buvo surengtas jubiliejinis, 40-asis.

Į seminarus kasmet susirinkdavo gausus būrys fotomenininkų iš Lietuvos ir svečių iš SSRS. Nidoje, vadintoje „fotografijos Meka“, vienu metu buvo galima išvysti per 100–150 fotografų, kurie, nekreipdami dėmesio į tai, kad sovietmečiu Nida buvo pasienio zona, visur šmirinėjo ir viską fotografavo. Seminarai pamažu įsibėgėjo, plėtėsi jų geografija: svečiai suvažiuodavo iš Maskvos, Leningrado, Vladivostoko, Charkovo, Pereslavlio, Kaliningrado, Kazanės, Kišiniovo, Minsko, Talino, Rygos, Tbilisio, Jerevano, atsiveždavo asmenines parodas ar šiaip daugybę įvairios tematikos, technikos ir krypties fotografijų. Ir mūsiškių autorių, ir svečių fotografijų buvo tokia gausybė, kad kasdien būdavo pristatoma penkios ar daugiau improvizuotų parodų, jos rodytos visur, visose įmanomose erdvėse. Daugiausia ginčų sukeldavo jaunųjų fotografų darbai, o atsiradus „nuobodulio estetikos“ adeptų, aptarimai, kritikų pasisakymai, autorių prieštaravimai būdavo tokie karšti, atmosfera taip įkaisdavo, kad, regis, viena kibirkštėlė būtų įplieskusi gaisrą.

Pradedant pirmuoju seminaru, svečiai suvažiuodavo ne tik iš centrinių Sovietų Sąjungos miestų, bet ir iš tolimiausių šalies kampelių. Atvykdavo ir vienas kitas užsienietis. Svečių iš užsienio gerokai padaugėjo Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. Panašių seminarų ne tik tuometinėje SSRS, bet ir užsienyje tada dar nebuvo, išskyrus tarptautinį Arlio festivalį Prancūzijoje. Pirmasis Arlio festivalis *Arlio susitikimai* startavo 1968 m., tad lietuviškąjį jis lenkia tik penkeriais metais. Nidos seminarai per trumpą laiką tapo labai populiarūs, į juos veržte veržėsi ne tik Lietuvos ar sovietinių respublikų, bet ir Europos bei kitų pasaulio kraštų fotografai, kritikai ir menotyrininkai.

Regis, nė vienoje kitoje Lietuvos vietovėje nebuvo padaryta tokia daugybė fotografijų kaip Nidoje. Ir svečiai, ir Lietuvos fotografai ištisomis dienomis fotografuodavo, o tos fotografijos per tarptautinius konkursus, salonus, parodas, leidinius ir periodinę spaudą paplito po visą pasaulį ir išgarsino šį begalinio dangaus užklotą smėlyną ir vandenų kraštą. Seminarai paskatino ir Nidos fotografų klubo atsiradimą. Fotografas Kazimieras Mizgiris subūrė bendraminčius ir pradėjo rengti vietinių ir kitų Lietuvos miestų fotografų parodas. Aktyviai veikiantis fotoklubas per trumpą laiką tapo žinomas visoje SSRS, jo narių parodos labai sėkmingai buvo eksponuojamos įvairiuose miestuose. Svarbu ir tai, kad fotoklubo vadovas, gerai suvokdamas fotografijos mokslo reikšmę, buvo subūręs fotografija besidominčių moksleivių grupę. Deja, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, klubas neteko patalpų, ir jo veikla užgeso.

Pagaliau tarptautinis rangas

1988 m. 9-ajame kūrybiniame fotografų seminare pasirodė pirmasis svečias iš užsienio – išėivis Kazys Daugėla (JAV), kuris pristatė savo prieškarį Lietuvos fotografijų kolekciją. Daugeliui tai buvo nepakartojamos akimirkos, nes viešai rodomas istorines fotografijas jie

matė, regis, pirmą kartą. Vėlesniais metais svečių iš užsienio vis daugėjo, jie skaitė paskaitas apie savo šalių meninę fotografiją, gausiai jas iliustruodami, tad seminaras pamažu tapo tarptautinis, ir ši tradicija jau nebenutrūko. Tarptautinio seminaro geografija dabar išsiplėtė nuo Japonijos iki JAV, nuo Australijos iki Islandijos ir kasmet vis plečiasi.

Burti, bendrauti, vienyti

Svarbiausia seminarų užduotis – burti, bendrauti, vienyti, rasti bendrą kalbą. Tikriausiai todėl Lietuvos fotomenininkų sąjungos nariams, nepaisant kūrybinių ir estetiškų skirtumų, pavyksta nesusiskaldyti, išvengti nereikalingų, kūrybinį darbą žlugdančių konfliktų, nors įvairių bangavimų, „mažų“ maištų visada būta. Komunikacija gyvėja, kai atsiranda naujų žmonių – ir fotografų, ir paskaitininkų. Estetinė atskirtis prasidėjo dar Lietuvos fotografijos meno draugijos laikais, kai susiformavo vadinamoji „nuobodulio estetika“, pradėtos kvestionuoti tuomet populiarios klasikinės vertybės, seno ir naujo suvokimas. Būtent tuo laikotarpiu Nidos seminarai ir buvo ta vienijanti grandis. Seminaruose susitikdavo visų kryptių fotomenininkai, ir būtent čia, bendraujant neformalioje aplinkoje, būdavo generuojamos naujos idėjos, ieškoma sąlyčio taškų tarp klasikos ir postmodernizmo, patikslinamos ar išsiškinamos pozicijos.

Fotografų susitikimai

Pradedant pirmuoju seminaru, visi kiti, net iki 34-ojo seminaro, būdavo skiriami kokiam nors konkrečiam, tuo metu aktualiam temai nagrinėti. Tai temai buvo skiriamos paskaitos, parodos, prisiminimų vakarai, diskusijos, rodomi dokumentiniai lietuviški ir užsienio šalių filmai. 2011 m. seminare atsirado radikalių pokyčių. Visų pirma buvo atsisakyta konkrečių temų, o pats tarptautinis seminaras gavo pastovų pavadinimą *Fotografų susitikimai*. Pasikeitė ir seminaro formatai: vyko portfolio peržiūros, vakarinis renginys *Nida off*, prasiplėtė paskaitininkų geografija, atsirado sinchroninis vertimas, tęsiamas konkursas *Fotografuojame Nidoje*, o svarbiausia – pirmą kartą atskira brošiūra išspausdinta ir seminaro programa.

Tradacijų tąsa ir nauji iššūkiai

Per visą seminarų rengimo laikotarpį Nidoje buvo gvildenamos įvairios laikmečiui, fotografijos meno raidai, istorijai, estetikai ir menotyrai svarbios temos, ne kartą buvo mėginama apibendrinti nueitą kelią, numatyti ateities gaires ir perspektyvas, atšvęsti net keli Lietuvos fotomenininkų sąjungos jubiliejai, prisiminti iškiliausios jos nariai. Temų vis daugėja, tad seminarams kaskart tenka numatyti ir bent iš dalies spręsti ar bandyti atsakyti į besivystančio fotografijos meno vis iškeliamus klausimus. Jų nemažėja. Nors Nidos seminarai ne visada į juos atsako, tačiau niekada jų nevengia. Regis, visų Nidos seminarų kūrybiškumo paslaptis – sugebėjimas keistis, išlaikant pastovumą, tęsiant tradicijas ir būnant atviriems visoms nuomonėms, kryptims, tendencijoms bei naujiems iššūkiams.

VITALIJUS BUTYRINAS

2017 metais įsteigta Neringos mero premija, kuri Lietuvos fotomenininkui kasmet bus teikiama už reikšmingą kūrinį ar jų ciklą, analizuojantį, dokumentuojantį ar interpretuojantį Kuršių nerijos temas ir objektus.

Pirmoji Neringos mero premija skirta fotomenininkui Vitalijui Butyrinui už tradicine technika atliktą legendinę koliažų seriją pajūrio tema, taip pat už fotografų seminaro ir Nidos vardo sklaidą profesionalaus meno lauke.

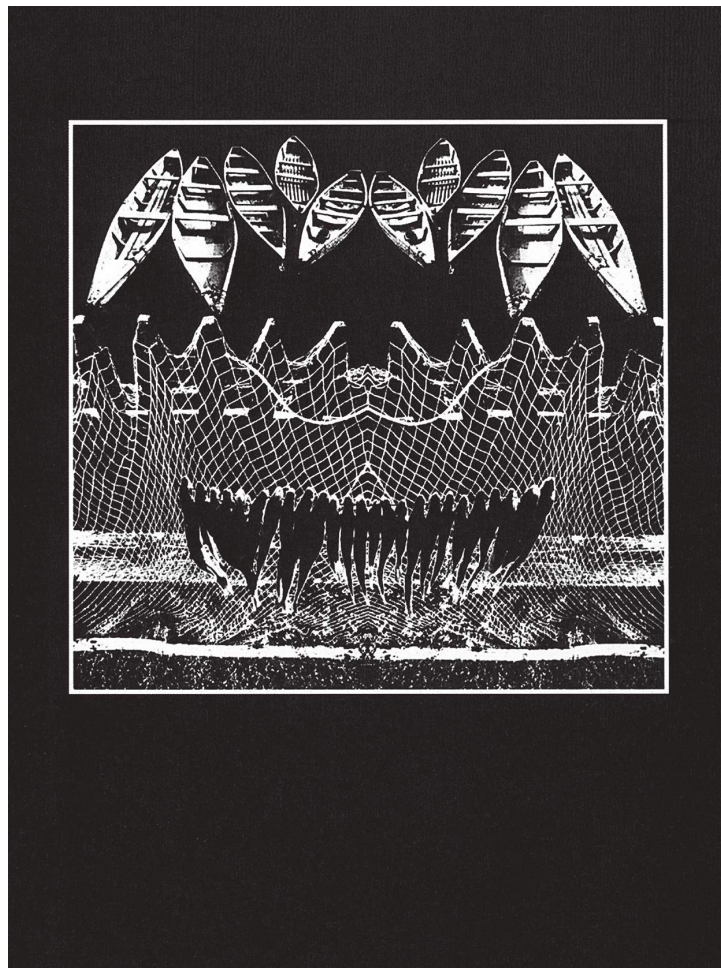
Mąstyti ir fantazuoti kviečiančios fotografijos

Vitalijus Butyrinas – vienas savičiausių Lietuvos fotomenininkų, jo kūrybos išskirtiniai bruožai yra fotografijų vaizdinės formos ypatumai ir fantastiniai kūrinių siužetai bei jų simboliškumas. Šio fotomenininko montažo technikos profesionalumas – neabejotinas, o estetiškumas – nepriekaištingas.

Ankstyvieji V. Butyrino darbai – tai Lietuvos fotografijos mokyklai būdingu reportažiniu metodu sukurtos fotografijos. Vėliau, ieškodamas įvairesnių raiškos formų, menininkas ėmė kurti montažus, kuriuose fotografinis atvaizdas buvo naudojamas tik kaip pradinė medžiaga. Autoriaus kūrybinis kelias vedė daugialypę simbolinę prasmę turinčių vaizdinių pasaulio link. Vieną fotografiją-pasakojimą V. Butyrinas fotolaboratorijoje žirklemis sukurdavo iš 180–300 nuotraukų. Preciziškai tikslios įvairių fotografijų detalės tapdavo vienalyčiu kūrinium.

Vitalijus Butyrinas, Rimaldas Vikšraitis, Albertas Švenčionis Nidoje, apie 1980 m.

Vitalijus Butyrinas
Etiudas, 1973 m.

Fotomenininko sukurtame fantastiniame pasaulėvaizdyje gamta siejama su žmogumi, o šios vienovės vaizdiniais bandoma kelti egzistencinius klausimus ir perteikti universalias meilės, gimimo ir mirties, ryšio su dieviškuoju pasauliu temas.

Fotografuoti pradėjęs šešiolikos metų, iki šiol išsaugojęs pirmąją išryškintą juostą, ilgai ieškojęs ir sukūręs savo braižą, menininkas sako, jog kūryba – tarsi stiprus narkotikas, tai kančia ir pasiaukojimas, bemiegės naktys, nesibaigiančios paieškos, ilgas ir atkaklus darbas bei atradimų džiaugsmas.

Daugybę metų ilsėtis ir ieškoti įkvėpimo važiuodavęs į Nidą, V. Butyrinas yra sakęs, kad aštuoniasdešimt penki procentai visų jo fotografijų yra sukurti čia, – Neringa buvo mylimiausia fotomenininko vieta pasaulyje.

Parengė Asta Jankauskienė

NERINGA ABRUTYTĖ

Neringos Abrutytės poezija labai neįprasta... Nelengva pasakyti, ar jos poezija tiesia naują kelią, ar yra tik stebinantis literatūros inkliuzas, ar provokacija. Tekstas sudėtas iš atsietų nuotrupų, subtilybių ir šiurkštybių (viskas greta), nutekintų eilučių ir negrabių žargoniškų „gatvės“ posakių, intelektualios ironijos ir visiškų naivybių. Gali sau manyti, kad tai postmodernaus pasaulio organiška išraiška, bet gali galvoti ir kitaip: kad esama distancijos, šypsno. Galima skelbti jos eilėraščius, galima neskelbti ar užginčyti, piktintis ar juoktis žiūrint į neįmanomą sintaksę, bet vis tiek liks įspūdis – čia „kažkas yra“; – taip pati poetė yra apibūdinusi savo kūrybą.

Po ilgokos pertraukos Neringa Abrutytė rengia ketvirtąją poezijos rinktinę. Joje bus ir šie, kol kas dar niekur nespausdinti, poetiniai tekstai, pristatantys, ko gero, vienintelę lietuvių poetę, gimusią ir augusią Neringoje.

Miela Neringa, ar jau galite pažvelgti į savo gimtinę iš pagarbaus atstumo, ar jums ji šiandien yra kažkas daugiau nei siaubingas paauglystės košmaras, ilgai trukęs konfliktas su savimi ir aplinka, kuri Jūsų – netipiškos kūrėjos – nesuprato, nepriėmė, o gal ir negalėjo priimti?

Aišku, galiu (pažvelgti kitaip, bet netgi ne iš pagarbaus atstumo, o su dar didesne meile ir svajone sugrįžti). Visi kada nors buvome paaugliai. Kūryba, kitoks pasaulio matymas tik užaštrindavo kampus. Suprato nesuprato – tai normalus pasaulis.

Iš Jūsų pasisakymų spaudoje žinome, kad gyvenate Danijoje, auginate dukrą Adą, jūsų vyras – graikas, turite šunį... Esate išbandžiusi begalę darbų: nuo drabužių dizaino iki virėjos amato... Ar ilgai galite ištvirti nerašydama? Kas Jums šiandien yra poezija? Kaip ji gimsta?

Aš galiu išvis nerašyti. Bet galiu ir rašyti. O gimsta poezija vienatvėje, medituojant, stebint pasaulį iš savo vidaus.

Lietuvių poezijoje Jūsų su niekuo nesupainiosi: turite labai savitą poetinį kalbėjimą... Iš kur tai?

Man tiesiog buvo duota, arba Kažkas (jei yra, – Aukščiausiasis) manęs pasigailėjo. Evangelijoje yra parašyta: „Kas turi, tam bus duota, o iš neturinčio bus atimta ir tai, ką turi.“ Tokia keista išmintis. Mokykloje klasės auklėtoja Vitalija Jonušienė kadaise mane įspėjo, kad vis „ant laurų užmiegu“. Šiandien pagalvoju: Nidoje turėjome žiauriai gerus mokytojus (tarp jų – ir lituanistę Rūtą Žeimienę). Už viską labiausiai jiems esu dėkinga.

Be trijų poezijos knygų (Rojaus ruduo, 1995; Iš pažintis, 1997; Neringos m., 2003), esate išvertusi ne vieną knygą iš prancūzų kalbos... Įsiminė jūsų išversta Jacques'o Prevert'o poezija.

Aktyviai neužsiimu vertimais. Bet, aišku, tai, ką verčiu, man labai patinka.

Ar dažnai sugrįžtate į Lietuvą? Ar norisi sugrįžti? Gal įsivaizduojate, kad vieną dieną ir vėl tėviškėje nebebūtumėte tik viešnia?

Į Lietuvą grįžtu retai, bet svajoju vieną dieną gyventi savo vaikystės bute Nidoje. Į Nidą, be abejonės, grįšiu. Gal dirbsiu literatūros mokytoja, gal atidarysiu sporto ir poezijos klubą (turiu jogos ir tailandietiško masažo išsilavinimą), daug galiu duoti Neringos žmonėms.

Kalbino Raimonda Ravaitytė-Meyer

(Prieš 13 metų)

nieko nežinojau gėriau reciną ouzo
erdviam salonikų balkone tarsi laivo deny
valgei vynuoges ir kažkokią nežinau kaip lietuviškai žuvį
taip tvanku kad net ilgiesi vėsios beveik išmintingos danijos

banalios atostogos po saule – tik saulė ir jūra
kilnoja tave į paviršių lengviau nei pakeltum save
ant kojų suglebusių nuo karščio visų raumenų tūriu
druska ant saulės juodų stiklų ir graužia šiek tiek akyse

guliu ir užmiegu po saule tik saulė ir vienas dangus
žydresnis už mėlyną arba nežinau mėlynesnis už sielą
jūra skalauja akmenis bangos mažos geria balsus
po akių vokais laksto raudoni šviesos šešėliai

galva ant laikraščio graikiškai efimerida
atostogų efemerija siesta po prisivalgymo trijų h
pliauškia balsai į jūrą jei ne palmės visai kaip nida
gal tik nuotaika kai nematau girdžiu

po graikijos saule esu ir graikiškas vyras
šventas paulius čia vaikščiojo šventus rašė laiškus
mes irgi čia vaikštom valgom gyros
greičiau tu valgai aš tik atsikandau – labai

(Dabar)

viešpatie tai mano pirmas šuo ir pirmos
atostogos su šunimi naujas bandymas save išdresiruoti
vos pabudus į lauką tik čia per atostogas
tereikia atverti duris į terasą tiesiai į sodą į mišką į žemę medžius
ir jis iš lovos bėga – kailiniuotis – ir greitai daro ratus

tačiau palieku džiūti (aš dar miegu) paskui surinksiu – visus
(svarbiausia kad slapta nepakakotų į kaimyno daržą)
apsukęs ratukus ir pritūpčiojęs grįžta ir laukia prie durų
kaip gera be diržo – tik antkaklis su kaulo formos metaliniu pakabuku kur
iššgraviruotas smulkiai mano tlf. numeris – bet vieną kartą

tasai (kaip mano rusas jį vadina) obormotas įpuolė į kaimyno kiemą
ir ėmė traukti pačią didžiausią medžio šaką iš visos šakų ir skiedrų
krūvos; išėjo senis ir suriko: „Væk (šalin!)...“ Tada pripuoliau
ir atsiprašiau, o kaimynas: Šunį reikia pririšti...
viešpatie leisk daugiau nepatekt į kito privačią teritoriją
senukai gyvena vieni ir tikriausiai pirmąkart mato retriverį, o šuo rimtai supyko
(durnius): kad sulojė!

kai pomidorai negenda ar galim juos valgyt? –

užkonservavus alkį

medinės grindys ir medinės
sienos mediniai baldai ir medžiai sode

medinės skiedros dega
židiny o visos mintys
rusena mano pailsėjusioj širdy

medinis pagalys – sviestas kad
šuo atneštų – šuo kaip vètra
griebia atneša ir vèl metu
tolyn į mišką Bum – bet dabar
jis ima smulkint pagalį į skiedras
ir neklauso šeimininkės – šunsnukis

viešpatie ar kada nors aš grįšiu
iš negandingų vakarų į rytus
po daugybės metų atostogų aš pasiryžus
atidirbt – geriausia būtų (maldauju) už Litą

ar kada nors aš nusileisiu iš viršaus

Daliai Jazukevičiūtei

tada visi turėjo dirbti – ir tu 1989 m. ant pirmosios knygelės antro viršelio dirbai archyve – tada gyvenai Ukrainoje, bet mes visi tada irgi gyvenome vienoj šaly ir paskutinį kartą už savo knygą gavai honorarą rubliais už kurį atvažiavai į neringą (į viešbutį) kad susitiktumei su savo mylimuoju kiek tai buvo rublių nesvarbu dabar visų veidų netenki stovėdama už durų ir visų nesvarbu sakai svarbu ją turim – tėvynę – tarytum tada ji buvo mažesnė o minios ją iškėlė kaip vėliavą jos rankos apjungus mintis į nprklsmbę nepainiokim tėvynės su valdžia sakai – ir valstybe? nepainiokim gimtosios vaikų kalbos su jų tautybe.

1.

ada: vynuogių balionai balionėliai su šakelėm ant šakelių užrišti
šaukštely lašas pieno yra kliaulė
mėnulis – prašo kad nuimčiau nuo dangaus
o televizoriuj pasirodo gražus vaizdelis – kad jį iškirpčiau
mamos vardas mama
ir t. t.

atsitūpus renka žaislus į dėžę
paskui ir vėl išmėto

aš fotely sėdžiu
mintis kad ada
nebe aš

tai nebe aš o ada

panaši į mane
(vaikystės nuotraukas)
tokia kaip aš bet
ada nebe aš

ji renka žaislus
obuolys prakąstas
ir paaugus galvos kad
mano gyvenimas baigtas ir kai

2.

virtuvėj sėdim ir valgom
ada kėdutėje rožinėj savo
kojytėmis makaluoja o
už lango žiūrim staiga
įsiliepsnoja įsiliepsnoja

dega medinis namelis
tas kurį arabai vasarą
pastatė tarsi palapinę
viduj lyg mečetėj
patiesė kilimą

(o ten žaidė vaikai ir ada
įpuolusi vidun kojytėm
linksmai trepsėdavo
krapštydavau lauk
rėkavo)

virtuvėj sėdime
namelis liepsnoja
prisiminimų liepsnos
laižo mano vaizduotę
baltas medinis namelis
ada ten trepsi ir duodasi
o jeigu ji būtų viduj
pačiame namelyje

namelį apima gaisras
apima gaisro siaubas
didėja ada didėja
ada dega mano vidaus
liepsnoj

CV

darbas turi būti pagal galimybes – realistiškas
konkretus, konkrečios darbo vietos – tai įkalinimo įstaigos
o ne darbo sritys neaiškios užduotys ar vizijos
darbas ko gero tu jo nekenti ir tai
it`s just a job!
pats geriausias dalykas jame – pinigai

islandiška vasara

pelenai nuo tavo cigaretės užbiro karšti man ant rankos
skersvėjis pro abu pravirus mašinos langus įpūtė žiežirbą
ji nuriedėjo ant galinės sėdynės žaibiškai sustojai
ir ieškojome iš kur veržiasi dūmas užgesinau liko pradeginta
skylutė toliau lyg niekur nieko grožėjomis lavomis ir uostėm
kaip kvepia! supuvusius kiaušinius verda vanduo kyla balti dūmai
neseniai amerikoj buvau Niagaros vandenys dūžta iš viršaus ir jų
garai man priminė dūmus o čia vos rūksta žemė plyšta gūra
paskui nuėjom vėl pagert kavos – aš be cukraus o tu su druska ir pipirais
tada klausiu ar čia islandai visai nelaiko šunų (nė vieno neišveda)
baik tu – sakai – ar jie neturi kur: į gamtą
nors vėjas ir vakaras vėsu tu atsagstytais marškiniais
saulė sukasi viename aukštyje aplink islandijos planetą
ilgus ilgus ilgus tavo šešėlius į baltą vandenį meta

Užrašų knygelė; susirašyt visas kavines, į kurias užsukti dėl darbo.

sapnas

bet kažkokioj prancūzijos kavinėj
stilingos besišypsančios pro liūdną veidą
padavėjos kalbasi tarpusavy girdžiu
„nusivarau nuo kojų“...
bet sakau keista prancūzų k.:
„comblez-moi du n`importe quel travail“
ir šios „bien-sure, tu es notre cousine“
kuo meiliausiai mane apkabina
net sudreba įtarimas:
mano atlyginimas čia bus
tikrai ne pinigai. Čia tik
sapnas kažkokioj prancūzijos kavinėj surengtas.
tik eilėraštis čia ir ne (kokie gražūs kadaise buvo) frankai.

kai esi nepriklausomas nuo darbo ir valstybės
atostogos atrodo garantuotos o
kai dirbi per atostogas ir tai ne darbas o tiesiog
Lietuvos Nepriklausomybės

KRONIKA

KURŠIŲ NERIJOS KULTŪROS VERTYBĖMS – YPATINGAS NERINGOS SAVIVALDYBĖS DĖMESYS

Dr. Lina Motuzienė

2017 m. lapkričio 13 d. Kuršių nerijos istorijos muziejuje pirmą kartą Neringos bendruomenei ir kurorto svečiams pristatytos kultūros ir istorinio paveldo vertybės, dalį kurių šiais metais įstaigai *Neringos muziejai* padėjo įsigyti Neringos savivaldybė.

Pristatyme muziejaus lankytojai turėjo galimybę pirmą kartą išvysti unikalų garsiosios XIX a. pab. – XX a. pr. Nidos dailininkų kolonijos menininko Ernsto Mollenhauerio paveikslą, tapytą Nidoje 1924 metais, vokiečių istoriko Waltherio Hubatscho studijų laikų Karaliaučiaus universitete atributiką, indą su įspaudu *Herm. Blode*, menantį iki Antrojo pasaulinio karo gyvavusio žymaus Hermanno Blode's viešbučio laikus, retus leidinius, reikšmingus Lietuvos istorijos, mokslo, literatūros tyrimams, ikonografinius rinkinius, tarp kurių originali Kristijono Donelaičio knyga *Metai, Liudviko Rėzos Dainos, oder Litthausische Volkslieder*, Liudviko Rėzos memuarai *Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius iš vieno Prūsijos armijos kape-liono dienoraščio*. Taip pat Kuršių nerijos muziejui kultūros puoselėtojas iš Olandijos Frederikas Erensas padovanojo unikalią vėtrungę, įsigytą senienų mugėje, kuri yra viena seniausių, saugomų Lietuvos muziejuose. Šiomis vertybėmis *Neringos muziejai* papildė savo eksponatų klodus per pastaruosius pusantrų metų.

2016 m. balandžio 1 d. Neringos savivaldybės tarybos sprendimu prie Rašytojo Thomo Manno memorialinio muziejaus buvo prijungtos dvi įstaigos: Kuršių nerijos istorijos muziejus ir Žvejo etnografinė sodyba, virtę didesniu ir profesionalesniu dariniu – įstaiga *Neringos muziejai*.

Peržiūrėjus visų trijų muziejų eksponatų fondus, nuspręsta vienu iš pagrindinių muziejaus prioritetų laikyti naujų eksponatų kaupimą ir jų įsigijimą. Muziejaus vadovų nuomone, turtinga Kuršių nerijos istorija, aprėpianti istorinį laikotarpį nuo Rytų Prūsijos, Nepriklausomos Lietuvos Respublikos iki šių dienų, privalo gausiau atsispindėti ir įstaigos *Neringos muziejai* archyvuose. Šios įstaigos tikslas – surinkti kuo daugiau vertingų ir prasmingų prarastos istorijos vertybių. Įgyvendindami šį tikslą, *Neringos muziejai* siekia geriau supažindinti visuomenę su Kuršių nerija kaip savitą istorinę raidą turinčiu kraštu, ugdyti pozityvų požiūrį į praeitį, įveikiant įsigalėjusius stereotipus, ir jį perduoti tiek bendruomenės nariams, tiek muziejų lankytojams.

Per pastaruosius pusantrų metų *Neringos muziejai* įsigijo ne vieną originalią, Kuršių nerijos istorijai ir kultūrai svarbią muziejinę relikviją, alsuojančią vietos dvasia. Šiomis relikvijomis ateityje bus pildomos ir atnaujinamos muziejų ekspozicijos, siekiant sukurti modernius ir patrauklius muziejus šių dienų lankytojams, atvykstantiems ne tik iš Lietuvos, bet ir iš viso pasaulio. Šioms vertybėms įsigyti šiais metais nemenką lėšų dalį skyrė Neringos savivaldybės taryba.

Neringos muziejų darbuotojai džiaugiasi Neringos savivaldybės parama naujoms muziejinėms vertybėms įsigyti. „Mes norime, jog Neringos miestas, Kuršių nerija būtų žymi ne tik gamta, gražiausiais paplūdimiais, bet ir prasminga kultūros įstaigų veikla. Ypatingą dėmesį norime atkreipti į unikalį Kuršių nerijos istoriją, turtingai papildančią visos Lietuvos praeitį, todėl remsime kultūros įstaigų iniciatyvas ir ateityje“, – eksponatų pristatymo visuomenei metu teigė Neringos meras Darius Jasaitis.

Liudvikas Rėza *Dainos, oder Litthauische Volkslieder*

Kristijonas Donelaitis *Metai*

Neringos muziejai nupirko ne šiaip retų leidinių, bet su juose esančiais žymių žmonių parašais, įrašais, pastabomis, taip pat šie leidiniai yra glaudžiai susiję su išskirtine Kuršių nerijos istorija. Kiekvienas Neringos gyventojas su pasididžiavimu galės papasakoti besidomintiems, kad jų miesto muziejuje yra labai retų knygų, kurias galima išvysti nebent Vokietijos ar kitų šalių bibliotekose. Muziejui įsigijus minėtas knygas, Neringos miesto gyventojams su muziejininkų pagalba atsiranda unikali galimybė iš arti susipažinti su originaliomis Liudviko Rėzos dainomis, kurias ne vieną dešimtmetį atlieka Neringos folkloro ansambliai. Be to, muziejaus įsigytais Kristijono Donelaičio *Metais* labai susidomėjo Prūsijos Lietuvos raštijos tyrėja dr. Liucija Citavičiūtė. *Neringos muziejai* turi vilties, kad ši žymi mokslininkė ateityje išsamiau paanalizuos įsigytus leidinius.

Liudviko Rėzos memuarai.
Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius iš vieno Prūsijos armijos kapeliono dienoraščio

Vokiečių istoriko Waltherio Hubatscho studijų laikų Karaliaučiaus universitete ženkliai

Irmtraut Hubatsch, Walterio Hubatscho dukra, keletą kadencijų vadovavo Goethe's institutui Vilniuje ir buvo Thomo Manno kultūros centro kuratoriumo narė, tapo Thomo Manno festivalio gerbėja, ne vienas atostogas vasaromis praleidusi Neringoje. Irmtraut Hubatsch, pasitarusi su Klaipėdos universiteto istorike doc. dr. Nijole Strakauskaite, nutarė padovanoti savo žymaus tėvo studijų laikų atributiką įstaigos *Neringos muziejai* archyvui, kadangi Karaliaučiaus universiteto (Albertinos), kuriame W. Hubatschas studijavo istoriją, geografiją ir germanistiką, vėliau jame dirbo, egzistavimas nutrūko po Antrojo pasaulinio karo.

Įdomiausi I. Hubatsch padovanoti eksponatai – Albertinos universiteto studentų ženkliai, kuriuos studentams kaip pasididžiavimo simbolį dovanodavo jų tėvai, giminės, draugai. W. Hubatscho studijų laikotarpiu aukštasis mokslas buvo labai vertinamas ir toli gražu ne kiekvienam pasiekiamas.

Vokiečių istoriko Waltherio Hubatscho studijų laikų Karaliaučiaus universitete studento kepuraitė

Įstaigai *Neringos muziejai* kultūros puoselėtojas iš Olandijos, ne vienerius metus su turistinėmis grupėmis atvykstantis į Kuršių neriją, Frederikas Erensas padovanojo vėtrungę, kurią jis įsigijo Nyderlanduose, senienų mugėje. *Neringos muziejai* didžiuojasi, jog autentiška vėtrungė buvo padovanota būtent Nidoje esančiam muziejui.

Vėtrungė yra unikali, kitos tokios Lietuvos muziejuose nėra. Naujoji vėtrungė dar laukia gilesnių specialistų tyrimų, galėsiančių atskleisti jos atsiradimo istoriją.

2017 M. NERINGOS KULTŪROS ĮVYKIŲ APŽVALGA

Rengdami penktąjį *Dorės* numerį, išplatinome klausimyną, prašydami išskirti, kas 2017 metais kultūros gyvenime buvo reikšminga, įdomu, netikėta, nauja, o kas galbūt verčia suklusti? Sąmoningai neaprašinėjome tradicinių, daugelį metų vykstančių vasaros festivalių: jie atspindėti tik tiek, kiek juose pastebėta kaitos ir naujumo. Atsakymų pagrindu parengėme šią kroniką.

Penki išskirtiniai

- Tarp reikšmingiausių 2017 metų kultūros įvykių – **Adalberto Bezenbergerio atminimo Juodkrantėje įamžinimas**. Tai, ko beveik du dešimtmečius nepavyko padaryti valstybinėms institucijoms, tapo įmanoma dėl privačios iniciatyvos. Viešbučio savininko Viktoro Valcerio užsakymu atminties ženklą prie neišlikusios A. Bezenbergerio vilos Juodkrantėje, Miško gatvėje, sukūrė broliai skulptoriai Vytautas ir Kęstutis Musteikiai. Nepamirštami Neringos mero Dariaus Jasaičio žodžiai, pasakyti atidengiant atminties ženklą: „Valdžia nepadaro kažko ne iš blogos valios, o dėl to, kad jai trūksta išprusimo“, – ištarė meras, nepagailėjęs komplimentų istorikei dr. Nijolei Strakauskaitei, kurios paskaita apie A. Bezenbergerį apšvietė visų protus ir leido iš arčiau pažinti vieną iškiliausių Juodkrantės asmenybių, apie kurią mokslininkė prakalbo pirmoji. Mero nuomone, tokių paskaitų reikėtų daugiau.
- Regis, Neringos mero D. Jasaičio nepaviršutiniškas domėjimasis istorija tapo dar vieno esminio kultūros įvykio pagrindu. Tai, kad Neringos savivaldybės taryba biudžetinei įstaigai *Neringos muziejai* skyrė ženklų pinigų sumą **Kuršių nerijai svarbioms kultūros vertybėms įsigyti**, yra naujas, kol kas precedento neturintis įvykis (jei neminėsime tapytojo Romualdo

Poezijos pavasario renginiu prasidėjo *Eduardo Jonušo namų* veikla. Kalba Eugēnijus Ališanka

Kuncos kolekcijos pirkimo). Ir vėl norisi pacituoti merą D. Jasaitį, kuris, pristatydamas kultūros vertybes visuomenei, prasarė: kilus diskusijai, ar pirkti E. Mollenhauerio paveikslą, ar už tuos pinigus pakloti 30 metrų šaligatvio, nugalėjo sveikas protas. Tokie pareiškimai teikia daug vilčių ateičiai, kad to sveiko proto, nustatant kultūros prioritetus, rasis vis daugiau. Kita vertus, be *Neringos muziejų* kompetencijos, įžvalgumo ir valios veikti, itin reti ir vertingi eksponatai galėjo atsidurti kituose muziejuose ar kolekcininkų rankose. Tai yra puikus įrodymas, kokią naudą visuomenei davė tik metus veikiantys į vieną instituciją sujungti *Neringos muziejai!*

- **40-asis tarptautinis fotografų seminaras** Nidoje, įvykęs tradiciškai rugsėjo mėnesį, buvo puiki galimybė suvokti jį kaip išskirtinį reiškinį, dešimtmečius generavusį drąsiausias idėjas ir Nidą pavertusį fotografų Meka. Jubiliejinio seminaro metu kilo mintis Nidoje įkurti Lietuvos nacionalinę fotografijos istorijos ekspoziciją, žinoma, jei tam atsirastų tinkama infrastruktūra (pvz., rekonstravus *Agilą*). Ir vėl garbė merui D. Jasaičiui ir jo vadovaujamai Neringos savivaldybės tarybai, įsteigusiai Neringos mero premiją fotomenininkui (vienintelę tokią Lietuvoje!). Šiais metais ji įteikta Vitalijui Butyrinui.

- 2017 m. Neringoje veiklą pradėjo **viešoji įstaiga Eduardo Jonušo namai**, kuriuos šviesaus atminimo dailininko šeima atvėrė visuomenei. „Įėjęs į Eduardo Jonušo studiją, patenki tarsi į kamerą (retybių muziejų)“, – teigė Vilniaus dailės akademijos (VDA) Nidos meno kolonijos rezidencijų programos kuratorė Skaistė Marčienė. „Manau, kad ši erdvė – tai naujai atgimęs kultūros fenomenas, kurio dvasinę jėgą mes dar visi pajusime ateityje“, – antrino *Neringos muziejų* edukatorė Edita Anglickaitė-Beržinskienė, išvardijusi įsimintiną pirmųjų metų veiklą: nuo poezijos pavasario iki diskusijų, nuo archajiškų sutartinių vakarų iki tarptautinių *wold music* grupių, tokių kaip *Merope*, koncertų.

- Neliko nepastebėtas ir naujasis kultūrinis maršrutas ***Nuostabiosios žemės beiškant. Kultūrinio turizmo maršrutas nuo Nidos dailininkų kolonijos iki Prano Domšaičio***, kuris buvo skirtas atrasti XIX–XX a. pirmosios pusės Nidos dailininkų kolonijos pėdsakus Klaipėdoje ir Kuršių nerijoje – Smiltynėje, Juodkrantėje, Nidoje. Šis projektas – tai dalis programos *Klaidėda – Lietuvos kultūros sostinė*, į kurį įsitraukė Thomo Manno kultūros centras, LDM Prano Domšaičio galerija Klaipėdoje, Kuršių nerijos nacionalinis parkas ir viešoji įstaiga *Nidden*. Verta pacituoti istorikę dr. Nijolę Strakauskaitę, kuri, atidarant parodą iš Aleksandro Popovo rinkinio Nidoje, kalbėjo, kokie svarbūs visuomenei yra žmonės, turintys viziją: „Gal atsiras vizionierius, kuris šiems paveikslams pastatys namus Kuršių nerijoje?!“

Įvykiai, labiausiai orientuoti į ateitį

- **Nidos švyturio statinių kompleksas įtrauktas į kultūros vertybių registrą.** Pasak Neringos savivaldybės administracijos Architektūros skyriaus vyriausiosios specialistės paveldosaugai Gražinos Žemaitienės, svarbiausi komplekso objektai yra XIX a. pabaigoje statytas švyturininko namas, vienas seniausių išlikusių statinių Nidoje (kartu su prieškariniu švyturiu statytas 1873 m.), ir po Antrojo pasaulinio karo pastatytas naujasis švyturys. 2016 m. Nidos švyturyje pakeitus iki tol veikusią ir signalus siuntusią Frenelio lempų sistemą į LED žibintų sistemą, Nida neteko besisukančio šviesos signalo, kurio šiandien visi pasigenda. Nustačius švyturio komplekso objektų vertingąsias savybes, minėta Frenelio lempų sistema nebegalės būti išmontuota ir išvežta (vadinasi, ji gali būti vėl atkurta!), išlikę autentiški akmeniniai laiptai į švyturį taip pat negalės

būti išardyti – juos privalu restauruoti. Švyturio prižiūrėtojo namas remontuojant irgi negali būti pakeistas. Po šio reikšmingo darbo Nidos švyturio statinių kompleksui norima suteikti patį aukščiausią – valstybės saugomo objekto – statusą. Jį turint, statinių savininkai galėtų kreiptis į Kultūros paveldo departamentą dėl finansinės paramos tvarkybos darbams.

- **2017 metų pabaigoje susikūrė Thomo Manno namų tinklas**, kurio nariu tarp kitų penkių tapo ir Thomo Manno kultūros centras Nidoje. Anot šio centro direktorės dr. Linos Motuzienės, *Tarptautinis Thomas Mannas. Thomo Manno namų tinklas* ateityje ketina kartu rengti įvairaus pobūdžio renginius, parodas, plėtoti mokslinius tyrimus. Taip naujasis tinklas stiprintų veiklą, susijusią su archyvais, bibliotekomis, muziejais, kultūros centrais, menininkų rezidencijomis ir atminimo vietomis. Vienas iš svarbiausių Thomo Manno namų tinklo tikslų – susivienijus stiprinti galimybes sukurti tarptautinių debatų erdvę, kurioje būtų diskutuojama politikos, demokratijos, migracijos ar egzilio klausimais.

- Pradėta diskusija apie Kuršių nerijos nacionalinio parko (KNNP) direkcijos lankytojų centro Juodkrantėje įkūrimą, tam tikslui pritaikant uždarytos Juodkrantės mokyklos patalpas. 2017 metais Nidoje rekonstravus nedidelį ūkinį pastatėlį, įsikūrė nedidelis lankytojų aptarnavimo punktas (be gamtos ekspozicijos), kuris netenkina nacionalinio parko tikslų ir poreikių, tačiau turistai tai iškart pastebėjo. Įsiminė gamtos pamokos, edukacija, o ypač – mokslo kavinė, kurioje prie arbatos puodelio galima buvo išgirsti įdomiausių pokalbių apie gamtą. Tarp pašnekovų minėtini prof. dr. Albertas Bitinas, Selemonas Paltanavičius, dr. Jonas Volungevičius (nuotraukoje viršuje), taip pat senasis Nidos gyventojas Hermannas Pippis.

Trys netikėčiausi, labiausiai nustebinę

- Thomo Manno festivalio Pandoros skrynia? Programos renginys – menininkų kolektyvo *Cooltūristės* (su Laima Kreivyte priešakyje) performatyvi ekskursija su virtualiais elementais *Mis(s)apropriacija. Eglė žalčių karalienė*. „Tai buvo gaivaus oro gurkšnis kultūros tyruose – tai, ko negali iš anksto įspėti...“ (Edita Anglickaitė-Beržinskienė). „Daugiau nei valandos pasivaikščiojimas kopomis, mišku ir pajūriu, su programėlės išmaniajame telefone pagalba girdimas įskaitytos poemos *Eglė žalčių karalienė* tekstas, netikėčiausiose vietose – šokio etiudai, pasigirstantys žodžio intarpai, naudojami simboliai, išryškinantys sąsajas su Kuršių nerijos tapatybę atspindinčiais elementais – krikštai, sklaidytojų mokyklos fragmentas, E. Jonušo sodyba...

Kalba Laima Kreivytė

Kultūros įvykis, kurį verta pakartoti!“ (Elena Tarvainienė, Neringos savivaldybės administracijos Kultūros skyriaus vyriausioji specialistė).

- Festivalio *Tek saulužė ant maračių* tema **Vestuvės** – tai yra įvykusios tikros teatralizuotos vestuvės pagal Mažosios Lietuvos papročius, kurias galėjo stebėti publika. Tikros vestuvės, atskleidusios senųjų papročių grožį ir prasmę, tapo masiniu renginiu! „Kai atėjome į festivalį, o teisingiau – į vestuves, tai, kas ten vyko, įtraukė ir nebepaleido iki galo. Užburiantis, jautrus, nematytas reginys: du jaunuoliai ryžosi atsakingam žingsniui prieš visą Lietuvą!“ (Aušra Mikalauskienė, Neringos savivaldybės tarybos Kultūros komiteto narė).

- Teatralizuota ekskursija **Nidos kurorto aukso amžius** (autorė ir režisierė – Kuršių nerijos nacionalinio parko direktorė Aušra Feser), įvykusi per *Senųjų amatų dienas* Nidoje. Jos metu atgijo prieškarinės Nidos gyvenimas, tikri žmonės ir jų papasakotos istorijos. „Tokios ekskursijos galėtų vykti keletą kartų per vasarą. Įsivaizduoju kažką panašaus ir Juodkrantėje, senųjų vilų kvartale“ (Edita Radzevičienė, Neringos savivaldybės administracijos Kultūros skyriaus vedėja).

Kultūros iniciatyva

- Vokiečių literatūrologas dr. Berndas Kraske (kairėje) ir Neringos bičiulis Rudis Zahnas (dešinėje) savo iniciatyva ir lėšomis į **Nidą atvežė vokiečių literatūrologo iš Hamburgo Klauso Schröterio palikimą** – knygų rinkinį ir jį padovanojo rašytojo Thomo Manno memorialiniam muziejui (240 pavadinimų knygų, tarp kurių yra Thomo Manno kūriniai vieni pirmųjų leidimų – 1925 m. *Avantiūristo Felikso Krulio prisipažinimai* (*Bekentnisse Hochstaplers Felix Krull*), 1926 m. *Užburtas kalnas* (*Der Zauberberg*), kiti.

- **Susikūrusios Juodkrantės bendruomenės veikla.** Šios bendruomenės rūpesčiu įvyko Smėlio skulptūrų simpoziumas Juodkrantėje, akcija *Krokų jūra* (Juodkrantėje prie Alberto Danilevičiaus skulptūros *Lela* pasodinta per tūkstantis krokų – ir tai yra tik pradžia!), daug kitų kultūros ir sporto renginių. Juodkrantiškiai įrodė, kokia jėga slypi bendruomenėje, kai ji susitelkia, pajutusi atsakomybę už savo gyvenvietę ir jos ateitį.

- Po ilgo laiko į **Neringą sugrįžo bardai**, prisiminę pažadą Vytauto Kernagio skverelį paversti gyva bardų scena. Bardų koncertai *Pasigavę vėją* įvyko Nidoje ir Juodkrantėje.

- **Neringos muziejuose – Editos Anglickaitės-Beržinskienės edukacija.** „Neringai pasisekė, kad rado išradingą, energingą ir protingą žmogų tokiam svarbiam darbui“, – teigė VDA Nidos meno kolonijos vykdančioji direktorė dr. Rasa Antanavičiūtė. Jos nuomone, antrą kartą *Neringos muziejuose* įvykusi paroda *Muziejų kuriame kartu* (tema – sovietmetis) vėl nustebino Neringos gyventojų įsitraukimu. Žmonės iš tiesų kūrė gyvosios istorijos, atminties muziejų.

Parodos *Muziejus kuriame kartu* eksponatai Eduardo A. Jonušo lagaminas, kurį jis savomis rankomis pasidarė ir su kuriuo 1956 m. grįžo į Klaipėdą iš Sibiro gulagų

Nidiškės Gerdos Šeirės senelio Petro Šeirio Sibire 1954 m. pasigamintos adatos, kurias močiutė Genovaitė Šeirienė saugojo ir „tylomis perdavė“ ateities kartoms, įsukusi į šį popierinį raštelį

- VDA Nidos meno kolonijos **edukacinis projektas *Kaleidoskopas: dizainas ir fikcija***. Kolonijoje rezidavę menininkai Nidos ir Klaipėdos moksleiviams vedė kūrybines pamokas (jų per metus buvo dešimt), kuriose supažindino ne tik su savo kūrybinėmis praktikomis, bet ir kvietė kurti pačius. Projektas buvo integruotas į mokymo procesą.
- Nemokamos **ekskursijos *Po Nidą – su vietiniu*** (Nidos kultūros ir turizmo informacijos centro *Agila* idėja, ekskursijas vedė G. Žemaitienė).
- Į Thomo Manno festivalio žodžio programą pirmą kartą įtrauktas akademinis jaunimas. Paskelbus **literatūrinės esė konkursą aukštųjų ir aukštesniųjų mokyklų studentams**, garbę skaityti savo kūrybą T. Manno festivalyje turėjo trys pirmųjų vietų laimėtojai. Esė buvo parašytos iš anksto paskelbta festivalio tema – *Pandoros skrynia?* (Pirmojo pasaulinio karo patirtys). „Kodėl esė? Todėl, kad Thomas Mannas rašė ne tik romanus, bet ir esė“, – pristatydamas idėją kalbėjo programos kuratorius Laurynas Katkus.

Kultūros savanoriai

- Jaunas žmogus **Paulius Dauparas**, privertęs nidiškius vėl svajoti. Jo iniciatyva sukurtas tinklalapis www.svajok.lt, kur žmonės dalijasi savo mintimis, galinčiomis pakeisti jų ir bendruomenės gyvenimą. P. Dauparo iniciatyva Nidos kalėdinė eglė tapo švyturio prototipu, o žaisliukus eglutei kūrė visa bendruomenė – iš kokoso riešutų kevalų, iš šiaudų (baltų ženklų tema). Gaila, kad šios unikalios eglės idėjos nepavyko tinkamai paviešinti.
- Skulptorius **Albertas Danilevičius**, Juodkrantės kapinėse išgelbėjęs antkapinį paminklą Taduui Rakickiui, kurį praėjusio amžiaus 8-ajame dešimtmetyje sukūrė dailininkas Eduardas Jonušas.
- Dailininkė **Gerda Šeirė**, įkūrusi kūrybines nėrimo dirbtuves *Antklodė Europai* ir neatlyginotinai dirbusi su Nidos ir Preilos bendruomenėmis (veikla tęsiasi 2018 m.). G. Šeirės iniciatyva iškelta Preilos bendruomenės namų įveiklinimo idėja.

Metų koncertas

- **Nacionalinės moksleivių akademijos muzikų baigiamasis koncertas** Nidos katalikų bažnyčioje, kurį diriguoti (ir padirbėti su jaunimu) po penkerių metų pertraukos sugrįžo tarp-tautinį pripažinimą pelniusi Mirga Gražinytė-Tyla. Keturių valandų muzikos maratonas baigėsi euforišku B. Kutavičiaus oratorijos *Iš Jotvingių akmens* atlikimu: vėjas po bažnyčios amfiteatrą nešiojo lapus su natomis, blaškė dainininkų balsus, vienas į kitą daužomų akmenukų garsą... Išsityrynė riba tarp tikrovės ir fantazijos. Kažkas prasitarė, kad to Nida dar nebuvo girdėjusi ir mačiusi! Kaip nesididžiuosi, kad Nida išlieka vieta, kur Nacionalinė moksleivių akademija vasaros studijoms surenka gabiausius muzikus, literatus, matematikus, chemikus, fizikus, biologus ne tik iš prestižinių didmiesčių gimnazijų, bet ir iš atokiausių provincijos mokyklų. Su talentingais moksleiviais dirbti atvyksta iškiliausios meno ir mokslo asmenybės – iš Lietuvos ir užsienio.
- Fortepijono virtuozo, šiuo metu gyvenančio Paryžiuje, **Alexanderio Paley koncertas** (Ferencio Listo muzika) Nidos evangelikų liuteronų bažnyčioje. „Tai vienas iš tų nedaugelio išgyventų kultūros įvykių, kurie išjudina sielos gelmių vandenį...“ (Edita Anglickaitė-Beržinskienė). Pasaulio koncertų sales savo unikalia grojimo technika ir ugninga charizma žavintis maestro A. Paley į Nidą atvyko turėdamas svajonę pagroti Thomo Manno name (dabar – muziejuje). Kadangi vykstant vasaros festivaliams fortepijonas buvo nugabentas į senąją Nidos evangelikų liuteronų bažnyčią, joje ir įvyko minėtasis A. Paley koncertas, kuris maestro valia buvo nemo-kamas. Taip A. Paley pagerbė rašytoją T. Manną, kurio kūryba jam yra itin artima. Tačiau svajonė pagroti rašytojo namuose Nidoje išlieka!
- **Nidiškės Gaivos Bandzinaitės muzikinis sugrįžimas į tėviškę.** Kamerinės muzikos koncertas *Fortepijoninis duetas* rašytojo Thomo Manno muziejaus svetainėje. Skambino duetas Leonas Livshinas (fortepijonas, Niujorkas, JAV) ir nidiškė Gaiva Bandzinaitė (fortepijonas, Zalcburgas). Gimusi Nidoje ir vietos muzikos mokykloje įgijusi pradinį muzikinį išsilavinimą (fortepijono klasėje pas Aušrelę Augaitienę), Gaiva Bandzinaitė muzikos studijas tęsė Vilniuje, Nacionalinėje Mikalojaus Konstantino Čiurliono menų mokykloje ir Vilniaus konservatorijoje. Šiuo metu ji gyvena ir dirba Zalcburge, Austrijoje. Gaivos Bandzinaitės ir jos kolegos L. Livshino koncertas Nidos bendruomenei buvo didžiulė dovana.
- Nidos kultūros ir turizmo informacijos centro *Agila* meno mėgėjų kolektyvų – **folkloro ansamblio Giedružė** (vadovė Audronė Buržinskienė) ir **tautinių šokių ansamblio Kalnapušė** (vadovė Rasa Norvilienė) – **jubiliejiniai koncertai** veiklos 15-os metų sukaktims paminėti. „Šie kolektyvai – tai mūsų kultūros ambasadoriai, pristatantys Neringą Lietuvai ir pasauliui savitomis, Mažosios Lietuvos tapatybę atspindinčiomis programomis“ (Edita Lubickaitė, *Agilos* centro direktorė).

Leonas Livshinas ir nidiškė Gaiva Bandzinaitė

Jubiliejinis „Kalnapušės“ koncertas

Metų paroda

- VDA Nidos meno kolonijos II vasaros paroda *Jūros žvilgsnis (Žalčio pasaka)*, surengta liepos 16 d. – rugpjūčio 27 d. (Thomo Manno festivalio dailės programos dalis), vėl pritraukė apie du tūkstančius žiūrovų. Pasak dr. Rasos Antanavičiūtės, Nidoje sukurta paroda keliavo į Vokietiją ir 2017 m. spalio 19 d. – gruodžio 16 d. buvo eksponuojama Berlyno meno erdvėje *District*.

- Dailininkės Marianos Veriovkinos, menininkų grupės *Mėlynasis raitelis* narės, paroda *Neringos muziejuose*. „Negalėjau įsivaizduoti, kad gyvendama savo mažoje Nidoje kada nors čia pamatysiu šią sodriomis spalvomis hipertrofuotus vaizdus ekspresionistine maniera

tapančios dailininkės Marianos Veriovinos (kilusios iš Rusijos, bet artimai susijusios su Lietuva) paveikslus. Ypač didelį įspūdį paliko du jos darbai – *Kelias* (trys lietuvių moterys) ir *Šv. Onos bažnyčia*, – teigė Elena Tarvainienė.

- **Buvęs spaudos kioskas Nidoje**, prie Sveikatos centro, **tapo nauja nedidele parodų erdve**, kurioje ne vasaros sezono metu savo darbus pristato Nidos meno kolonijoje reziduojantys menininkai.

- Juodkrantės Liudviko Rėzos kultūros centro **kilnojamoji fotoparoda *Neringos žvejų istorijos*** – dešimt teminių standų, kuriems nuotraukas sunėšė visų Neringos gyvenviečių žvejų šeimos (pirmieji dešimt standų buvo parengti 2015 m.). „Paroda labai patiko ir buvusiems, ir esamiems žvejams bei jų namiškiams, žmonės į parodą vedėsi artimuosius, dalijosi prisiminimais“ (Ramunė Pečiukonytė, Liudviko Rėzos kultūros centro meno vadovė).

Metų pokalbis

- Perskaičius *Nidos mokyklos kroniką* – apskritojo stalo pokalbis ***Kuo istorinis dokumentas aktualus XXI amžiuje?*** su dr. Gitanu Nausėda (unikalaus istorinio šaltinio savininku, jo leidėju) ir istorike dr. Nijole Strakauskaite. Kalbėta apie istorijos šaltinio svarbą, jo objektyvumo problemą ir *Nidos mokyklos kronikos* reikšmę. Moderavo *Neringos muziejų* direktorė dr. Lina Motuzienė.

Pokalbio dalyviai: doc. dr. Nijolė Strakauskaitė, dr. Lina Motuzienė ir dr. Gitanas Nausėda

Metų renginys

- **50-oji Kuršių marių regata išrinkta geriausiu 2017 m. buriavimo renginiu Lietuvoje.** Neringos mero D. Jasaičio nuomone, Kuršių marių regatą vadinti vien sporto renginiu būtų neteisinga. Kuršių marių regata ne tik atskleidžia Neringos tapatybę, bet ir verčia mus galvoti ir kalbėti apie jūrinio paveldo išsaugojimą. Buriuotojų bendruomenė pradėjo diskusiją apie būtinybę susigrąžinti Nidos švyturio buvusią šviesą. Be to, į Kuršių marių regatos programą visada įtraukiami koncertai, kuriuos gali lankyti visi neringiškiei ir kurorto svečiai.

Pilietinė iniciatyva

- **Nidiškis Karolis Košys, dalyvaujantis projekte *Kelionės be sienų***, 2017 m. lapkričio 19 d. išvyko iš Nidos su 15 metų senumo *Suzuki* motociklu į pusės metų trukmės kelionę, ketindamas aplankyti 9 Europos ir 8 Afrikos šalis. „K. Košio tikslas – skleisti žinią apie Lietuvą ir jos

valstybės šimtmetį“, – teigė nidiškė lituanistė Rūta Žeimienė. K. Košys į kelionę, be Lietuvos vėliavos, išsivežė ir Neringos vėliavą, ketindamas visiems papasakoti ir apie savo gimtinę.

Išleistos knygos

Aldona Kazlauskaitė-Balsevičienė. *Raganų kalno pasakos: apie medžio skulptūrų ansamblį Juodkrantėje.* Klaipėda: Eglė, 2017.

Justė Zinkevičiūtė. *Puodelis kavos prie jūros.* Vilnius: Alma littera, 2017.

Vigantas Giedraitis. *Tarp vėjų ir vandens = Between winds and waters* [fotoalbumas]. Klaipėda: Eglė, 2017.

Bernd Schimpke. *Künstlerkolonie Nidden. „Eine Landschaft voll Licht und Farbe“.* Schimpke Kunstverlag Humptrup, 2017 (santrauka lietuvių ir anglų kalbomis).

*Vaidai iš Lietuvos.
Roberto Minzloffo
etnografinių scenų
albumas = Bilder aus
Litauen. Ethnografische
Aufnahmen von Robert Minzloff.*

Sudarytojai – **Lina Motuzienė, Vasilijus Safronovas.**
Thomo Manno kultūros centras, Neringos muziejai.
Vilnius, 2017 (lietuvių ir vokiečių kalbomis).

Ko mums nepavyko padaryti? Kas kelia susirūpinimą?

- „Neringos sezono atidarymas yra visiškai nepatrauklus. Juodkrantės žvejo šventė prarado savo veidą ir tapo poprenginiu“ (Audronė Buržinskienė, folkloro ansamblio *Giedružė* vadovė). „Nepaisant iš pirmo žvilgsnio geros idėjos, nepavyksta surengti Neringos kurorto vardo verto sezono atidarymo“ (Aušra Feser, Neringos savivaldybės tarybos Kultūros komiteto narė).
- „Nepavyko atstatyti paminklo Pirmajame pasauliniame kare žuvusiems Nidos dailininkų kolonijos menininkams“ (Vitalija Jonušienė, muziejininkė, VšĮ *Eduardo Jonušo namai* direktorė).
- Nepavyko pradėti Nidos kultūros ir turizmo informacijos centro *Agila* rekonstrukcijos, ji nusikėlė į „neaiškia“ ateitį. Vienintelė didesnį skaičių žiūrovų talpinanti reprezentacinė Nidos salė – morališkai ir fiziškai pasenusi. Neturime visavertės parodų salės. Neturime jaukios erdvės kameriniams renginiams.
- „Atėjo laikas, kai yra tiek daug renginių, kad neįmanoma apsilankyti visur, kur norėtum. Ir jų dar daugėja, o publikos, deja, mažėja... Preila ir Pervalka galėtų išnaudoti savo nišas ir sukurti ką nors itin intymaus“ (Aušra Feser).

- „Dauguma renginių vyksta chaotiškai, norima pakliūti į „auksinį“ vasaros sezono laiką – liepą–rugpjūtį, todėl neišvengiama renginių dubliavimo. Savivaldybės administracijos Kultūros skyriui šiuo atveju tampa sudėtinga suvaldyti situaciją – kažkas kažkur susitaria...“ (Edita Radzevičienė). „Per daug įvairių nedidelių renginių, kuriuose lankosi mažai žmonių. Sujungę kelių kultūros ir švietimo įstaigų pastangas, gautume geresnę kokybę ir daugiau lankytojų. Kartais atrodo, kad renginių gausa mus išblaško, niekur nespėjame“ (Vigantas Giedraitis, Neringos savivaldybės tarybos Kultūros komiteto narys).
- „Kasmet prieš miesto šventę, o ir koncerto metu, girdime postringavimų apie gėdingai jauną Neringos miestą. Mūsų gyvenvietės tikrai skaičiuoja istorinius šimtmečius, o miesto jaunystė – didelės galimybės kurti tradicijas“ (Juodkrantės Liudviko Rėzos kultūros centro folkloro ansamblio *Aušrinė* nariai).
- „Jau kone pusę dešimtmečio vasaromis pajūryje yra organizuojami kontroversiškai vertinami renginiai su dviprasmiškai skambančiais pavadinimais *Pudra* ir *Ant bangos*. Manau, jog tai yra reiškiniai, kurie vyksta ne savo vietoje, jie disonuoja su Kuršių nerijos esme, šios žemės tapatybe“ (Elena Tarvainienė).
- „Deja, turime komercinius renginius *Pudra* ir *Ant bangos*, kur apie socialiai atsakingą kultūrą kalbėti sudėtinga arba neįmanoma. Kadangi leidimus šiems renginiams išduoda Neringos savivaldybės administracija, jai reikėtų prisiimti ir atsakomybę už tai, kas ten vyksta“ (Vigantas Giedraitis). „Neringoje neturėtų vykti *Pudros* festivalių – nei *Kupole*, nei kitur. Ir nemanome, kad savivaldybė čia bejėgė – labai padėtų viešumas ir neabejingumas“ (Juodkrantės bendruomenės žmonės).
- „Man regis, kad 2017 m. nepavyko nukrypti nuo tradicinio Neringos kultūros kalendoriaus ir stiliaus (gal nebuvo ir tokio tikslo?). Labai norėtusi, kad rastųsi kitokių renginių, naujų iniciatyvų, o ne vis tos pačios liaudies ansamblių šventės ir susitikimų vakarai“ (dr. Rasa Antanavičiūtė).
- „Ko mums nepavyko? – Pakeisti požiūrio ir įsisaugoti, jog kultūra (toji tikroji, laiko patikrinta, o ne vienadienė) kuria Neringai pridėtinę vertę. Taip, ji yra neapčiuopiama, nekonvertuojama į jokią piniginę išraišką, tačiau turinti galią išlikti žmonių atmintyje, formuojanti jų kultūrinę atmintį. Kita, ko mums vis dar nepavyko padaryti, – tai suvokti Kuršių nerijos tapatybę, įminti šios žemės esmę ir pajusti jos asketišką gelmę (mintyje turiu kad ir nedideles, bet labai svarbias detales – užrašus vokiečių kalba prie tų objektų, kurie yra neatsiejami nuo germaniškos kultūros prado Kuršių nerijos istorijoje“ (Elena Tarvainienė).

Parengė Raimonda Ravaitytė-Meyer

TIKROS ISTORIJS

TIKROS ISTORIJS

T. Mannas eidavo skambinti tik pirmadieniais!

Savo paskaitose *Thomas Mannas Nidoje*, be kita ko, visada pasakoju ir apie kasdienį žymiosios šeimos gyvenimą. O tai reiškia – turiu pasakyti, kad T. Mannas su Nidos kaimelio gyventojais mažai bendravo. Ryšių su vietiniais ieškojo rašytojo žmona Katia Mann ir jų dviejų vaikai.

Svetainės ant Uošvės kalno durys buvo atveriamos tiems, kuriuos namo šeimininkas pats pasirinkdavo, pvz., žurnalistams. Žinoma, kad T. Mannas ypač vengė susitikimų su Nidos dailininkų kolonijos menininkais. Išimtis čia buvo tik Ernstas Mollenhaueris, jo kaimynystę, vėliau peraugusią į draugystę, rašytojas labai vertino. T. Mannas žinojo apie pašėlusias menininkų linksmybes pas Blodeę, kartais virsdavusias orgijomis, – jam tai buvo visiškai svetimas pasaulis.

Kai 1930 m. T. Mannas su šeima atvyko į ką tik pastatytą vasarnamį, telefono jame nebuvo. Norėdamas paskambinti, rašytojas, nusileidęs nuo Uošvės kalno, turėdavo šiek tiek paėjėti iki H. Blode's viešbučio, net jei ir kildavo tam tikrų „nepatogumų“ ten susitikti dailininkus...

Šioje vietoje (įpusėjus paskaitai) kartą viena klausytoja pasakė galinti mano pasakojimą papildyti autentiškais prisiminimais. Pasak jos, T. Mannas į Blode's viešbutį eidavęs skambinti tik pirmadieniais! Pasirodo, sekmadieniais viešbutyje keisdavosi svečiai, tad pirmadieniais pamaryje boluodavo ant virvių keliomis ilgomis eilėmis sudžiauti skalbiniai. Beveik niekieno nepastebėtas, T. Mannas per skalbinių labirintus į viešbutį patekdavęs per galinį įėjimą, o baigęs pokalbius tuo pačiu keliu patylomis sugrįždavęs į savo namelį.

Kai paklausiau, iš kur klausytoja tai žinanti, ši atsakė, kad jos močiutė tuo metu dirbo Blode's viešbučio skalbykloje.

Papasakojo Uwe B. Meyer

Skola – už kurėną

Jau keletą metų vokiečių turistams skaičiau paskaitas apie Thomą Manną ir Nidą, kai vieną dieną sulaukiau netikėto skambučio, o netrukus ir laiško. Ponia Lehdertz iš Zarnekau prie Eutino manęs paklausė, ar žinau, kad T. Mannas liko nesumokėjęs jos tėvo dėdei Kurtui Sakuth'ui? Šis retorinis klausimas turi labai įdomią priešistorę. Kai T. Mannas 1932 m. vasarą apsigyveno Nidoje, jis susipažino su Kurtu Sakuth'iu, plačiai žinomu ir pripažintu kurėnų statytoju iš Pirkopės, ir pasiteiravo, ar šis nesutiktų jam pastatyti kurėną. Pasaulinės garsenybės prašymas kaipmat buvo pradėtas vykdyti: K. Sakuth'is nupirko tinkamos medienos ir pradėjo darbuotis.

Kai 1932 m. po atostogų T. Mannas su šeima išvyko iš Nidos, jis dar nežinojo, kad kelias į Kuršių neriją jam bus užkirstas visam laikui. Dėl suprantamų priežasčių kurėnų statytojui išlaidų niekas nebegalėjo apmokėti.

Po priverstinio pasitraukimo iš tėviškės K. Sakuth'is apsigyveno Heiligenhafene, prie Baltijos jūros (Šlėzvingo-Holšteino žemė), ir ten turėjo nedidelę laivų statyklėlę. Man daug kartų teko su juo bendrauti kaip advokatui su klientu. Gaila, anomis dienomis aš pats dar nieko nežinojau apie Kuršių neriją.

Papasakojo Uwe B. Meyer

Karalienės Luisės „viešnagė“

Šiandien Nidos centre stovintis ir „Jūratės“ vardu pavadintas viešbutis yra ne tik vienas seniausių Nidoje, bet ir turi legendomis apipintą seną vardą. Viešbutis ne vieną šimtą metų buvo vadinamas „Karalienės Luisės“ vardu, mat greta stovėjusioje pašto stotyje nakčiai buvo apsistojusi Prūsijos karalienė Luisė, vykdama iš Karaliaučiaus į Klaipėdą. Viešbučio vardas senųjų nerijos gyventojų ir vokiečių turistų atmintyje yra gyvas iki šiol.

Vasarą nuolat šurmuliuojančiame „Jūratės“ viešbutyje ir tądien buvo gausu svečių, tad dirbusi administratorė vos spėjo suktis ir atsakinėti į smalsaujančių ar tiesiog apsigyventi norinčių žmonių klausimus. Savo eilės sulaukusi vokiečių grupelė jos pasiteiravo: „Kada čia buvo apsistojusi ta karalienė Luisė?“

Administratorė, nesuprasdama, ko jie nori, atsakė: „Nežinau, daug svečių buvo, ji ką tik išvyko...“

Papasakojo Aušra Mikalauskienė

Lobis I

Marių link, Pamario gatvėje, tarp senosios Nidos autobusų stoties ir Neringos meno mokyklos, vietoj riogsojusių senų ūkinių pastatų reikėjo paruošti vietą naujam statiniui. Darbo ėmėsi statybininkų brigada, kurioje dirbo ir Rūta Gričiuvienė (tuomet – Andrijauskienė). Buvo vienas iš žiemos mėnesių – įšalusią žemę reikėjo daužyti laužtuvais ir traukti iš duobės kietus grumstus. Taip bekapojant žemę, pasigirdo keistas dzingtelėjimas. Darbininkai sukluso, bet vienam pasakius esą čia kažkoks šiukšlynas, visi dirbo toliau. Netrukus sulig pasikartojusiu keistu garsu iš duobės „iššoko“ karvės formos pieno indelis. Tik tada, jau atsargiau ėmėsi braukti žemes, jie pamatė didelės skrynios dydžio medinę dėžę, pilną įvairiausių indų. Teliko apgailėstauti, kad nieko neįtardami dalį dėžėje buvusių prabangių porceliano ir krištolo indų laužtuvų smūgiais perskėlė per pusę. Sudužo ypatingo grožio gulgės formos sriubinė, kitokių figūrinių indų, nemažai serviravimo lėkščių. Tarp dėžėje paslėptų daiktų buvo pageltusių ir sumirkusių laikraščių, radijo aparatas, kitokių jau neveikusių prietaisų.

Žinia apie rastą lobį netruko pasklisti. Ėmus dalytis radinį, į statybvietę atėjo kaimynystėje gyvenusi Kristina Lingaitienė (gimusi Christel Sakuth), dabar – Tepperis. Ji sakėsi žinanti, kieno tas turtas ir kad jai priklauso radinio dalis. Dėl to ne juokais susikibo su žemę kasusiu Zigfridu Šikšniumi – šis nesutiko jai atiduoti porcelianinės briedžio skulptūrėlės. Galiausiai tą

skulptūrėlę ji gavo. Po nedidelę lėkštelę, kurių viduryje išpiešti vokiški herbai, gavo kiti, ne duobėje tuomet dirbę darbininkai, o didžiąją lobia dalį pasidalino J. Urbontaitis, Z. Šikšnius, R. Gričiuvienė.

Kaip pasakoja R. Gričiuvienė, jai teko kavos puodeliai ant trijų kojelių, paaukuotu vidumi, su Kuršių nerijos vaizdais ant šono, karvės formos pieno indelis banguotais kraštais, gėlėmis dekoruotos serviravimo lėkštės, vyšniomis išpieštas ąsotis, daugybė mažų taurelių. Tiesa, ne kas telikę iš to lobia jos namuose – gražiuosius kavos puodelius dukroms atidavė (beje, apie juos sužinoję muziejaus darbuotojai visai įkalbinėjo Rūtą muziejui atiduoti, žadėdami už tai naują servizą nupirkti, bet Rūta nė už ką nesutiko, atkakliai sakydama, kad norinti vaikams prisiminimui palikti). Dalį lėkščių ir taurelių seserims padovanojo, kurios, vos sužinojusios apie radinį, atvažiavo pasmalsauti... R. Gričiuvienės indaujoje dar yra krištolo lėkštelės desertams, kelios serviravimo lėkštės... Muziejininkams R. Gričiuvienė yra sakiusi, jog tuo metu, kai lobis buvo rastas, Nidoje dar gyvenę senieji kuršiai jai tvirtinę, jog tai yra buvę paslėpti „Karalienės Luisės“ viešbučio indai.

Papasakojo Rūta Gričiuvienė

Lobis II

„Ten gyveno mano teta“, – paklausta apie garsųjį lobį ir jo vietą pasakė senoji nidiškė Christel Sakuth, dabar – Tepperis (buvusi Kristina Lingaitienė). „Jie man nieko nenorėjo duoti, tai aš nutvėriau ir išėjau“, – su šypsena pasakojo Christel, parodydusi suvenyrinį briedžiuką, taurelę ir lėkštę... Ch. Tepperis tvirtinimu, apie 1946-uosius sudegė gyvenamasis namas prie marių, ugnis persimetė į kitą namą, tvartus. Po gaisro abu tvartai buvo nugriauti: vienas jų prieš karą priklausė Froesei, turėjusiam parduotuvę, kitas – jos tetai Marijai Sakuth, ištekėjusiai už Wilhelmo Kuhro. Šių tvartų vietoje (dabar ten – gyvenamasis namas G. D. Kuverto 1a / Pamario gatvių kampas) ir buvo rasta skrynios dydžio dėžė.

Ch. Tepperis papasakojo, kad po karo Nidoje mokymams buvo dislokuota apie 400 rusų kareivių. Pradžioje jie gyveno didžiajame kepėjo Haako name (priešais Jaunimo nakvynės namus), o paskui buvo apgyvendinti Blode's viešbutyje. Pasak Christel, po karo visa Nida buvo iškasinėta. Kareiviai per sodybas ėjo su durtuvais, ieškodami užkastų daiktų.

„Mano Opa (senelis) Friedriechas Pietschas buvo stalius, turėjo prisiruošęs lentų valtims. Kartu su Opa Johanu Peleikiu jie iš tų lentų ir sukaldė dėžes, į kurias rusai krovė viską, ką iškasdavo. Tas dėžes pakraudavo į baržą ir išplukdydavo per marias, Nemunu tolyn. Visus baldus iš Blode's viešbučio taip išgabeno“, – pasakojo senoji nidiškė. Pas jos senelį rusų „oficieriai“ ateidavo degtinėlis gerti ir vis kalbėdavo, kad viskas išvežta į Rusiją. Tie kuršininkai, kurie sugrįžo tuoj pat po karo, dar susinešė į savo namus, kas, ką ir kur atradęs, – tvirtino viena iš paskutinių Nidoje likusių gyventi senųjų gyventojų.

Papasakojo Christel Sakuth-Tepperis

Nerakintos durys

Tai buvo laikai, kai žmonės labai pasitikėdavo vieni kitais, kai pažinojo ne tik savo namo, bet ir visos Nidos gyventojus, kai bet kada galėjo pasibelsti pas kaimyną druskos. Ką ten druskos, skolindavosi ir miltų, ir kiaušinių, ir pieno... O kad jau užsukdavę, tai rasdavę minutę ir miestelio naujienoms aptarti.

Štai tais laikais viena nidiškė, išsiruošusi kelioms dienoms į kelionę, tik riedėdama autobusu Klaipėdos link prisiminė palikusi neužrakintas namų duris. Negi grįši?! Taigi paduodama vairuotojui raktus paprašė, kad grįžęs iš reiso nueitų ir jas užrakintų.

Po kelių dienų grįžusi keliauninkė ėjo atsiimti savo raktų. Vairuotojas, pamatęs ją, tik žiopotelėjo: „visai pamiršau užrakinti...“.

Papasakojo Dalia Greičiūtė

Lobio likučiai: suvenyrinis puodelis iš *Neringos muziejai* fondų, dovanotas Christel Tepperis (K. Lingaitienės), suvenyrinis briedžiukas ir stikliukas su „itališku vaizdu“ – Christel Tepperis nuosavybė

MŪSŲ AUTORIAI

MŪSŲ AUTORIAI

Nijolė Strakauskaitė – docentė, humanitarinių mokslų daktarė, Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Knygų ir daugybės straipsnių apie Prūsijos Lietuvos ir Kuršių nerijos istoriją autorė. Mokslinių interesų sfera – Rytų Prūsijos ir Prūsijos Lietuvos istorijos problemos. Gimusi Juodkrantėje, kur gyvena iki šiol.

Albertas Bitinas – geologas, fizinių mokslų daktaras, Klaipėdos universiteto Jūros tyrimų instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas ir šio universiteto Jūros technologijų ir gamtos mokslų fakulteto Gamtos mokslų katedros profesorius. Mokslinių interesų sritys: kvartero geologija ir geomorfologija, stratigrafija, glaciotektonika, paleoseismologija, Baltijos jūros paleogeografija ir krantų geologija.

Stanislovas Žvirgždas – fotomenininkas, fotografijos istorikas, Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas, daugybės parodų bei knygų apie fotografiją autorius, ištikimas pamėgtai ir subtiliai įamžintai gamtos grožio, metų laikų kaitos ir glaudaus ryšio su žmogumi temai.

Lina Motuzienė – humanitarinių mokslų daktarė. Nuo 2008 m. vadovauja VšĮ Thomo Manno kultūros centras, nuo 2016 m. – tris muziejus sujungusiai įstaigai *Neringos muziejai*. Knygų apie Prūsijos Lietuvos ir Kuršių nerijos istoriją bendraautorė ir straipsnių šia tematika autorė.

Birutė Skaisgirienė – Klaipėdos miesto savivaldybės viešosios bibliotekos Meno skyriaus vedėja, įvairių kultūros renginių, meno parodų organizatorė, kultūrinės spaudos bendradarbė.

Asta Jankauskienė – žurnalistė, kvalifikaciją įgijusi Vilniaus universitete, dirbo periodinėje spaudoje, valstybės tarnyboje. Rašė transporto, energetikos ir kt. temomis. Nuo 2015 m. *Dorės* bendradarbė. Augo ir vidurinę mokyklą baigė Nidoje, šiuo metu gyvena Vilniuje.

Neringa Abrutytė – poetė ir vertėja, gimusi ir augusi Nidoje. Vilniaus universitete studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą. Trijų poezijos knygų autorė, ketvirtoji knyga – elektroninė. Šiuo metu gyvena Danijoje. Yra Lietuvos rašytojų sąjungos narė.

Gintautas Beržinskas – fotomenininkas, ilgametis įvairių Neringos miesto kultūros renginių fotografas, operatorius. Nuo 2016 m. *Dorės* bendradarbis.

Raimonda Ravaitytė-Meyer – žurnalistė, kvalifikaciją įgijusi Vilniaus universitete. Nuo 1988 m. nuolatos gyvena Neringoje. Ilgametė Neringos korespondentė Klaipėdos miesto dienraštyje *Klaipėda* (Raimondos Norkienės pavarde). Nuo 2010 m. *Dorės* bendradarbė, nuo 2013 m. *Dorės* sudarytoja ir redaktorė, straipsnių autorė.

Dorė. – Klaipėda: Druka, 2017. – 128 p., iliustr.

Kultūros almanachas, leidžiamas nuo 2010 m.
El. paštas: doreneringa@gmail.com

ISSN 2351-4582

Viršelyje – Romanas Borisovas. *Karaliaučiaus katedra. Altoriaus dalies liekanos*. 2004 m. Gintauto Beržinsko nuotr.

IV viršelyje – Penki Reformacijos postulatai lotyniškai

Sudarytoja ir redaktorė Raimonda Ravaitytė-Meyer
Kordinatorė Dalia Greičiūtė
Kalbos redaktorė Romualda Nikžentaitienė
Dizainerė Ingrida Ramanauskienė

Fotografas – Gintautas Beržinskas

Kitos fotografijos – Editos Anglickaitės-Beržinskienės (107–109, 110–119),
Sandro Vaišvilaitės (114, 117), Alberto Bitino (67, 68), Ramunės Pečiukonytės (113),
iš Juodkrantės Liudviko Rėzoso kultūros centro (31), Kuršių nerijos nacionalinio parko direkcijos (111),
VDA Nidos meno kolonijos (113, 117) archyvų

Senos nuotraukos – iš *Neringos muziejai* fondų,
Rytprūsių krašto muziejaus Liuneburge (Vokietija) archyvo,
Stasio Valančiaus šeimos albumo, Lietuvos fotomenininkų sąjungos archyvo,
Leono Stepanausko knygos *Thomas Mannas ir Nida*

Paveikslų nuotraukos – iš Rytprūsių krašto muziejaus Liuneburge (Vokietija) archyvo,
Romano Borisovo archyvo, knygos *Ludwig Goldstein (1867–1943), Heimatgebunden. Aus dem Leben eines alten Königsbergers*

Tiražas 700 egz. Užsakymas TK 1712-149

Išleido ir spausdino
spaustuvė DRUKA
Mainių g. 5, LT-94101 Klaipėda
El. paštas: info@druka.lt
www.druka.lt